КОМУНАЛЬНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
«АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»

МЕТОДИЧНИЙ ПОРАДНИК: ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У 2015/2016 НАВЧАЛЬНОМУ РОЦІ

БІЛА ЦЕРКВА
КВНЗ КОР «АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ»
2015

ББК 74.202

Рекомендовано Вченою радою
Комунального вищого навчального закладу
Київської обласної ради «Академія неперервної освіти»
(протокол № 5 від 31 серпня 2015 року)

Методичний порадник: організація та зміст освітнього процесу у 2015/2016 навчальному році: інформаційно-методичний збірник / за заг. ред. І.Г. Осадчого. – Біла Церква: КВНЗ КОР «Академія неперервної освіти», 2015. – 510 с.

Редакційна колегія:
Осадчий І.Г., Бачинська Є.М., Чубарук О.В., Касянчук О.В.

Укладачі:
Бащенко О.І., Гудима В.М., Логімахова О.А., Нечипорук Н.І., Корж Т.М., Седеревічене А.О., Ткаченко Л.П., Дишлева І.М., Поліщук О.М., Халупченко В.О., Химера Н.В., Кірнасовська Р.В., Кушнір Я. А., Бондарук І.П., Гребенчук Т.О., Ліпчевський Л.В., Крупа Ю. В., Совенко В.В., Бобкова О.С., Матущенко Т.А., Власова В.Г., Федорчук В.А., Качуровський В.С., Раш О.О., Мазуркевич І.В., Максимова Н.А., Бабиленко О.А., Татаринцев О.В., Гаврилюк В.Ю., Боярчук О.І., Микитюк Л.В., Приймаченко О.Ю.

© КВНЗ КОР «АКАДЕМІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ», 2015

ЗМІСТ

Передмова……. 11

РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ…… 17

1.1. Методичні рекомендації щодо організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році……. 17

1.2. Перелік чинних освітніх програм для використання в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році……. 23

РОЗДІЛ ІІ. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ШКОЛІ І СТУПЕНЯ……. 27

2.1. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році…… 27

2.2. Перелік навчальних програм для реалізації варіативної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів І ступеня, рекомендованих МОН України…… 32

РОЗДІЛ ІІІ. ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ІІ-ІІІ СТУПЕНІВ …… 40

3.1. Освітня галузь «Мови і літератури»…….. 40

3.1.1. Українська мова……. 40

3.1.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення української мови в основній і старшій школі…… 40

3.1.1.2. Перелік навчальних програм з української мови, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…… 59

3.1.1.3. Українська мова в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин…….. 71

3.1.2. Українська література……... 75

3.1.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення української літератури в основній і старшій школі……. 75

3.1.2.2. Перелік навчальних програм з української літератури, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…… 81

3.1.3. Зарубіжна література……. 89

3.1.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення зарубіжної літератури в основній і старшій школі……. 89

3.1.3.2. Перелік навчальних програм із зарубіжної літератури, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…… 98

3.1.4. Мови і літератури національних меншин ….. 110

3.1.4.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення мов і літератур національних меншин в основній і старшій школі……..... 110

3.1.4.2. Перелік навчальних програм з російської мови, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…… 114

3.1.5. Іноземні мови……... 116

3.1.5.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення іноземних мови в основній і старшій школі…… 116

3.1.5.2. Перелік навчальних програм з іноземних мов, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……..... 119

3.2. Освітня галузь «Суспільствознавство»……..... 124

3.2.1. Історія…… 124

3.2.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення історії в основній і старшій школі…… 124

3.2.1.2. Перелік навчальних програм з історії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…… 127

3.2.2. Правознавство. Громадянська освіта. Філософія……... 132

3.2.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення правознавства, громадянської освіти, філософії в основній і старшій школі…… 132

3.2.2.2. Перелік навчальних програм з правознавства, громадянської освіти, філософії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……... 136

3.2.3. Курси морально-духовного спрямування…….. 141

3.2.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення християнської етики в основній і старшій школі…… 141

3.2.3.2. Перелік навчальних програм з курсів морально-духовного спрямування, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році. 142

3.2.4. Економіка…….. 144

3.2.4.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення економіки в основній і старшій школі…… 150

3.3. **Освітня галузь «Математика»……..** 150

3.3.1. **Математика……...** 150

3.3.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення математики в основній і старшій школі…… 150

3.3.1.2. Перелік навчальних програм з математики, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……. 154

3.4. Освітня галузь «Природознавство»…… 157

3.4.1. Фізика та астрономія…….. 157

3.4.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення фізики в основній і старшій школі…… 157

3.4.1.2. Перелік навчальних програм з фізики, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……..... 166

3.4.2. Географія…… 168

3.4.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення географії в основній і старшій школі…… 168

3.4.2.2. Перелік навчальних програм з географії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 173

3.4.3. Хімія……. 182

3.4.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення хімії в основній і старшій школі .. 182

3.4.3.2. Перелік навчальних програм з хімії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……. 187

3.4.4. Біологія…… 197

3.4.4.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення біології в основній і старшій школі…… 197

3.4.4.2. Перелік навчальних програм з біології, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 202

3.5. Освітня галузь «Мистецтво» ……... 217

3.5.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення предметів художньо-естетичного циклу:…… 217

Музичне мистецтво……. 218

Образотворче мистецтво……. 219

Інтегрований курс «Мистецтво»…….. 220
Художня культура…… 221

3.5.2. Перелік навчальних програм з освітньої галузі «Мистецтво», рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальномуроці…… 223

3.6. Освітня галузь «Технології»……... 226
3.6.1. Інформатика…….. 226
3.6.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення інформатики в основній і старшій школі…… 226

3.6.1.2. Перелік навчальних програм з інформатики, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 233

3.6.2. Трудове навчання (технології)…… 239
3.6.2.1. Інструкційно-методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання, креслення та предмета «Технології» у 2015/2016 навчальному році…… 239

3.6.2.2 Перелік навчальних програм з предмета «Технології» і трудового навчання, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 265

3.6.3. Креслення…….. 315
3.6.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення креслення в основній і старшій школі……. 315

3.7. **Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»...** 317
3.7.1. **3.13. Фізична культура…….** 317
3.7.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення фізичної культури в основній і старшій школі…….. 317

3.7.1.2. Перелік навчальних програм з фізичної культури, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 325

3.7.2. **Захист Вітчизни…….** 333
3.7.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення предмета «Захист Вітчизни» ……. 333
3.7.2.2. Перелік навчальних програм з предмета «Захист Вітчизни», рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……... 338
3.7.3. Основи здоров'я……. 345
3.7.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення основ здоров'я в основній школі…….. 345
3.7.3.2. Перелік навчальних програм з основ здоров'я, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 347
3.8. Київщинознавство……. 350
3.8.1. Методичні рекомендації щодо вивчення курсу «Київщинознавство» в школі I-III ступенів……. 350
3.8.2. Перелік навчальних програм з київщинознавства, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році…….. 360
РОЗДІЛ IV. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ…….. 362
4.1. Методичні рекомендації щодо організації профорієнтаційної роботи…….. 362
4.2. Перелік навчальних програм для профорієнтаційної освіти……... 378
РОЗДІЛ V. ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ…….... 382
5.1. Перелік навчальних програм з психології, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році……. 382
5.2. Перелік корекційно-розвивальних і просвітницьких програм, рекомендованих науково-методичною радою КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти 411

педагогічних кадрів», для використання у роботі працівників психологічної служби закладів освіти Київщини……

ОЗДІЛ VI. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ ……. 431

6.1. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році…… 431

6.2. Перелік корекційно-розвиткових програм для організації навчання дітей з особливими освітніми потребами……. 493

РОЗДІЛ VII. ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА…….. 456

7.1. Перелік навчальних програм гуртків, творчих об’єднань позашкільних навчальних закладів, рекомендованих МОН України та науково-методичною радою КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»:…….. 456

7.1.1. Художньо-естетичний напрям…….. 456

7.1.2. Науково-технічний напрям…… 466

7.1.3. Еколого-натуралістичний напрям…….. 469

7.1.4. Туристсько-краєзнавчий напрям……... 479

7.1.5. Фізкультурно-спортивний напрям…… 478

7.1.6. Військово-патріотичний напрям…… 490

7.1.7. Дослідницько-експериментальний напрям……... 491

7.1.8. Гуманітарний напрям…….. 492

РОЗДІЛ VIII. ВИХОВНА РОБОТА……... 493

8.1. Нормативно-правове забезпечення виховної роботи в навчальних закладах…….. 493

8.2. Перелік програм виховної роботи, рекомендованих МОН України та науково-методичною радою КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів……..... 498

Бібліографічний опис нормативних документів. 508

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

МОН	Міністерство освіти і науки
МОНмолодьспорт	Міністерство освіти і науки, молоді та спорту
ДНУ	Державна наукова установа
ІІТЗО	Інститут інноваційних технологій і змісту освіти
КОДА	Київська обласна державна адміністрація
ДОН	Департамент освіти і науки
КНЗ КОР «КОІПОПК»	Комунальний навчальний заклад Київської обласної ради «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»
ДНЗ	Дошкільний навчальний заклад
ЗНЗ	Загальноосвітній навчальний заклад
ДПА	Державна підсумкова атестація

ПЕРЕДМОВА

Незабаром розпочнеться новий навчальний рік. Діти активно відпочивають і оздоровлюються, батьки з радістю готуються до початку навчального року: вибирають одяг, взуття, канцтовари. Однак найбільше турбот у освітян. Навчальні заклади чекають школярів у чистих, відремонтованих класах. Керівники навчальних закладів і педагоги працюють над підготовкою навчально-методичного забезпечення. Всі освітяни прагнуть зустріти дітей з гарним настроєм, натхненно розпочати працювати за навчальними програмами і планами.

Серпень – особливо відповідальна пора у відділах, управліннях освіти, методичних кабінетах і центрах, навчальних закладах. Адже освітяни прагнуть передбачити і вирішити всі важливі питання в роботі і школярів, і вчителів. Свято Першого Дзвінка має бути особливо урочистим і хвилюючим. У дорогу країною знань вирушають і діти, і батьки, і педагоги. Важливо продумати і підготувати всі питання, і дріб'язкових серед них немає. Так хочеться, щоб бажання навчатися, зростати в любові і радості допомагало і супроводжувало кожного, хто переступає шкільний поріг, заходить до навчальних кабінетів, бібліотеки, спортзалу.

Серйозна підготовка до нового навчального року проводиться і Міністерством освіти і науки України: вирішено питання щодо розвантаження шкільних програм для того, щоб зробити їх цікавішими для школярів. З 1 вересня у школах впроваджуватимуть Концепцію національно-патріотичного виховання. Також у цьому році збільшено кількість годин на вивчення іноземної мови: з 2-х до 3-х годин на тиждень у дев'ятих класах і з 3-х до 3,5 – у десятих і одинадцятих. Розробляється кілька проектів доступу учнів до електронних версій підручників для 4 і 7 класів.

Наполегливо готується до нового навчального року і Комунальний вищий навчальний заклад Київської обласної ради «Академія неперервної освіти». Одним із видань, яке створено напередодні навчального року, є інформаційно-методичний збірник «Методичний порадник: організація та зміст освітнього процесу у 2015/2016 навчальному році». Готуючи це видання, ми врахували досвід попередніх років, запити і численні звернення

освітян з питань організації навчально-виховного процесу, матеріали моніторингових досліджень з питань післядипломної освіти, різних напрямів освітньої діяльності, опрацювали нормативні документи, детально вивчили можливості використання Інтернет-ресурсів. Запропонована у збірнику структура враховує запити різних категорій освітян і спрямована на те, щоб висвітлити важливі аспекти діяльності педагогів з вихованцями, учнями.

Збірник об'єднує кілька розділів, які висвітлюють специфіку професійної діяльності педагогів дошкільних, загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів у новому навчальному році. Окремий розділ висвітлює особливості організації навчального процесу з дітьми, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку.

У розділах збірника об'єднано методичні рекомендації щодо вивчення навчальних предметів, передбачених інваріантною складовою навчальних планів, а також переліки навчальних програм, рекомендованих МОН України, які можуть використовуватися для реалізації варіативної складової навчальних планів.

Зміст інформаційно-методичного збірника укладено на основі наказів і листів МОН України. Пропонуємо вашій увазі перелік нормативних документів, які визначають питання організації та змісту освітньої діяльності дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, особливості організації інклюзивного навчання, психологічного супроводу навчально-виховного процесу.

Накази МОН України:

2015 рік

1. Наказ МОН України від 06.02.2015 № **104/52** «Про затвердження Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 лютого 2015 року за № 224/26669.

2. Наказ МОН України від 12.02.2015 № **134** «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загально-освітніх навчальних закладів III ступеня для дітей, які потребують корекції та (або) розумового розвитку».

3. Наказ МОН України від 09.04.2015 №**416** «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 26.08.2008 № 778» (про внесення змін у додатки до наказу МОН України від 26.08.2008 № 778 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (ІІ ступінь) для дітей, які потребують корекції фізич-ного та (або) розумового розвитку»).

4. Наказ МОН України від 20.04.2015 № **446** «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину у дошкільних навчальних закладах різних типів та форми власності», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 13 травня 2015 року за № 520/26.

5. Наказ МОН України від 08.05.2015 № **518** «Про внесення зміни до деяких наказів» (заміна назви предмета «Світова література» на «Зарубіжна література»).

6. Наказ МОН України від 30.07.2015 №**826** «Про внесення змін до навчальної програми «Захист Вітчизни» для 10-11 класу загальноосвітніх навчальних закладів».

7. Наказ МОН України № **855** від 07.08.2015 «Про внесення змін до типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів».

8. Наказ МОН України від 29.05.2015 № **584** «Про затвердження змін до навчальних програм для 1-3-х класів загальноосвітніх навчальних закладів».

9. Наказ МОН України від 29.05.2015 № **585** «Про затвердження змін до навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня».

10.Наказ МОН України від 29.05.2015 № **872** «Про підготовку та організований початок 2015/2016 навчального року в дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та професійно-технічних навчальних закладах».

накази попередніх років зі змінами 2015 року

1. Наказ МОН України № **409** від 03.04.2012 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня» зі змінами, внесеними наказами МОН України від 29.05.2014 № 664, від 12.12.2014 № 1465, від 07.08.2015 № 855.

2. Наказ МОН України № **504** від 22.04.2014 «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку» зі змінами, внесеними наказом МОН України від 19.06.2015 № **651.**

3. Наказ МОН України № **834** від 27.08.2010 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеню» зі змінами, внесеними наказами МОН України від 29.05.2014 № 657, від 07.08.2015 № 855.

2014 рік

1. Наказ МОН України № **657** від 29.05.2014 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 27.08.2010 № 834».

2. Наказ МОН України № **664** від 29.05.2014 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 №409».

3. Наказ МОН України від 28.01.2014 № **80** «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа» зі змінами, внесеними наказами МОН України від 11.02.2014 № 133 та від 15.07.2014 № 828.

4. Наказ МОН України від 22.12.2014 № **1495** «Про затвердження змін до навчальних програм для 4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів».

2013-2004 роки

5. Наказ МОН України № **616** від 23.05.2012 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеню з поглибленим вивченням окремих предметів».

6. Наказ МОН України № **572** від 10.06.2011 «Про Типові навчальні плани початкової школи».

7. Наказ МОН України від 26.08.2008 № **778** «Про затвердження Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів (ІІ ступінь) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку».

8. Наказ МОН України № **66** від 05.02.2009 «Про внесення змін до наказу МОН України від 23.02.2004 №132

"Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи» зі змінами внесеним наказом МОН України від 07.08.2015 № 855.

9. Наказ МОН України від 03.11.2004 № **849** «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа)» (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 11.09.2009 № **852**).

Листи МОН України:

Лист МОН України від 20.05.2015 №**1/9-249** «Щодо організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році».

Лист МОН України від 22.05.2015 № **1/9-253** «Про структуру 2015/2016 навчального року та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів».

Лист МОН України від 05.06.2015 №1/9-280 "Про організацію навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році".

Лист МОН України від 26.06.2015 № **1/9-305** «Про вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році».

Лист МОН України від 24.07.2015 №**1/9-354** «Про тематику Першого уроку в 2015/2016 навчальному році».

Лист МОН України від 19.05.2015 **№2/4-14-992-15** «Про організацію навчально-виховного процесу в 5 класах за науково-педагогічним проектом «Інтелект України» у 2015-2016 навчальному році».

Лист МОН України від 10.08.2015 **№1/9-380** «Щодо методичних рекомендацій для учнів 4-х та 7-х класів загальноосвітніх навчальних закладів».

Лист МОН України від 13.08.2015 № 1/9-**386** «Про внесення змін до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів».

Лист МОН України від 18.08.2015 № 1/9-**397** «Про перелік навчальної літератури, рекомендованої Міністерством освіти і науки України для використання у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (за нозологіями) у

2015/2016 навчальному році».

Пропонуємо Вашій увазі також бібліографічний опис нормативних документів, якими Ви зможете скористатися в якості Інтернет-ресурсів, розміщених на офіційних сайтах і порталах Міністерства освіти і науки України, Державної наукової установи «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти», департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації, КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», освітніх установ і навчальних закладів Київщини та України.

Сподіваємося, що матеріали збірника допоможуть Вам якісно і на високому професійному рівні організувати роботу з учнями й вихованцями, реалізувати свій творчий потенціал, натхненно й наполегливо працювати з дітьми, забезпечуючи повноцінний розвиток кожної особистості, формуючи творчу еліту, примножуючи інтелектуальні напрацювання кожного вчителя, вихователя, керівника гуртка, педагогічного колективу, навчального закладу, Київщини та України.

Творчого натхнення і нових здобутків Вам, дорогі освітяни, в новому навчальному році!

Редакційна колегія

РОЗДІЛ І

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ РОБОТИ В ДОШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

1.1. Методичні рекомендації щодо організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році

Міністерством освіти і науки України розроблено інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році (лист МОН України від 20.05.2015 № 1/9-249). Рекомендації розміщено на освітньому порталі КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» у рубриці «Готуємось до нового 2015/2016 навчального року» (http://kristti.com.ua/detail_anons.php?id=100).

Нормативно-правове забезпечення організації освітньої роботи в дошкільних навчальних закладах (далі – ДНЗ) у 2015/2016 навчальному році здійснюється відповідно до Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базового компоненту дошкільної освіти, Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді, інших нормативно-правових актів.

Відповідно до Положення про дошкільний навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.03.2003 № 305, навчальний рік у ньому розпочинається 1 вересня і закінчується 31 травня. З 01 червня по 31 серпня триває літній оздоровчий період, під час якого освітня робота формується відповідно до інструктивно-методичних рекомендацій Міністерства освіти і науки України.

Орієнтовно загальна тривалість канікул, під час яких заняття з вихованцями не проводяться, складає 115 днів: літні – 90 календарних днів, осінні – 5 календарних днів, зимові – 10 календарних днів, весняні – 10 календарних днів. У період канікул з дітьми проводиться фізкультурно-оздоровча і художньо-естетична робота.

Діяльність ДНЗ регламентується планом роботи на навчальний рік і літній оздоровчий період, що схвалюється педагогічною радою закладу та затверджується його керівником. Зміст навчально-виховного процесу в закладі визначається Базовим компонентом дошкільної освіти відповідно до чинних програм розвитку дітей, у тому числі з особливими освітніми потребами, рекомендованих (схвалених) Міністерством освіти і науки України.

У 2015/2016 навчальному році чинними є комплексні та парціальні освітні програми, а саме:

1. «Оберіг», програма розвитку дітей від пренатального періоду до трьох років (наук. кер. Богуш А. М.);

2. «Впевнений старт», програма розвитку дітей старшого дошкільного віку (авт. кол.: Андрієтті О. О., Голубович О. П. та ін.);

3. «Дитина», програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років (наук. кер.: Проскура О. В., Кочина Л. П., Кузьменко В. У., Кудикіна Н. В.) (діє до 30 грудня 2015 року);

4. «Дитина в дошкільні роки», освітня програма (наук. кер. Крутій К. Л.);

5. «Українське дошкілля», програма розвитку дитини дошкільного віку (авт. Білан О. І., Возна Л. М., Максименко О. та ін.);

6. «Соняшник», комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей дошкільного віку (авт. Калуська Л. В.);

7. «Соняшник», комплексна програма розвитку, навчання і виховання дітей раннього віку (авт. Калуська Л. В.);

8. «Я у Світі» (нова редакція), програма розвитку дитини дошкільного віку (наук. кер. Кононко О. Л.);

9. «Стежина», програма для ДНЗ, що працюють за вальдорфською педагогікою (авт. Гончаренко А. М., Дятленко Н. М.);

10. Програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом «Стежки у світ» (авт. кол.: Жук В. В., Литовченко С. В., Максименко Н. Л. та ін.)

11. Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку (авт. Луцько К. В.);

12. Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю (авт.: Блеч Г. О., Гладченко І. В., та ін.);

13. Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт» (авт. Скрипник Т. В.);

14. Програма розвитку дітей дошкільного віку зі спектром аутичних порушень (наук. ред.: Шульженко Д. І.);

15. Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату (заг. ред. Шевцова А. Г.);

16. Програма розвитку дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку від 3 до 7 років «Віконечко» (авт.: Сак Т. В. та ін.);

17. Програмно-методичний комплекс розвитку незрячих дітей від народження до 6 років (авт.: Вавіна Л.С., Бутенко В.А., Гудим І.М.);

18. Програмно-методичний комплекс «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення п'ятого року життя» (авт.: Рібцун Ю. В.);

19. Програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (авт.: Бартєнєва Л. І.);

20. Програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» (авт.: Трофименко Л. І.);

21. Програмно-методичний комплекс навчання дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю «Світ навколо мене» (авт. кол.: Блеч Г. О., Бобренко І. та ін.).

Інформація про рекомендовані МОН України до використання в освітньому процесі ДНЗ програми та іншу навчальну літературу подається у Переліку навчальної літератури, який щорічно оновлюється та розміщується на офіційному сайті Міністерства.

Педагогічний колектив ДНЗ з урахуванням специфіки його діяльності (типу закладу) має право самостійно визначати, які із чинних освітніх програм обрати для повнішої реалізації базового інваріантного та варіативного змісту дошкільної освіти. З метою виправданого і мотивованого потребами і можливостями навчальних закладів, задоволення інтересів вихованців та їхніх родин, керівники ДНЗ і методисти мають інформувати педагогічні колективи про чинні програми, методичну літературу до них та виносити на обговорення питання про вибір програм на педагогічну раду перед початком навчального року.

Допускається побудова освітнього процесу в ДНЗ за кількома програмами. Це дозволяє повніше врахувати інтереси, бажання, потреби, нахили вихованців, потенційні можливості

педагогів, запити батьків для забезпечення цілісного розвитку особистості дошкільника.

На основі Базового компонента дошкільної освіти і обраних освітніх програм змісту освіти, Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, з урахуванням актуальної суспільно-політичної, соціально-економічної, екологічної ситуації в країні та з метою підвищення якості дошкільної освіти, забезпечення її поступального інноваційного розвитку у 2015/2016 навчальному році пропонуються такі змістові напрями освітньої діяльності:

- патріотичне виховання;
- екологічне виховання;
- формування основ здорового способу життя;
- комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільників.

Колектив закладу також може проектувати свою діяльність на новий навчальний рік з опорою на запропоновані вище орієнтири або замінювати їх чи доповнювати більш актуальними для себе.

Не слід обмежувати ініціативу вихователя у виборі форм організації освітнього процесу. Від вихователів вимагається уміння розподілити у часі діяльність малюків різних вікових підгруп, забезпечити ***особистісно-орієнтований, диференційований, індивідуальний, діяльнісний, інтегрований, ігровий та інші сучасні підходи*** до організації дитячої життєдіяльності в ДНЗ.

Ефективність освітнього процесу значною мірою залежить від дотримання розпорядку дня, раціонального поєднання і чергування в ньому різноманітних форм роботи з дітьми, доцільної організації рухового, санітарно-гігієнічного режимів та інших чинників. Можливість відходити від жорсткої регламентації в побудові розпорядку дня не дає право зловживати часом, відведеним на прогулянки, сон, харчування, ігри, на користь занять, що передбачені розпорядком дня у спеціально відведені години для організованої навчально-пізнавальної діяльності і гурткової роботи.

Складаючи розклад занять, необхідно враховувати гранично допустиме навчальне навантаження на дитину, що встановлено наказом МОН України від 20.04.2015 № 446 «Про затвердження гранично допустимого навчального навантаження на дитину в дошкільних навчальних закладах різних типів та форми власності».

Також слід дотримуватися відповідних віку норм тривалості занять, передбачати раціональне чергування видів діяльності на кожному з них (розумова, рухова, практично-прикладна) та доцільне вико ристання місць для проведення занять (зокрема, спортивної і музичної зали, студійних кімнат, плавального басейну, ігрового, фізкультурного майданчика тощо).

Організована навчально-пізнавальна діяльність дітей у формі занять планується переважно на першу половину дня. Допускається проведення деяких занять у другій половині дня. Це може стосуватися занять з фізичної культури (зокрема, з плавання), образотворчої діяльності тощо. Такий підхід дозволяє більш рівномірно розподілити інтелектуальні, психоемоційні й фізичні навантаження на дітей упродовж дня, ефективніше використати періоди максимально високої розумової активності й працездатності для засвоєння складнішого програмового матеріалу, підвищення продуктивності інтелектуальної діяльності.

Методичні служби всіх рівнів мають надавати працівникам ДНЗ дієву допомогу з питань організації освітнього процесу в закладах, у тому числі в інклюзивних групах, використовуючи різноманітні форми методичної роботи з педагогічними кадрами (конференції, семінари, семінари-практикуми, методичні об'єднання, тренінги, ділові ігри, конкурси, виставки, консультації, школи передового досвіду тощо). Рекомендується активне залучення до патріотичного виховання дітей: учасників бойових дій на Сході України, бійців АТО та їхніх сімей, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію.

Важливим компонентом системи дошкільної освіти є *якість управління.* Взаємовідносини/співпрацю на рівні дошкільного навчального закладу і місцевого органу управління освітою, в юрисдикції якого перебуває даний заклад, важливо вивести з площини тотального контролю й авторитаризму рішень з боку управлінь та перейти на рівень довіри, взаєморозуміння, співробітництва з метою вивчення реального стану освітньої роботи й надання своєчасної компетентної допомоги педагогічним колективам, підвищення фахової компетентності та професійної майстерності педагогів.

Слід посилити роль педагогічної ради як колегіального органу управління, виносити на її розгляд та обговорення важливі питання матеріально-технічного, програмно-методичного, навчально-дидактичного, ігрового забезпечення освітнього процесу, його технологічності (оптимізації планування, системності й варіативності організації і змістового наповнення освітнього процесу, змін в організації дитячої життєдіяльності, запровадження тестових і діагностичних методик вивчення ста-ну розвитку вихованців та ін.), організації дослідно-експериментальної роботи на базі дошкільного закладу тощо. Потребує оптимізації й співпраця дошкільного закладу в управлінських питаннях із батьківськими комітетами, громадськими організаціями.

Оскільки діяльність закладів розгортається переважно у практичній площині, то першочерговим завданням є підвищення якості науково-методичного супроводу, а відтак посилюється увага до діяльності методичних кабінетів. Методичні кабінети дошкільних навчальних закладів мають організовувати роботу лабораторій педагогічної майстерності, шкіл передового досвіду, постійно діючих консультативних пунктів як для педагогів, так і для батьків вихованців. Пріоритет надається різним формам інтерактивної взаємодії дорослих суб`єктів освітнього процесу. Окрім консультацій, доцільно організовувати майстер-класи із залученням кращих педагогів, науковців, педагогів-новаторів, тренінги і практикуми, мозкові штурми, рольові й ділові ігри для педагогів і батьків тощо, в тому числі із застосуванням Інтернет-ресурсів (наприклад, у режимі он-лайн).

Ефективним засобом активізації творчого потенціалу педагогів, стимулом до їхнього професійного саморозвитку й самоосвіти, оновлення системи форм методичної роботи є залучення вихователів, музичних керівників, інструкторів з фізичної культури, практичних психологів, корекційних педагогів до оволодіння технологіями психолого-педагогічного проектування, організації освітньої роботи з дітьми на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного, інтегрованого, диференційованого, індивідуального, ігрового та інших сучасних підходів до організації дитячої життєдіяльності в дошкільному навчальному закладі, налагодження тісної взаємодії між дітьми, педагогами і батьками.

1.2. Перелік чинних освітніх програм для використання в дошкільних навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Вік	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Про себе треба знати, про себе треба дбати** *Лохвицька Л.В.*	Парціальна	Дошкільний вік	Програма з основ здоров'я та безпеки життєдіяльності дітей дошкільного віку «Про себе треба знати, про себе треба дбати» / Л.В. Лохвицька.– Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 120 с.	*Схвалено МОН України (лист ІІТЗО від 08.11.2013 №14.1/12-Г-632)*
2.	**Казкова фізкультура** *Єфименко М.М.*	Авторська інноваційна	Ранній та дошкільний вік	Програма з фізичного виховання дітей раннього та дошкільного віку «Казкова фізкультура» / М. М. Єфименко. – Тернопіль :	*Схвалено МОН України (лист ІІТЗО від 11.06.2014*

				Мандрівець, 2014. – 52 с.	*№14.1/12-Г-869)*
3.	**Грайлик** *Березіна О.М., Гніровська О.З., Линник Т.А.*	Парціальна	Дошкільний вік	«Грайлик». Програма з організації театралізованої діяльності в дошкільному навчальному закладі / О.М. Березіна, О.З.Гніровська, Т. А. Линник. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 56 с.	*Схвалено МОН України (лист ІІТЗО від 31.03.2014 №14.1/12-Г-501)*
4.	**Радість творчості** *Борщ Р.М., Самойлик Д.В.*	Парціальна	Ранній та дошкільний вік	Програма художньо-естетичного розвитку дітей раннього та дошкільного віку «Радість творчості» / Р. М. Борщ, Д. В. Самойлик. – Тернопіль : Мандрівець, 2013. – 72 с.	*Схвалено МОН молодьспорт України (лист ІІТЗО від 25.05.2012 №Г-106)*
5.	**Граючись вчимося. Англійська мова** *Гунько С., Гусак Л., Лещенко З.*	Парціальна	Старший дошкільний вік	Граючись вчимося. Англійська мова : Програма та методичні рекомендації / С.Гунько, Л.Гусак, З.Лещенко та ін. – К. : Редакції газет з дошкільної та початкової освіти, 2013. – 88 с.	*Схвалено МОН молодьспорт України (лист ІІТЗО від 29.06.2011 14/18-Г-494*

6.	**Веселкова музикотерапія** *Малашевська І.А., Демидова С.К.*	Парціальна	Старший дошкільний вік	Програма оздоровчо-освітньої роботи з дітьми старшого дошкільного віку «Веселкова музикотерапія» / І.А.Малашевська, С. К.Демидова – Тернопіль : Мандрівець, 2015. – 44 с.	*Схвалено МОН України (лист ІІТЗО від 25.02.2015 №14.1/12-Г-54)*
7.	**Скарбниця моралі** *Лохвицька Л.В.*	Парціальна	Дошкільний вік	Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л.В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 128 с.	*Схвалено МОН України (лист ІІТЗО від 25.07.2014 №14.1/12-Г-359)*
8.	**Патріотичне виховання дітей старшого дошкільного віку** *Ситюк Н.М.*	Парціальна	Старший дошкільний вік	Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і зміст роботи : збірник методичних матеріалів [автор-упорядн. : О. П. Долинна, А.П. Бурова, О. В. Низковська, Т. П. Носачова] – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – С.144-158.	*Лист ІІТЗО МОН молодьспорт України від 12.04.2011 № 1.4/18-Г-229*
9.	**Економічне виховання дітей стар-**	Парціальна	Старший дошкільний вік	Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і	*Лист ІІТЗО МОН*

	шого дошкільного віку *Бутко Т.М., Корж Т.М.*			зміст роботи: збірник методичних матеріалів [автор-упорядн.: О.П. Долинна, А.П.Бурова, О. В. Низковська, Т. П. Носачова] – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – С.178-194.	*молодьспорт України від 12.04.2011 № 1.4/18-Г-229*
10.	**Декоративна скарбничка** *Долинна О.П., Нечипорук Н.І., Шевченко О.І.*	Програма гуртка	Старший дошкільний вік	Обов'язкова освіта дітей старшого дошкільного віку: форми здобуття, організація і зміст роботи: збірник методичних матеріалів [автор-упорядн.: О. П. Долинна, А.П. Бурова, О. В. Низковська, Т. П. Носачова] – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – С. 364-392.	*Лист ІІТЗО МОН молодьспорт України від 12.04.2011 № 1.4/18-Г-229*

РОЗДІЛ ІІ
ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ У ШКОЛІ І СТУПЕНЯ

2.1. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році

Організація навчально-виховного процесу в початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році здійснюється відповідно до листів МОН України від 22.05.2015 № 1/9-253 «Про структуру 2015/2016 навчального року та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів», від 26.06.2015 № 1/9-305 «Про вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році» (розміщено на освітньому порталі КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» в рубриці «Готуємось до нового 2015/2016 навчального року» (http://kristti.com.ua/detail_anons.php?id=100) [1].

З метою розвантаження навчальних програм для учнів початкової школи наказами МОН України від 22.12.2014 № 1495 «Про затвердження змін до навчальних програм для 4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» та від 29.05.2015 № 584 «Про затвердження змін до навчальних програм для 1-3-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» (http://old.mon.gov.ua/files/normative/2015-06-05/4056/nmo-584-2.pdf) затверджено зміни до таких програм: «Українська мова», «Літературне читання», «Математика», «Природознавство», «Я у світі», «Інформатика», «Українська мова для шкіл з навчанням російською мовою», «Російська мова для шкіл з російською мовою навчання». Рекомендації щодо використання навчальних програм уміщено в пояснювальних записках до них. Зміни, внесені до програм, оприлюднено на сайті МОН: http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/navchalni-programy.html.

У навчальних програмах для 1-4 класів з метою запобігання надмірного контролю уточнено і конкретизовано дер-

жавні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Такі поняття, як «знає», «пояснює», «досліджує» змінено на «має уявлення», «розуміє», застосовує». На відміну від попередньої редакції програм, у змінених програмах резервні години не передбачено. Завдяки цьому збільшиться кількість годин на вивчення складних тем; вчитель матиме більше можливостей викладати матеріал ритмічно, маючи час на закріплення і повторення учнями засвоєного ними матеріалу.

У 4 класі учні продовжують вивчати природознавство, «Я у світі», інформатику.

У навчальній програмі з української мови збільшено тривалість букварного періоду з 76 до 89 годин за рахунок скорочення післябукварного періоду з 29 до 16 годин. Також удосконалено соціокультурну змістову лінію, яка представлена такими розділами: «Сім'я», «Школа», «Громадські місця», «Рідний край», «Батьківщина». Розвантаження змісту навчального матеріалу відбулось за рахунок вилучення таких складних для засвоєння молодшими школярами тем, як «Складне речення», «Відміни іменників», «Дієвідміни дієслів».

У програмі з української мови для ЗНЗ з навчанням російською мовою для 4 класу вилучено тему «Складне речення». В оновленій програмі також вилучено вимоги щодо формування умінь відмінювати іменники чи прикметники, визначати відмінок, особу в окремо взятих словах. Натомість сформульовано вимоги щодо вміння правильно вживати закінчення того чи іншого відмінка, особи, під час побудови словосполучень, речень тощо. Отже, вчитися правильно вживати відмінкові форми учні мають на підставі спостережень за відмінностями у закінченнях того чи іншого відмінка під час побудови словосполучень, речень, створення текстів.

Навчальною програмою з російської мови для ЗНЗ з навчанням українською мовою у 4 класі передбачає удосконалення навичок діалогічного та монологічного висловлювання.

У програмі з російської мови для ЗНЗ з російською мовою навчання також змінено соціокультурну змістову лінію.

З метою набуття комунікативного досвіду школярам на матеріалі лінгвістичних понять або життєвих реалій пропонується розв'язання типових для дітей цього віку життєвих

мовленнєвих ситуацій на групову та парну взаємодію (дати відповідь на запитання або пропозицію, перепитати й повторно пояснити без роздратування, довести без категоричності, з повагою до іншої позиції, дібрати власні аргументи). Урізноманітнюється й узагальнений зміст діалогів: запитання – уточнювальне запитання – уточнення запитання – відповідь; пропозиція – уточнювальне запитання – відповідь – відмова – аргументація власної позиції – відповідь.

Зміст навчального матеріалу розвантажено за рахунок вилучення окремих тем, що виявились складними для засвоєння молодшими школярами (наприклад, «Складне речення»).

У пояснювальній записці до програми з літературного читання уточнено, що перелік творів, визначених змістовою лінією «Коло читання» щодо кожного класу, є рекомендованим.

До програми для 4 класу внесено зміни щодо кількості творів, які учні повинні знати напам'ять: віршів – 8, уривків прозових творів – 2.

У контексті курсу літературного читання для ЗНЗ з навчанням мовами національних меншин для 4 класу особлива увага належить звернути на змістову лінію «Формування і розвиток навички читання» щодо змісту та особливостей роботи над формуванням навички читання вголос, яка охоплює техніку (спосіб читання, правильність чіткість, виразність, темп) та смислову сторону – розуміння прочитаного.

Для формування навички читання мовчки та розуміння прочитаного у програмі пропонується виконувати спеціальні завдання.

Програма з літературного читання для ЗНЗ з навчанням російською мовою для 4 класу не зазнала змін. Підходи до роботи з учнями та формування компетентностей ті ж самі, що й у попередньому навчальному році.

У програмі з математики перерозподілено теми між классами, уніфіковано термінологію, якою мають послуговуватися вчителі задля наближення навчального матеріалу до вікових особливостей молодших школярів (наприклад, поняття «множина» замінено до більш доступне: «група предметів»; «корінь рівняння» – на «розв’язок рівняння»; змінено назви деяких законів дій («розподільний закон» на «множення суми на число»; вилучено

поняття «математична модель» і т.і.); узгоджено зміст і назви розділів (наприклад, у розділі «Аналіз і систематизація вивченого» не передбачається вивчення нового матеріалу).

Також частково змінено структуру і зміст навчальної програми з природознавства для 1-3 класів. Суттєво змінено і систематизовано програму для 4 класу. Розділи структуровано за принципами концентричності та змістового узагальнення. Змінено окремі форми організації навчально-пізнавальної діяльності школярів (наприклад, дослідницький практикум на навчальний проект; змістове наповнення Теми 5 «Запитання до природи» інтегровано в інші теми).

До програми «Я у світі» для 4 класу додано тему «Співробітництво країн у питаннях збереження природи, ведення господарства, культурного обміну». Під час вивчення цієї теми, слід звернути увагу учнів на глобальну екологічну кризу та співробітництво країн у напрямі її подолання, на проблему зменшення природних ресурсів та необхідність заощадливого ставлення до використання їх, зокрема кожним учнем у побуті. Водночас у межах цієї теми учитель зосереджує увагу школярів на важливості толерантного ставлення до людей інших національностей, віросповідання та ін.

При плануванні роботи з інформатики у 4 класі вчителю необхідно звернути увагу не тільки на зміст навчального матеріалу, який було розвантажено, а й на державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, які уточнено з метою запобігання надмірного контролю.

Звертаємо увагу на те що, тема «Графічний редактор» є повторенням і закріпленням аналогічної теми, що вивчалася в 2-му класі, тому доцільно вивчати цю тему в 4-му класі на основі іншого графічного редактора.

Під час вивчення теми «Безпека дітей в Інтернеті» необхідно передбачити детальне ознайомлення учнів із правилами безпечної роботи в Інтернеті в процесі пошуку інформації, а також під час різноманітних Інтернет-спілкувань. Під час вивчення цієї теми доцільно проводити обговорення ситуацій, що можуть виникнути під час роботи в Інтернеті, використовувати різноманітні рольові ігри та ін. Водночас у програмі передбачено ознайомлення учнів з Інтернет-ресурсами, які вони можуть

використати в своїй навчальній діяльності у процесі вивчення різних предметів, під час проведення міні-досліджень тощо.

Тема «Висловлювання. Алгоритми з розгалуженням і повторенням» продовжує алгоритмічну лінію курсу. У процесі вивчення цієї теми потрібно періодично звертатися до життєвого досвіду учнів, добирати разом з ними і аналізувати алгоритми, які вони використовувалися під час вивчення інших предметів, у їхній повсякденній діяльності, у діяльності їхніх батьків, друзів, знайомих тощо.

До програми з основ здоров'я для 4 класу зміни не вносились. Під час вивчення цього предмета особливу увагу рекомендуємо звернути на такі теми, як «Організація самонавчання і взаємонавчання», «Вплив телебачення, комп'ютерів і мобільних пристроїв на здоров'я», «Безпека у громадських місцях», «Вихід із непередбачуваних ситуацій поза межами домівки, школи», «Вибір і досягнення мети», «Заохочення однолітків до здорового способу життя». Актуальними нині є питання попередження тероризму, правила евакуації з громадських приміщень. Тож з урахуванням ситуації у конкретному регіоні програма може бути доповнена такими темами, як «Безпека в зоні воєнного конфлікту», «Евакуація із зони конфлікту» тощо.

До програм з трудового навчання, музичного мистецтва, образотворчого мистецтва та фізичного виховання також зміни не вносились.

Для задоволення фізіологічних потреб учнів під час проведення уроків рекомендуємо використовувати на уроках фізкультурні хвилинки, пересаджувати дітей, об'єднуючи їх у групи, пропонувати активні види діяльності тощо.

2.2. Перелік навчальних програм для реалізації варіативної складової навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів І ступеня, рекомендованих МОН України

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Поетика** *Петровська Т.*	Курс за вибором	1-4	140	Петровська Т. Поетика : Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 235-242.	*Лист МОН України від 13.02.2014 № 14.1/12-г-122*
2.	**Здоров'я дитини – здорове харчування** *Довгань А.,*	Курс за вибором	3-4	5	Здоров'я дитини – здорове харчування: навч.-метод. посіб. для вчителя навч. курсу за вибором для 3-4 кл. / Довгань А.І.,	*Лист МОН України від 13.10.2010*

	Овчарук О., Пужайчереда Л.				Овчарук О.В., Пужайчереда Л. М. За заг. ред. Овчарук О.В. – К.: Друкарня ТОВ «Вольф». – 2010. – 44 с.	*№ 1.4/18 - Г - 728*
3.	**Русский язык** *Гудзик І. П., Лапшина І.*	Курс за вибором	2-4	210	Гудзик І., Лапшина І. Русский язык. 2-4 класи: Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 40-79.	*Лист МОН України від 08.06.2010 № 1.4/18-г-288*
4.	**Основи християнської етики** *Жуковський В., Барщевський Т.*	Курс за вибором	1-4	140	Жуковський В., Барщевський Т. Основи християнської етики. 1-4 класи: Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 80-119.	*Лист МОН України від 13.07.2010 № 1/11-6347*
5.	**Абетка харчування** *Ващенко О.,*	Курс за вибором	1-4	20	Ващенко О., Свириденко С., Чорновіл О. Абетка харчування. 1-4 класи: Програми курсів за	*Лист МОН України*

	Свириденко С., Чорновіл О.				вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 120-134.	*від 07.06.2010 № 1.4/18-г-276*
6.	**Дорога в дивосвіт** *Поліщук Н.*	Курс за вибором	1-4	140	Поліщук Н. Дорога в дивосвіт. 1-4 класи: Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф.Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 135-165.	*Лист МОН України від 17.06.2010 № 1.4/18-г-273*
7.	**Народна вишивка** *Свінціцька Л.*	Курс за вибором	2-4	105	Свінціцька Л. Народна вишивка. 2-4 класи : Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 166-179.	*Лист МОН України від 22.07.2010 № 1.4/18-г-614*

8.	**Абетка театрального мистецтва** *Петренко Л.*	Курс за вибором	1-4	140	Петренко Л. Абетка театрального мистецтва. 1-4 класи : Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 180-207.	*Лист МОН України від 27.07.2010 № 1.4/18-г-612*
9.	**Основи театральної грамоти** *Самсоненко Л.*	Курс за вибором	1-4	140	Самсоненко Л. Основи театральної грамоти. 1-4 класи: Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 208-215.	*Лист МОН України від 22.07.2010 року № 1.4/18-г-612*

10.	**Морально-етичне виховання** *Слотвинська Л.*	Курс за вибором	1-4	140	Слотвинська Л. Морально-етичне виховання. 1-4 класи: Програми курсів за вибором для початкових класів. Варіативна складова Типових навчальних планів. Книга 2 / Упор. : Л.Ф. Щербакова, Г.Ф. Древаль. – Тернопіль : Мандрівець. – 2011. – С. 216-234.	*Лист МОН України від 22.07.2010 № 1.4/18-г-613*
11.	**Уроки для стійкого розвитку. Моя щаслива планета** *Пометун О., Онопрієнко О., Цимбалару А.*	Курс за вибором	3-4	35	Пометун О., Онопрієнко О., Цимбалару А. Уроки для стійкого розвитку. Моя щаслива планета. 3-4 класи: Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 6-18.	*Лист ІІТЗО від 19.05.2011 № 1.4/18-314-Г*

12.	**Каліграфія** *Нікулочкіна О.*	Курс за вибором	1-4	140	Нікулочкіна О. Каліграфія. 1-4 класи: Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 19-33.	*Лист ІІТЗО від 30.07.2012 № 14.1/12-Г-192*
13.	**Маленькі українці подорожують країнами Євросоюзу** *Гаряча С., Добровольська Л.*	Курс за вибором	4	34	Гаряча С., Добровольська Л. Уроки для стійкого розвитку. Моя щаслива планета. 3-4 класи: Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 34-38.	*Лист ІІТЗО від 31.01.2012 № 14.1/12-Г-25*
14.	**Основи екології** *Пархоменко Н., Стецюк Н.,*	Курс за вибором	2-4	105	Пархоменко Н., Стецюк Н., Цесаренко Т., Білогубка І. Основи екології. 2-4 класи: Програми курсів за вибором для	*Лист ІІТЗО від 01.08.2012*

	Цесаренко Т., Білогубка І.				загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 39-67.	*№ 14.1/12-Г-197*
15.	**Цікава економіка** *Кашуба Л.*	Курс за вибором	2-4	105	Кашуба Л. Цікава економіка. 2-4 класи : Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 68-83.	*Лист ІІТЗО від 14.06.2010 № 1.4/18-Г-298*
16.	**Прикладна інформатика** *Журавльова Л., Проценко Т.*	Курс за вибором	1-4	280	Журавльова Л., Проценко Т. Прикладна інформатика. 1-4 класи : Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль :	*Лист ІІТЗО від 07.12.2011 № 1.4/18-Г-811*

					Мандрівець. – 2012. – С. 84-146.	
17.	**Сходинки етичного зростання** *Кравчук Л.*	Курс за вибором	1-4	140	Кравчук Л. Сходинки етичного зростання. 1-4 класи : Програми курсів за вибором для загально-освітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану. Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 147-180.	*Лист ІІТЗО від 08.08.2011 № 1.4/18-Г-701*
18.	**Розвиток творчих здібностей** *Чмельова Л.*	Курс за вибором	1-4	140	Чмельова Л. 1-4 класи: Програми курсів за вибором для загальноосвітніх навчальних закладів. Варіативна складова базового навчального плану Книга 3 / Упор. : Г.Ф. Древаль, Л.Ф. Щербакова, А.В. Лотоцька. – Тернопіль : Мандрівець. – 2012. – С. 181-198.	*Лист ІІТЗО від 18.10.2011 № 1.4/18-Г-757*

РОЗДІЛ III.
ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ПРЕДМЕТІВ У ЗАГАЛЬНО-ОСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ II-III СТУПЕНІВ

Організація навчально-виховного процесу в ЗНЗ II-III ступенів у 2015/2016 навчальному році здійснюється відповідно до листів МОН України від 22.05.2015 № 1/9-253 «Про структуру 2015/2016 навчального року та навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів», від 26.06.2015 № 1/9-305 «Про вивчення базових дисциплін у загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році», від 10.08.2015 №1/9-380 «Щодо методичних рекомендацій для учнів 4-х та 7-х класів загальноосвітніх навчальних закладів» (розміщено на офіційному сайті департаменту освіти і науки Київської облдержадміністрації, освітньому порталі КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» в рубриці «Готуємось до нового 2015/2016 навчального року» (http://kristti.com.ua/detail_anons.php?id=100).

3.1. Освітня галузь «Мови і літератури»

3.1.1. Українська мова

3.1.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення української мови в основній і старшій школі

У 2015-2016 навчальному році вивчення української мови здійснюватиметься за такими програмами:

у 5-7 класах за навчальною програмою для 5-9 класів ЗНЗ: Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. - К.: Видавничий дім «Освіта», 2013 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585).

У 8-9 класах ЗНЗ – за програмою: Українська мова. 5-12 класи. - К.: Ірпінь: Перун, 2005 (зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585).

Програми розміщені на офіційному сайті МОН: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/

У 10-11 класах – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 № 1021 (програма розміщена на офіційному веб-сайті МОН України за таким посиланням: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/).

Детально прокоментуємо **зміни, внесені в програму для 5-9 класів.**

З огляду на те, що в цій програмі основними є дві змістові лінії (мовленнєва й мовна), які визначають безпосередній предмет навчання та його структуру, супроводжуються державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів,а дві інші (соціокультурна й діяльнісна (стратегічна) є *засобом* досягнення основної освітньої мети навчання української мови в основній школі, то розвантаження зазнали саме дві перші змістові лінії.

Зокрема, у *мовленнєвій змістовій лінії* програми спрощено висвітлення мовленнєвознавчих понять відповідно до вікових особливостей учнів; уточнено види творчих робіт щодо поділу їх на усні й письмові форми виконання учнями; спрощено види переказів, творів і зменшено кількість їх з метою розвантаження й вивільнення часу для роботи над удосконаленням власних письмових висловлень; внесено відповідні зміни до державних вимог щодо рівня мовленнєвої компетентності учнів основної школи.

У мовній змістовій лінії спрощено, а також вилучено теми, які, по-перше, не є істотними в забезпеченні належного рівня комунікативної компетентності, по-друге, не мають практичного застосування у власному усному й писемному мовленні школярів. Відповідно узгоджено зміст державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів із розвантаженим змістом навчального матеріалу.

Клас	Спрощено тему	Вилучено тему	Додано тему	Перенесено тему	Змінено формулювання тексту програми
5 клас	**У розділі «Відомості про мовлення»** узагальнено представлено особливості будови типів мовлення (розповіді, опису предмета і тварини. елементарного роздуму);відомості про стилі мовлення розмовний, науковий, художній, сфери їх використання. **У розділі «Види робіт»:** спрощено подано особливості аудіювання як виду мовленнєвої діяльності,узагальнено перелік жанрів мовлення для	**У розділі «Відомості про мовлення»** вилучено: «Спілкування як важливий складник культури людини» , «Належність тексту до певного стилю: розмовного, наукового, художнього, публіцистичного , офіційно-ділового» (загальне ознайомлення)». **У підрозділі «Діалогічне мовлення»** вилучено діалог	**У розділі «Відомості про мовлення»** додано оцінку предмета (явища). **У розділі «Повторення вивченого в початкових класах»** додано до повторення частин мови частки не,ні; уживання однієї частини мови в значенні іншої. **У розділі «Відомості з синтаксису й пунктуації»** додано «Непоширені й поширені	**У розділі «Види робіт» в** рубриці «Ділові папери» зазначено тільки «Адресу», «Оформлення конверта». Тему «Лист рідним, друзям» перенесено до виду роботи «Письмо». **З розділу «Будова слова. Орфографія»** перенесено до «**Орфоепії**» тему «Вимова префіксів пре-, при-, прі-» .	**У розділі «Відомості про мовлення»** внесено термінологічні правки: різновиди мовленнєвого спілкування: усне й **писемне** мовлення; **висловлення.** **У розділі «Відомості про мовлення»** відредаговано основні правила спілкування: «ввічливість, привітність, доброзичливість, уважність до співрозмовника, стриманість, тактовність» (практично). **У розділі «Повторення вивченого в початкових класах»** у рубриці «**Правопис**» внесено **правки:** «Написання іменників із

	читання мовчки і вголос. **У розділі «Повторення вивченого в початкових класах»:** У рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки»:спрощено пункт «Культура мовлення», а саме: Дотримання лексичних норм літературної мови. **У розділах «Відомості з синтаксису й пунктуації», «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія», «Лексикологія» в рубриці** «Внутрішньопредметні зв'язки» **спрощено зміст пункту «Культура**	за поданим початком, малюнком. **У розділі «Види робіт», зокрема в підрозділі «Відтворення мовлення»:** вилучено докладний переказ художнього тексту з елементами опису тварин (письмово). **У підрозділі «Письмо»** вилучено: твір-опис окремих предметів, тварин у науковому стилі; замітка в газету інформаційного характеру. **У розділі «Відомості з**	звертання»; ознайомлення з найбільш уживаними вставними словами **й сполученнями слів** (практично). **У розділі «Лексикологія»** додано тему **«Пароніми (практично)».** Ознайомлення зі словниками антонімів, синонімів, п**аронімів**; с**ловником іншомовних слів.** У розділі «**Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія»** до основних		великої літери й у лапках; «Літери, що позначають голосні звуки в закінченнях іменників, прикметників, дієслів».

	мовлення»	**синтаксису й пунктуації»:** вилучено:«Слово сполучення лексичні й фразеологічні (практично)». У розділах «Відомості з синтаксису й пунктуації», «**Фонетика.Графіка. Орфоепія. Орфографія»: у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки»** вилучено підпункт **«Лексикологія»** . **З розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія»** вилучено	випадків чергування у — в, і — й , додано **з— із— зі .** **У розділі «Відомості з синтаксису й пунктуації»** додано до переліку видів речень за метою висловлювання: розповідні, питальні, спонукальні**; за емоційним забарвленням: окличні та неокличні.**		

		сполучення ьо, йо. У всіх розділах програми в рубриці **«Внутрішньопредметні зв'язки»** вилучено підпункт «**Текст (риторичний аспект**)». **З розділу «Лексикологія»** вилучено тему «Походження (етимологія) слова. Етимологічний словник української мови».			

6 клас	**У розділі «Відомості про мовлення»** спрощено подано структурні особливості тексту. **У розділі «Види робіт»** спрощено особливості аудіювання як виду мовленнєвої діяльності; узагальнено перелік жанрів мовлення для читання мовчки і вголос.	**У розділі «Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого»** вилучено матеріал про текст. **У розділі «Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого» у підрозділі «Внутрішньо-предметні зв'язки»** вилучено підпункти: «Лексикологія». Граматика». «Текст (риторичний аспект)». **У розділі «Фразеологія» у рубриці «Внутрішньо-**	**У розділі «Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого»** додано на повторення матеріал про правопис префіксів, суфіксів, голосних в коренях і на межі значущих частин слова та основ. **У розділі «Лексикологія»** до теми «Активна і пасивна лексика» додано пароніми. **У розділі «Повторення, узагальнення й поглиблення вивченого»**		**У підрозділі «Іменник», у «Внутрішньопредметних зв'язках» («Культура мовлення»)** поданий матеріал відредаговано, уточнено **список іменників** із метою запобігання помилкам у визначенні роду. **У «Міжпредметних зв'язках» до підрозділу «Числівник»** уточнено матеріал щодо правильного використання відмінкових форм числівників.

		предметні зв'язки» вилучено підпункти: **«Фонетика. Орфоепія», «Текст (риторичний аспект)»** . **У розділі «Словотвір. Орфографія»** вилучено матеріал про ознайомлення зі словотвірним словником. У **«Внутрішньо-предметних зв'язках»** вилучено підпункти: «Лексикологія. Фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».	додано на повторення матеріал про правопис префіксів, суфіксів, голосних в коренях і на межі значущих частин слова та основ.		

		У розділі «Морфологія. Орфографія» у «Внутрішньо-предметних зв'язках» вилучено: Іменник – підпункти «Лексикологія. Фразеологія», «Текст(риторичний аспект)»; Прикметник – підпункт «Текст(риторичний аспект)»; Числівник – підпункт «Текст(риторичний аспект)»; Займенник– підпункти «Лексикологія. Фразеологія», «Текст(риторичний аспект). **У розділі**			

		«Займенник» вилучено матеріал про перехід з однієї частини мови в іншу (займенника в іменник і частку, числівника й прикметника в займенник. **У розділі «Морфологія. Орфографія» в «Іменнику»** вилучено «Особливості творення іменників». **У розділі «Морфологія. Орфографія» із теми «Прикметник»** вилучено «Зміни приголосних при творенні відносних			

		прикметників за допомогою суфіксів –ськ-, -ств(о), -цьк-, цтв(о), -зьк-, зтв(о)».			
7 клас	**У розділі «Види робіт» у підрозділі «Відтворення готового тексту»** спрощено види переказів: стислий замінено на вибірковий переказ тексту наукового стилю (усно); у підпункті «Письмо» спрощено на такі види переказів: «Докладний переказ тексту-роздуму дискусійного характеру в публіцистичному стилі»; «Стислий	**У розділі «Відомості про мовлення»** вилучено ознайомлювальне читання (практично). **У розділі «Відомості про мовлення» у підрозділі «Відтворення готового тексту»** вилучено «Докладний переказ розповідного тексту з	**У розділі «Відомості про мовлення», у підрозділі «Відтворення готового тексту»** до виду переказу «Докладний переказ тексту публіцистичного стилю мовлення (усно)» додано «…з елементами роздуму». **У підрозділі «Прийменник»** додано «Зв'язок прийменника з непрямими		**У розділі «Відомості про мовлення», зокрема «Аудіювання»,** відкоректовано матеріал у такій редакції: «Розрізнення на слух відомої й нової інформації, поділ прослуханого тексту на частини, розуміння логічного й емоційно-оцінного компонентів його змісту, сприймання на слух прямо не виражених оцінок та емоцій». **У мовній змістовій лінії** змінено вступний урок на**: «Літературна норма української мови»** і

	переказ розповідного тексту про виконання певних дій в художньому стилі». **У розділі «Види робіт», зокрема «Монологічне мовлення»** серед творів спрощено «Твір-опис дій на основі власних спостережень **у художньому стилі» (усно);** «Твір-опис дій» спрощено на «Твір розповідного характеру про виконання автором улюбленої справи в художньому стилі (приготування обіду, моделювання, малювання, шиття, вишивання тощо.	елементами опису зовнішності людини в художньому стилі» (письмово). **У розділі «Види робіт», зокрема «Монологічне мовлення»,** серед творів вилучено «Твір-опис зовнішності людини в художньому стилі(усно)»; «Твір-роздум дискусійного характеру публіцистичного стилю». **У вступі** знято тему « Мова – скарбниця	відмінками іменника». **У «Вступі»** змінено тему на «**Літературна норма української мови».**		відповідно внесено зміни в державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів**:** «Учень (учениця): усвідомлює поняття літературна мова, літературна норма; розрізняє поняття літературна мова й діалекти».

		духовності народу». **У розділі «Морфологія. Орфографія»** у підрозділах вилучено**:** **«Прийменник»** - «Непохідні і похідні прийменники»; **«Частка» - «**Розряди часток за значенням»; **«Вигук»** - «Групи вигуків за значенням. **У розділі «Морфологія.Орфографія» у «Внутрішньопредметних зв'язках» «Дієслово»** – вилучено «Лексикологія. Фразеологія»,			

		«Текст(риторичний аспект)»; «**Дієприкметник** і **Дієприслівник»** – «Лексикологія», «Синтаксис. Пунктуація», «Текст (риторичний аспект)»; «**Прислівник» –** « Синтаксис», «Текст (риторичний аспект)»; **Прийменник -** «Текст (риторичний аспект)»; **Сполучник, Частка Вигук** – «Синтаксис», «Текст (риторичний аспект)».			

Зміст програми з української мови для 5-12 класів, зокрема для 8-9 класів, зазнав розвантаження на основі врахування такого ж підходу, як і до програми для 5-9 класів, а саме: як у мовленнєвій, так і мовній змістових лініях спрощено й вилучено теми, що не є важливими у формуванні в учнів комунікативної компетентності, передбачає готовність учня застосовувати здобуті знання й набуті вміння й навички для розв'язання проблем, що виникають у реальному житті. Тож зазначені зміни для 8-9 класів стосуються обох програм: для 5-9 та 5-12 класів.

Клас	Спрощено тему	Вилучено тему	Додано тему	Перенесено тему	Змінено формулювання тексту програми
8 клас	**У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Відтворення тексту»** спрощено шляхом заміни виду роботи: «Вибірковий переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в	**У мовленнєвій змістовій лінії, підрозділі «Відтворення тексту»** вилучено «Стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі»(усно); «Докладний переказ тексту художнього стилю із творчим завданням» (письмово). У мовленнєвій	**У розділі «Повторення та узагальнення вивченого»** додано на повторення теми: «Лексикологія. Фразеологія. Морфологія. Основні правила правопису (за вибором учи-теля; внесено відповідні зміни в державні вимоги до рівня загальноосвітньо ї підготовки учнів**.**	**З розділу «Синтаксис. Пунктуація», зокрема з підрозділу «Словосполучення. Речення»** перенесено теми «Порядок слів у реченні. Логічний наголос», « Речення двоскладні й односкладні» до підрозділу «Просте речення» .	**Здійснено перерозподіл годин:** знято 2 год. із теми «Речення із звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» і додано до теми «Речення з відокремленими членами» .

	науковому стилі»(усно) замінено на «в **художньому»; «Вибірковий** переказ розповідного тексту з елементами опису пам'яток історії й культури в публіцистичному стилі» (письмово) замінено на «**докладний переказ**».	змістовій лінії, підрозділі «Створення власних висловлень» вилучено «Твір-оповідання на основі почутого (з обрамленням)». **У розділі «Повторення та узагальнення вивченого»** вилучено матеріал на повторення про словосполучення й речення; члени речення (також однорідні); звертання; вставні слова, просте й складне речення; пряма мова й діалог. **З розділу «Синтаксис.**	**У розділі «Складнопідрядне речення»** додано тему «Підрядні сполучники й сполучні слова в складнопідрядних реченнях.		

		Пунктуація», зокрема з підрозділу «Словосполучення. Речення», вилучено «Види речень за метою висловлювання й емоційним забарвленням речення (повторення)», «Речення поширені і непоширені». У всіх розділах програми для 8 класу в рубриці «Внутрішньопредметні зв’язки» вилучено підпункти: «Лексикологія. Фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».			
	У розділі	**У розділі**			Здійснено перерозподіл

9 клас	**«Повторення вивченого у 8 класі. Просте неускладнене й ускладнене речення» у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки»** спрощено представлення пунктів «Лексикологія і фразеологія», «Культура мовлення й стилістика», «Текст (риторичний аспект)». У розділах **«Синтаксис. Пунктуація»** Пряма й непряма мова (повторення й	**«Відомості про мовлення»** вилучено матеріал про текст, основні ознаки його, види міжфразних зв'язків. **У підрозділі «Монологічне мовлення:** вилучено: «Твір-роздум у публіцистичному стилі мовлення на морально-етичну тему» (усно); «Твір у публіцистичному стилі мовлення на суспільну тему» письмово).			годин **(1 год.** знято з підрозділу «**Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності»),** додано до **«Повторення й систематизація вивченого»** у кінці року. **У розділі «Пряма й непряма мова як засоби передачі чужої мови»** внесено уточнювальні правки: «Пряма й непряма мова **(повторення й поглиблення)**». У розділі **«Текст як одиниця мовлення й продукт мовленнєвої діяльності»** внесено уточнювальні правки: «**Будова** тексту», «Повторення вивчених **розділових знаків** у простому й складному реченнях».

	поглиблення)», «Складне речення і його ознаки», «Безсполучникове складне речення», «Складне речення з різними видами сполучниково-го й безсполучникового зв'язку» **у рубриці «Внутрішньопредметні зв'язки» спрощено представлення пунктів «Лексикологія і фразеологія», «Текст (риторичний аспект)».**				

З огляду на те, що у формуванні мовленнєвої компетентності семикласників у процесі сприймання усних і письмових текстів чільне місце посідає аудіювання й читання мовчки, то успішне опанування їх

передбачає регулярне використання спеціально підготовлених учителем цілеспрямо-ваних завдань із розвитку в учнів умінь слухати-розуміти, читати-розуміти, аналізувати й оцінювати усні й письмові висловлення (розуміти фактичний зміст, особливості будови текстів, визначати тему й основну думку, причинно-наслідкові зв'язки, основну й другорядну інформацію, зображувально-виражальні засоби), висловлювати своє ставлення до почутого й прочитаного, критично формулювати власні судження.

З цією метою в програмі для 7 класу на формування й розвиток аудіативних і читацьких умінь (уголос і мовчки) виділяються по 1 год. на рік, не враховуючи проведення тестового контролю за рівнем навчальних досягнень семикласників з аудіювання й читання мовчки, для цієї роботи спеціальних годин не відведено.

У мовній змістовій лінії в 7 класі на вивчення розділу «Морфологія» зменшено кількість годин: дієслово (20/17), дієприкметник (12/10), прислівник (14/13), прийменник (4/3), сполучник (4/3), частка (5/4), вигук (2/1) (у чисельнику подано стару кількість годин, а в знаменнику нову).

Кількість фронтальних та індивідуальних видів контрольних робіт з української мови в загальноосвітніх навчальних закладах з українською мовою навчання залишається незмінною.

Фронтально оцінюються аудіювання, читання мовчки, диктант, письмовий переказ і письмовий твір, мовні знання й уміння, запис яких здійснюється на сторінці класного журналу «Зміст уроку».

Індивідуально оцінюються *говоріння* (діалог, усний переказ, усний твір) і *читання вголос*. Для цих видів діяльності не відводять окремого уроку, проте відводять окрему колонку без дати на сторінці класного журналу «Облік навчальних досягнень». У І семестрі проводять оцінювання 2 видів мовленнєвої діяльності (усний переказ, діалог), результати оцінювання виставляють у колонку без дати й ураховують у найближчу тематичну. У ІІ семестрі проводять оцінювання таких видів мовленнєвої діяльності, як усний твір і читання вголос, яке здійснюється у 5–9 класах. Повторне оцінювання чотирьох видів мовленнєвої діяльності не проводять.

Перевірка мовних знань і вмінь здійснюється за допомогою завдань тестового характеру (на виконання їх відводиться орієнтовно 20 хвилин уроку) залежно від змісту матеріалу, що вивчається. Решта часу контрольного уроку може бути використано на виконання завдань з аудіювання, читання мовчки.

Тематичну оцінку виставляють на підставі поточних оцінок з урахуванням контрольних робіт, а за семестр - на основі тематичного оцінювання.

Фронтальні види контрольних робіт

Форми контролю	**5**		**6**		**7**		**8**		**9**	
	I	**II**	**I**	**II**	**I**	**II**	**I**	**II**	**I**	**II**
Перевірка мовної теми*	4	4	4	4	3	3	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
твір	–	1	–	1	–	1	1	1	1	1
Правопис: диктант**	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1	–	1	–	1	–	1
Читання мовчки*	1	–	1	–	1	–	1	–	1	–

Фронтальні види контрольних робіт (10–11класи)
(рівень стандарту, академічний рівень)

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
Перевірка мовної теми*	2	2	2	2
Письмо: переказ	1	1	1	1
твір	1	-	1	-
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	–	1	–	1
Читання мовчки*	1	–	1	–

Фронтальні види контрольних робіт 10–11 класи
(філологічний напрям: профіль – українська філологія)

Форми контролю	10		11	
	I	II	I	II
Перевірка мовної теми*	3	3	3	3
Письмо: переказ	1	1	1	1

твір	1	1	1	1
Правопис: диктант**	1	1	1	1
Аудіювання*	1	1	1	1
Читання мовчки*	1	-	1	-

* Основною формою перевірки мовної теми, аудіювання і читання мовчки є тестові завдання.

** Основною формою перевірки орфографічної й пунктуаційної грамотності є контрольний текстовий диктант.

У таблицях зазначено мінімальну кількість фронтальних видів контрольних робіт, учитель на власний розсуд має право збільшувати цю кількість, залежно від рівня підготовленості класу, здібностей конкретних учнів, умов роботи тощо.

Оцінка за контрольний твір з української мови та переказ є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи (надпис у колонці «Твір», «Переказ» не робиться).

Кількість робочих зошитів з української мови визначається за класами:

5–9 класи – по два зошити;

10–11 класи – по одному зошиту.

Для контрольних робіт з української мови в усіх класах використовують по одному зошиту.

Ведення зошитів оцінюється від 1 до 12 балів щомісяця протягом семестру і вважається поточною оцінкою. Під час перевірки зошитів ураховується наявність різних видів робіт, грамотність, охайність, уміння правильно оформити роботи.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Дивослово», «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», газету «Українська мова та література».

3.1.1.2. Перелік навчальних програм з української мови, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Мова як генетичний код народу** *Цимбалюк В.*	Факультативний курс	9	35	1. Цимбалюк В. Мова як генетичний код народу: програма факультативного курсу для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів // Методичні діалоги. – 2007. – №1. – С.8-12. 2. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*

					3. Збірник навчальних програм спецкурсів, курсів за вибором та факультативів для допрофільної підготовки та профільного навчання: філологічний, суспільно-гуманітарний напрями / За заг. ред. Н.І. Клокар. – Біла Церква: КОІПОПК, 2010. – С. 127-138. 4. Цимбалюк В. І. Мова як генетичний код народу: навчальний посібник для факультативних занять. – Тернопіль: Мандрівець, 2009. – С. 6-16. 5. Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу:	
2.	**Розвиток мовлення** *Горкуненко Є.А., Горкуненко А.А.*	Факультативний курс	5-6		Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 18.06.2015 № 14.1/12-Г-507*
3.	**Програми факультативних**	Збірник	5-9		Українська мова. 5-9 класи.	*Лист*

	курсів з української мови *Береш О.І., Гнаткович Т.Д., Ківеждій О.В., Шкурда М.І.*	програм			Програми факультативних курсів для загальноосвітніх навчальних закладів (класів). – Ужгород: Гражда, 2015. – 68 с.	*ІІТЗО від 06.04.2015 № 14.1/12-Г-214*
4.	**Стилістика української мови** *Авраменко О.М., Чукіна В.Ф.*	Факультативний курс	10-11	70	Програма факультативного курсу «Стилістика української мови. 10-11 класи» (авт. Авраменко О.М., Чукіна В.Ф.). – К. : Грамота, 2013.	*Лист ІІТЗО від 02.07.2013 № 14.1/12-Г-260*
5.	**Ділова українська мова** *Оперчук О.П.*	Факультативний курс	10-11	70	1. Оперчук О. Ділове українське мовлення: програма факультативного курсу для 10 (11) класу універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів // Методичні діалоги. – 2006. – №3. – С. 14-18. 2. Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів: 7-11 класи. – Випуск 1 /	*Лист МОН України від 10.08.2010 № 1/9-538*

					Відповідальний за випуск В.Л.Федоренко. – К.: Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 55-68.	
6.	**Культура ділового спілкування** *Балмасова І.В.*	Факультативний курс	8-9	35	1. Балмасова І., Костійчук О., Оперчук О. Культура спілкування: програма факультативного курсу для 8 (9) класу загальноосвітніх навчальних закладів // Методичні діалоги. – 2007. – №10. – С. 2-8. 2. Українська мова й література. Програми факультативних курсів: 8-11 класи. – Випуск 2 / Відповідальний за випуск В.Л.Федоренко. – К.: Видавництво "Дивослово", 2008. – С.37-51.	*Лист МОН України від 10.08.2010 № 1/9-538*
7.	**Українська фразеологія** *Глазова О., Кузнецов Ю.*	Факультативний курс	8	35	1. Глазова О., Кузнецов Ю. Фразеологія української мови: програма факультативного курсу для 8 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Методичні діалоги. – 2006. –	*Лист МОН-молодьспорт України від 20.06.2011 № 1/9-483*

					№2. – С. 12-15. 2. Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів: 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальний за випуск В.Л. Федоренко. – К.: Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 25-32.	
8.	**Практикум з правопису української мови** *Омельчук С.*	Факульта-тивний курс	8-9	70	1. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с. 2. Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів: 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальний за випуск В.Л. Федоренко. – К.: Ре-дакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 45-54.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
9.	**Основи риторики** *Глазова О.,*	Факульта-тивний курс	10-11	35	1. Глазова О., Кузнєцов Ю.Основи риторики: програма факультативного курсу для 10	*Лист МОН України від 10.08.2010*

	Кузнєцов Ю.				(11) класів універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів // Методичні діалоги. – 2006. – №5. – С. 8-12. 2. Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2006. – №7-8. – С. 62-67. 3. Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів: 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальн. за випуск В.Л.Федоренко. – К.: Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 33-44.	*№ 1/9-538*
10.	**Лексика сучасної української літературної мови** *Глазова О., Кузнєцов Ю.*	Факультативний курс	7	35	1. Глазова О., Кузнєцов Ю. Лексика української мови: програма факультативного курсу для 7 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Методичні діалоги. – 2006. – №1. – С. 13-15. 2. Українська мова й література. Програми факультативних та	*Лист МОН-молодьспорт України від 20.06.2011 № 1/9-483*

					спеціальних курсів: 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальний за випуск В.Л.Федоренко. – К.: Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 17-24.	
11.	**Живе слово** *Ляшкевич А. Кірієнко Т.*	Гурток	5-7	105	1. Ляшкевич А., Кірієнко Т. Лінгвістичний гурток «Живе слово». Розвиток комунікативно-творчих умінь і навичок учнів. 5-7 класи. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 288 с. 2. Ляшкевич А. Живе слов: Розвиток комунікативно-творчих умінь і навичок учнів: програма гуртка для 5-7 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – №5. – С. 71-82. 2. Розмаїтості. – 2008. – №3. – С. 6-15.	*Лист МОН України від 17.12.2010 № 1.4/18- Г-839*
12.	**Український мовленнєвий**	Спецкурс	8-9	35	Синюта В. Український мовленнєвий етикет: програма фа-	*Лист МОН України*

	етикет *Синюта В.*				культативного курсу для 8(9) класів загальноосвітніх навчальних закладів / Українська мова й література. Програми фа культативних курсів: 8-11 класи. – Випуск 2 / Відповідальн. за випуск В.Л.Федоренко. – К.: Видавництво "Дивослово", 2008. – С. 20-36	*від 10.08.2010 № 1/9-538*
13.	**Основи культури мовлення** *Романюк Є.В.*	Факультативний курс	10-11	35	1. Романюк Є. Основи культури мовлення: програма факультативного курсу для 10-11 класів універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів // Українська мова та література. – 2007. – № 44. – С. 3-12. 2. Методичні діалоги. – 2007. – № 9. – С. 7-14. 3.Українська мова й література. Програми факультативних курсів: 8-11 класи. – Випуск 2 / Відповідальн. за випуск В.Л.Федоренко. – К.: Видавництво "Дивослово", 2008. – С. 52-72.	*Лист МОН України від 10.08.2010 № 1/9-538*

14.	**Синтаксис простого та простого ускладненого речення** *Гнаткович Т. В.*	Курс за вибором	8	34	1. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с. 2. Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу:	*Лист МОН-молодьспорт України від 17.08.2011 № 1/9-622*
15.	**Синтаксис складного речення** *Гнаткович Т. В.*	Курс за вибором	9	34	1. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с. 2. Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу:	*Лист МОН України від 17.08.2011 № 1/9-622*
16.	**Культура мови і стилістика** *Пентилюк М.*	Факульта-тивний курс	8-9	35	1. Пентилюк М. Культура мови і стилістика : програма факультативного курсу для 8-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2007. – № 6. – С. 34-39; 2. Українська мова й літерату-ра. Програми факультативних	*Лист МОН-молодьспорт України від 20.06.2011 № 1/9-483*

					та спеціальних курсів: 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальний за випуск В.Л.Федоренко. – К. : Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 69-89.	
17.	**Лексикографія української мови** *Степанюк М.*	Факультативний курс	9	35	1. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с. 2. Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів : 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальний за випуск В.Л. Федоренко. – К. : Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 90-105; 3. Степанюк М.І. Лексикографія української мови : навчально-методичний посібник для факультативних занять. 9 клас. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – С. 6-24.	*Лист МОН-молодьспорт України від 20.06.2011 № 1/9-483*
18.	**Школа журналіста** *Марущак В.*	Курс за вибором	8-11	140	1. Марущак В.І. Школа журналіста : Навчальний посібник. – Тернопіль: Мандрівець,	*Лист МОН України від 29.06.2010*

					2011. – 136 с. 2. Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*№ 1.4/18-Г-361*
19.	**Юні мовознавці** *Бутрин Л., Николин М.*	Курс за вибором	8	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
20.	**Синтаксис сучасної української мови. Просте речення** *Осаулець Л.*	Курс за вибором	8	17	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
21.	**Культура мовлення** *Качуровська В.*	Факультативний курс	8	17	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
22.	**Лінгвістична лабораторія** *Заєць В.*	Курс за вибором	8–9	70	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред.	*Лист МОН України*

					К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
23.	**Цікава орфографія** *Бондарчук Л.*	Факульта-тивний курс	9	17	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
24.	**Основи журналістики** *Денисюк Л.І.*	Курс за вибором	10	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
25.	**Робота з навчальними текстами** *Шуневич О.М.*	Курс за вибором	10	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 19.10.2010 № 1.4/18-Г-725*
26.	**Орфографічний практикум** *Кочергіна Л.*	Факульта-тивний курс	10–11	34	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
27.	**Практикум із синтаксису української**	Факульта-тивний курс	10–11	34	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред.	*Лист МОН України від 29.06.2010*

	мови *Глоба С.*				К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*№ 1.4/18-Г-361*
28.	**Шкільна риторика** *Крайняй М., Сабадош Д., Семен О.*	Факультативний курс	5-11	119	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
29.	**Українська мова** *Кузьменко Л.А.*	Навчальна програма для використання в гуртках, групах, наукових секціях МАН	9 (10-11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української мови. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-361*
30.	**Орієнтовна програма навчальної практики з української мови і літератури** *Піскорська Л.І., Гуріна Л.В., Любчич Т.М*	Орієнтовна програма навчальної практики з української мови і літератури	5-8, 10	70, 50	Орієнтовна програма навчальної практики з української мови і літератури. 5-8,10 класи / укладачі: Піскорська Л.І., Гуріна Л.В., Любчич Т.М. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 88 с.	*Лист ІІТЗО від 29.02.2012 № 1.4/12-Г-66*

3.1.1.3. Українська мова в загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин

Вивчення української мови в 5-7 класах здійснюватиметься за розвантаженими навчальними програмами для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин, розміщено на офіційному веб-сайті МОН України: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/1349869153//

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням російською мовою (укладачі: Н. Бондаренко, С. Караман, А. Ярмолюк, В. Кононенко, О. Савченко).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням румунською мовою (укладачі: Н. Бабич, Л. Гальчук, О. Змошу, Є. Квітень, А. Морараш, Т. Фонарюк).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням угорською мовою (укладачі: Т. Гнаткович, Є. Борисова, А. Галас, К. Лавер, А. Лукач).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням молдовською мовою (укладачі: С. Свінтковська, О. Бойко, С. Дмитрієв, Г. Могильницька, О. Пасат).

Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням польською мовою (укладачі: М. Пилип, О. Бойцун, Н. Дуткевич, О. Мартиняк, О. Приставська, Н. Тушніцка).

Вилучення, спрощення, зміни й уточнення, внесені до зазначених програм у 2015 році, спрямовані на розвантаження курсу від уже відомого учням, заскладного або другорядного, комунікативно незначущого матеріалу. Тому звертаємо увагу вчителів на основні зміни, наведені нижче.

З метою уникнення дублювання уроків української мови й образотворчого мистецтва у ЗНЗ із навчанням російською мовою і з огляду на профілізацію старшої школи вилучено

«Твір-опис зовнішності людини, процесу праці за картиною», а також у зв'язку зі складністю цього виду роботи. Окрім того, в аспекті реалізації внутрішньопредметних зв'язків вилучено тему «Способи творення прислівників».

У ЗНЗ із навчанням угорською мовою рекомендуємо акцентувати увагу щодо вивчення розділу «Дієслово», а саме на формативних можливостях дієслова: безособові дієслова вивчати саме у складовій форм цієї частини мови, правопис дієприкметників, дієприслівників доцільно розглядати як окремі теми (у процесі навчання правопису голосних і приголосних у суфіксах) і викладати у формі логічно завершеного циклу. Вивчаючи тему «Сполучник», не розглядати питання сполучних слів, тому що вони є іншими частинами мови (займенниками та прислівниками). Зосереджуємо увагу на тому, що додано до вивчення явище омонімії серед службових частин мови.

У зв'язку зі складністю вивчення учнями державної мови у ЗНЗ із навчанням румунською мовою вилучено наступні теми: «Синоніміка складних речень і простих з дієприкметниковими зворотами», «Складні випадки вживання дієприслівників доконаного та недоконаного виду», «Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників (дублюється в попередньому матеріалі про суфікси активних і пасивних). Звертаємо увагу вчителів на вивчення нової теми «Написання *не* з дієприкметниками».

З метою логічної спрямованості курсу опанування української мови в ЗНЗ із навчанням молдовською мовою вилучено тему «Безособові форми на -но, -то». Додано тему «Синонімія складних речень і речень з дієприслівниковими зворотами», оскільки комунікативне спрямування вивчення мови вимагає умінь урізноманітнення форм висловлювання. З метою забезпечення грамотного письма розширено теми «Дефіс у прислівниках», «Написання прислівників разом і окремо».

Посилено практичне засвоєння навчального матеріалу учнями ЗНЗ із навчанням польською мовою: додано теми: «Розряди числівників», «Н і нн у прислівниках».

Подібний матеріал в українській і румунській, молдовській, угорській мовах доцільно структурувати великими, логічно завершеними частинами. Факти і явища, які є

специфічними для української мови, винятки з правил рекомендуємо опрацьовувати на окремо відведеному уроці. Частково подібний матеріал, засвоєння якого пов'язане з певними труднощами, потрібно вивчати порівняно невеликим обсягом, по одному-два параграфи за урок. Окремого підходу вимагають протилежні явища - їх треба вивчати спеціально, у зіставленні з рідною мовою навчання.

Надаючи належного значення опрацюванню мовно-теоретичних відомостей, учитель водночас має акцентувати увагу учнів на пріоритетності практичних умінь і навичок, здатності застосовувати теоретичні знання у типових життєвих ситуаціях. Пропонуємо на кожному уроці проводити словникові диктанти, повторюючи вивчені орфограми та узагальнюючи набуті знання.

Обов'язковим компонентом мовленнєвої лінії є культура мовлення, яка передбачає точне слововживання, чітку побудову речень, логічний зв'язок між ними у тексті, правильну вимову й грамотне написання висловлюваного. Окрім того, рекомендуємо учителю проводити роботу над розвитком мовлення учнів не тільки на спеціально відведених для цього уроках, а й на інших, ретельно добираючи відповідно до вимог програми дидактичний матеріал. Необхідно запобігати типовим для учнів помилкам: jрфоепічні, неправильні відмінкові, родові форми іменних частин мови, особливо займенників, помилки в дієслівному керуванні, координації форм присудка і підмета, у доборі сполучних засобів у складнопідрядних реченнях тощо.

Прослуховування коротких текстів, висловлювань, відповідей на запитання, міні-переказів, творчих завдань мають стати невід'ємною частиною кожного уроку з української мови.

Навчання української мови у 8-9, 10-11 класах буде продовжено за навчальними програмами для ЗНЗ з навчанням російською та польською мовами:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) ЗНЗ з навчанням російською мовою (Н.Бондаренко, О.Біляєв, Л. Паламар, В.Кононенко. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005);

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів ЗНЗ з навчанням російською мовою (Н.Бондаренко, Л.Паламар, В.Кононенко, С.Кос'янчук. - Київ: видавництво «Грамота», 2010);

з навчанням угорською мовою:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) ЗНЗ з навчанням угорською мовою (за ред. Ю.Герцога. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005).;

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів ЗНЗ з навчанням угорською мовою (Є.Борисова, К.Лавер, К. Рінгер. – Львів: видавництво "Світ", 2010);

з навчанням румунською та молдовською мовами:

«Українська мова» для 5-9 класів (10-11 кл. – рівень стандарту) (за ред. Н. Бабич. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2005).;

академічний рівень – «Українська мова» для 10-11 класів (Н. Бабич, С. Тодорюк, К. Джука. – Львів: видавництво "Світ", 2010).

3.1.2. Українська література

3.1.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення української літератури в основній і старшій школі

У 2015-2016 навчальному році вивчення української літератури в 5-7 класах здійснюватиметься за навчальною програмою (зі змінами, затвердженими наказами Міністерства від 04.08.2014 № 895, від 29.05.2015 № 585): Українська література. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Освіта, 2013.

У 8-9 класах – за програмою: Українська література. 5-12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів К.: Ірпінь: Перун, 2005(зі змінами, затвердженими наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585).

Програми розміщені на офіційному сайті МОН: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/ .

Вивчення української літератури в 10-11 класах ЗНЗ – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 № 1021. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України за таким посиланням:

http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/ .

З метою розвантаження навчальної програми, підвищення якості шкільної літературної освіти внесено зміни до навчальної програми з української літератури (5-9 класи), а саме:

5 клас

Вилучено з програми народні перекази «Білгородський кисіль», «Ой Морозе-Морозенку»; поезію М. Рильського «Люби природу не як символ…»; поезії М. Вінграновського «Перша колискова», «Бабунин дощ», «Сама собою річка ця тече…».

6 клас

Вилучено з програми: пісню Д. Луценка «Як тебе не любити, Києве мій»; вступ до поеми Т. Шевченка «Іван Підкова»; поезію Лесі Українки «Співець»; поезію І. Калинця «Писанки», співомовки С. Руданського «Гуменний», «Свиня свинею».

7 клас

Вилучено з програми поезію А. Малишка «Так живуть на цій землі поети…».

8 клас

Вилучено з програми поезію Лесі Українки «Ви щасливі, пречистії зорі», твори В. Самійленка, Остапа Вишні, повість О.Бердника «Хто зважиться - вогнем наречеться».

Включено в програму твір Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало», повість Юрія Винничука «Місце для дракона».

9 клас

Вилучено з програми твори: Притчу про сіяча; поезію Г. Сковорода «Пісня 28» (із «Саду Божественних пісень»); поему-містерію Т. Шевченка «Великий льох»; поезії І. Франка «Каменярі», «Ой ти, дівчино, з горіха зерня», поему «Мойсей».

Вилучено літературознавчі поняття: «пригодницька повість» (5 клас); «пафос твору», «романтичний пейзаж», «прийоми контрасту», «засоби гумористичного зображення» (поглиблено), «диптих», «повість-казка» (7 клас); силабо-тонічне віршування», «трискладові віршові розміри», «асоціативні образи», «літературний характер», «психологізм» (8 клас); «повість-хроніка» (9 клас).

Уведено поняття: «тема», «прозова мова» (5 клас), «повість» (6 клас).

Звертаємо вашу увагу на зміни, що відбулися в програмі Українська література. 5-12 класи *для 8-9 класів.*

8 клас

Вилучено з програми твори: поезії Б.Олійника «Вибір», «Ринг», повість Осипа Назарука «Роксоляна», повість В.Дрозд «Ирій».

Додано поезію В.Самійленка « На печі».

9 клас

Вилучено з програми твори: баладу «Бондарівна», Притчу про сіяча, трактат Г.Сковороди «Вступні двері до християнської добронравності», повість Г.Квітки-Основ'яненка «Конотопська відьма», поезію М.Костомарова «Соловейко», поему Т.Шевченка «Великий льох», поетичні твори П.Куліша: «До рідного народу», «Троє схотінок», «Заворожена криниця» .

Додано вірш Т.Шевченка «Заповіт».

Оповідання Марка Вовчка «Максим Гримач» замінено на повість «Інститутка».

Вилучено літературознавчі поняття: «силабо-тонічне віршування» (8 клас); «силабо-тонічне віршування», «літературний напрям», «течія», «психологізм у літературі», «роман-хроніка» (9 клас).

Запропонована у програмі кількість часу на вивчення кожного розділу, теми є орієнтовною, учитель може її змінювати (у межах 70 годин). Резервний час може використовуватися для уроків розвитку мовлення, контрольного оцінювання, різних видів творчих та інших робіт (екскурсій, диспутів, семінарів).

В основній школі біографія письменників загалом не вивчається, вона згадується лише вибірково, диференційовано. З 9-го класу зміст навчального матеріалу доповнюється розглядом біографій письменників, хоча й у доступних межах.

Курс української літератури в 7 класі структуровано за такими взаємопов'язаними тематично-проблемними блоками: «Із пісенних скарбів», «Про далекі минулі часи», « Ти знаєш, що ти – людина…», «Ми – українці».

До кожного з них відповідно до вікових особливостей учнів підібрані тексти, які за своїм змістом дають можливість максимально репрезентувати ту чи іншу тему.

При вивченні української літератури в 7 класі робиться акцент на пізнанні художнього твору як цілісності (у жанровому розмаїтті) та його інтерпретації; осмисленні учнем власних переживань, оцінок, ціннісних суджень. Методи, прийоми, види робіт такі: виразне читання, художня розповідь, проектна діяльність (пригодницькі, дослідницькі, творчі та інші проекти); лист до літературного героя, заочна подорож, Інтернет-пошук, робота з підлітковою періодикою, підготовка електронних листів герою, автору, читачеві; підготовка повідомлення-презентації тощо.

З метою рівномірного розподілу навантаження учнів протягом навчального року подаємо рекомендовану кількість видів контролю з української літератури (за класами). Поданий у таблиці розподіл годин є мінімальним і обов'язковим для проведення в кожному семестрі. Учитель-словесник на власний

розсуд може збільшити кількість видів контрою відповідно до рівня підготовки учнів, особливостей класу тощо.

Обов'язкова кількість видів контролю
5–9 класи

Класи	**5**		**6**		**7**		**8**		**9**	
Семестри	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору;	2	3	3	3	3	3	3	3	4	4
виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	–	1	1	1	1	1	1	1	2	2
	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+ п)	2 (у+ п)	2 (у+ п)	2 (у+п)	2 (у+ п)	2 (у+ п)	2 (у+ п)	2 (у + п)	2 (у+ п)	2 (у + п)
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У 8-9 класах з поглибленим вивченням української літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд учителя-словесника визначається кількість і види контрольних робіт).

10-11 класи

Класи	**10**		**11**			**10**		**11**	
Семестри	I	II	I	II		I	II	I	II
	Рівень стандарту, академічний					Профільний рівень			
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2		4 1 3	4 1 3	4 1 3	4 1 3
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)		2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	1	1	1	1		2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5		4	5	4	5

У кожному семестрі обов’язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – письмового. Умовне позначення у таблиці – (у + п).

Оцінку за ведення зошита з української літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної.

Під час оцінювання зошита з літератури слід ураховувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог орфографічного режиму).

Оцінка за контрольний твір з української літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «Твір» не робиться.

Оцінку за читання напам'ять поетичних або прозових творів з української літератури виставляють у колонку без дати з надписом «Напам'ять».

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Дивослово», «Українська мова і література в школі», «Українська мова і література в школах України», «Українська література в загальноосвітній школі», газету «Українська мова та література».

3.1.2.2. Перелік навчальних програм з української літератури, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Сучасна українська література** *Пахаренко В., Пахаренко Н., Месевря О., Січкар С.*	Факультативний курс	10-11	68	1. Пахаренко В., Пахаренко Н., Месевря О., Січкар С. Сучасна українська література : програма факультативного курсу для 10-11 класів універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів // Українська мова та література. – 2007. – №2-4. – С.3-31. 2. Українська література : програми факультативів та спецкурсів : 8-11 класи / Упорядники : Г.Федяй, В.Федоренко. – К. : Шкільний світ, 2007. – С. 73-119. 3. Українська мова та література.	*Лист МОНмолодьспорт України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*

					– 2008. – №13-16. – С. 4-32; 2009. – №17-19. – С. 4-12. 4. Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К.: Грамота, 2011. – 272 с.	
2.	**Крилаті вислови та їх літературні першоджерела** *Дем'яненко О.О.*	Факульта-тивний курс	9	17	Збірник навчальних програм спецкур-сів, курсів за вибором та факульта-тивів для допрофільної підготовки та профільного навчання: філологічний, суспільно-гуманітарний напрями / За заг. ред. Н.І. Клокар. – Біла Церква: КОППОПК, 2010. – С. 4-22.	*Лист ІІТЗО від 29.06.2010 № 1.4/18 - Г- 362*
3.	**Загальнокуль-турний контекст вивчення української літератури у 8-9 класах** *Шевченко З.О.*	Факульта-тивний курс	8-9	–	Загальнокультурний контекст вивчення української літератури у 8-9 класах на факультативних заняттях / З. Шевченко // Українська мова і література в школі: Науково-методичний журнал. - 2013. - N 4. - С. 20-23	*Лист ІІТЗО від 19.11.2013 № 14.1/12-Г-641*
4.	**Сучасне франкознав-ство**	Факульта-тивний курс	10-11	–	Навчальна програма факультативного курсу «Сучасне франкознавство» / укл. Бондаренко	*Лист ІІТЗО від 18.03.2015*

	Бондаренко Н.Л.				Н.Л. – Черкаси: ОІППО, 2015	*№ 14.1/12-Г-101*
5.	**Сучасне українське фентезі** *Логвіненко Н.М.*	Факультативний курс	11	–	Сучасне українське фентезі: формування змісту поглибленого вивчення національної літератури / Н. Логвіненко // Українська література в загальноосвітній школі. - 2013. - № 6. - С. 36-40	*Лист ІІТЗО від 19.11.2013 № 14.1/12-Г-642*
6.	**У світі поетичного слова** *Цимбалюк В.І.*	Факультативний курс	8-9	17	Цимбалюк В.І. У світі поетичного слова: Навчальний посібник для факультативних занять 8-9 класи. – Тернопіль: Мандрівець, 2012. – 144 с.	*Лист Монмолодьспорт України від 30.06.2011 № 1.4/18-Г-507*
7.	**Літературна студія** *Баран Г.В.*	Гурток	7-9	35	1. Баран Г. Літературна студія : програма гуртка для 7-9 (9-11) класів загальноосвітніх навчальних закладів // Розмаїтості. – 2008. – №3. – С. 45-51; 2. Баран Г. Літературна студія в школі. – Тернопіль : Мандрівець, 2008. – С. 3-13.	*Лист МОНмолодьспорт України від 17.08.2011 № 1/9-622*

8.	**Виразне читання** *Сипко Л.*	Курс за вибором (філологічний профіль)	10	35	Сипко Л. Виразне читання: програма курсу за вибором для учнів 10, 11 класів філологічного напряму ЗНЗ // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2010. – №6. – С. 55-62.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-3632*
9.	**Українська усна народна творчість** *Дмитренко М., Дмитренко Г., Шутенко Ю.*	Факультативний курс	7-11	–	Дмитренко М., Дмитренко Г., Шутенко Ю. Українська усна народна творчість: програма факультативного курсу для 7-11 класів універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів / Українська мова й література. Програми факультативних та спеціальних курсів : 7-11 класи. – Випуск 1 / Відповідальн. за випуск В.Л.Федоренко. – К. : Редакція журналу "Дивослово", 2007. – С. 178-232.	*Лист МОН України від 10.08.2010 року № 1/9-538*
10.	**Українська фантастична проза** *Логвіненко Н.*	Факультативний курс	10-11	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-*

						Г-362
11.	**Художня література в контексті світової культури** *Яценко Т.О., Шевченко З.О.*	Курс за вибором	10 (11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*
12.	**Сонет в історії української і світової літератури** *Паламар С.П., Братко В.О.*	Курс за вибором	10 (11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*
13.	**Поетична лабораторія** *Коваленко В.*	Курс за вибором	10-11	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*
14.	**Чарівний світ поезії** *Цимбалюк В.І.*	Факульта-тивний курс	10 (11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред.	*Лист МОН України*

					К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*
15.	**Історія давнього українського письменства** *Голик О.В.*	Факульта-тивний курс	9	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*
16.	**Історія українського письменства** *Гуменна Л.С.*	Факульта-тивний курс	11	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-Г-362*
17.	**Доба Козаччини в українській літературі** *Руса Т.В., Хміль Л.П.,*	Факульта-тивний курс	10–11	35	Програми курсів за вибором і факультативів з української літератури. 8-11 класи / За заг. ред. К.В.Таранік-Ткачук. – К. : Грамота, 2011. – 272 с.	*Лист МОН України від 29.06.2010 № 1.4/18-*

	Леськова Р.О., Семенюк Л.С.					*Г-362*
18.	**Література української діаспори** *Терехов В.Ф.*	Курс за вибором	10-11	52	http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=44&level3=2&level2=3&level1=1	*Лист МОН України від 07.04.2014 № 141/12-Г-542*
19.	**Казка як епічний жанр** *Квітень Є.Д., Ткач А.В.*	Факульта-тивний курс	5-7		Готується до друку Чернівецьким ОІППО	*Лист ІІТЗО від 20.03.2015 № 14.1/12-Г-121*
20.	**Українська література. Програми факультатив-них курсів** *Береш О.Т., Гнаткович Т.Д., Ківеджій О.В, Ребрик Н.Й., Шкурда М.І.*	Навчальні програми	5-11	–	Українська література. 5-11 класи. Програми факультативних курсів для загальноосвітніх навчальних закладів (класів). – Ужгород: Гражда, 2015. – 60 с.	*Лист ІІТЗО від 18.03.2015 № 14.1/12-Г-103*

21.	**Слов'янська міфологія у творчому доробку українського письменства** *Богачук К.В.*	Факульта-тивний курс	8-9	35	http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=44&level3=2&level2=3&level1=1	*Лист ІІТЗО від 20.03.2015 № 14.1/12-Г-122*

3.1.3. Зарубіжна література

3.1.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення зарубіжної літератури в основній і старшій школі

Відповідно до наказу МОН України від 08.05.2015 518 змінено назву предмета "Світова література" на "Зарубіжна література". Просимо враховувати це при затвердженні Типових навчальних планів, оформленні шкільної документації, складанні поурочних планів.

У 2015-2016 навчальному році вивчення зарубіжної літератури в 5-7 класах здійснюватиметься за програмою: Світова література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. - К.: Видавничий дім «Освіта», 2013.

У 8-9 класах – за програмою: Зарубіжна література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К. : Ірпінь: Перун, 2005.

Програми розміщені на офіційному сайті МОН: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/.

У 10-11 класах – за програмами, затвердженими наказом Міністерства від 28.10.2010 №1021 (офіційний сайт МОН - http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542).

Програми курсів за вибором і факультативів, рекомендованих Міністерством, вміщено у збірниках:

Збірник програм курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8–11 класи. Книга 1. Тернопіль: Мандрівець, 2011;

Збірник програм курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5 - 7 класи: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ»;

Збірник програм курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8 - 11 класи: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ» (лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г- 333).

У навчальну програму із зарубіжної літератури для 5-9 класів внесено зміни, затверджені наказом МОН від 29.05.2015 № 585.

5 клас

Збільшено кількість годин (на 2) на вивчення теми «Казки народів світу» за рахунок теми «Природа і людина».

6 клас

Збільшено кількість годин (відповідно по 1) на вивчення тем «Вступ» і «Міфи народів світу» за рахунок тем «Пригоди і фантастика», «Людські стосунки».

Твори «Пісня про Гайавату» (1 розділ за вибором учителя) і «Листівки з видами міст» винесено на альтернативне вивчення (1 твір за вибором учителя).

Повість-казку «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері перенесено до 8 класу (у розділ «Література XX-XXI ст.» на обов'язкове вивчення).

Повість «Брати Лев'яче серце» А. Ліндгрен перенесено до списку додаткового читання.

7 клас

Балади про Робіна Гуда винесено на альтернативне вивчення.

Баладу «Садко» перенесено до списку додаткового читання.

Вірш «Круки» І. Вайсгласса перенесено до списку додаткового читання.

Вірш «Зінка» Ю. Друніної перенесено до списку додаткового читання.

Вірш «Нас не треба жаліти…» С. Гудзенка замінено на вірш «До побачення, хлопчики…» Б. Ш. Окуджави.

Твори «Золотий жук» Е. По і оповідання «Пістрява стрічка», «Спілка рудих» А. Конана Дойла винесено на альтернативне вивчення (1-2 твори згаданих письменників за вибором учителя та учнів).

Твори «Пісня над піснями» Шолом-Алейхема і «Пурпурові вітрила» О. Гріна винесено на альтернативне вивчення (1 твір за вибором учителя та учнів).

8 клас

Збільшено кількість годин (на 1) на вивчення теми «Античність» за рахунок теми «Священні книги людства».

Розділи «Веди», «Коран» спрощено у змісті навчального матеріалу.

Теми «Бароко» і «Класицизм» об'єднано в одну тему «Бароко і класицизм», відповідно тему спрощено у змісті навчального матеріалу.

Здійснено заміну двох віршів Дж. Донна на сонет «Щоб мучить мене…». Вірші «Галерник» Л. де Гонгори і «Щоб мучить мене…» Дж. Донна винесено на альтернативне вивчення (1 за вибором учителя).

Тему «Просвітництво» перенесено до 9 класу.

Тему «Сучасна література» замінено на тему «Література XX-XXI ст.», до якої з 6 класу перенесено повість-казку «Маленький принц» А. де Сент-Екзюпері.

9 клас

Додано тему «Просвітництво» (перенесено з 8 класу).

Вірш «Івікові журавлі» Ф. Шиллера перенесено до списку додаткового читання.

Розділ «Ф. Достоєвський», тему «Перехід до модернізму» (розділи «Шарль Бодлер», «Поль Верлен», «Артюр Рембо») перенесено до старших класів.

Вилучено тему «Перехід до модернізму», натомість розширено вивчення романтизму і творчості Дж. Байрона (поему «Мазепа» і «Паломництво Чайльд Гарольда» запропоновано на альтернативне вивчення), а також реалізму та творчості М. Гоголя (із додаткового читання до основної програми перенесено комедію «Ревізор»).

Тему «Сучасна література» замінено на тему «Література XX-XXI ст.».

Повість «Собаче серце» М. Булгакова перенесено на альтернативне вивчення в розділ «Література XX-XXI ст.» серед інших творів.

У програмі із зарубіжної літератури для 5-9 класів збережено *європейський та український вектори*. Вона має виразний українознавчий характер. Це чітко прослідковується в її культурологічній, компаративній лініях.

У ***10-11 класах*** уявлення учнів про літературний процес будуть поглиблені у процесі текстуального вивчення шедеврів світової літератури («Божественна комедія» Данте, «Фауст» Й.В. Ґете», «Гамлет» В. Шекспіра, соціально-психологічних і

філософських романів та п'єс XIX-XX ст., творів модернізму і постмодернізму).

Викладання зарубіжної літератури в ЗНЗ передбачає врахування *міжпредметних зв'язків* (особливо із українською літературою, історією України тощо), формування цілісної системи знань і уявлень про літературу як вид мистецтва і скарбницю гуманістичних цінностей, розвиток особистості учня як суб'єкта активної читацької діяльності, а також формування духовного світу громадянина України.

Вивчення зарубіжної літератури у ЗНЗ сприяє не тільки прилученню учнів до читання художньої літератури, а й формуванню *комунікативної компетентності*. Викладання зарубіжної літератури в загальноосвітніх навчальних закладах України здійснюється *українською мовою*. Твори зарубіжних письменників в курсі зарубіжної літератури вивчаються в *українських перекладах*. Для зіставлення можливе залучення перекладів, переспівів іншими мовами, якими володіють учні (англійською, німецькою, французькою, польською тощо). За наявності необхідних умов бажаним є розгляд художніх текстів (у фрагментах або цілісно) мовами оригіналів. У такому разі предмет «Зарубіжна література» виконує додаткову функцію *вдосконалення володіння учнями іноземними та іншими мовами*.

Особливої уваги потребує викладання зарубіжної літератури ***в 7 класі,*** яке у 2015-2016 навчальному році уперше здійнюва-тиметься за новою програмою (2012 року зі змінами 2015 року).

7 клас завершує перший етап літературної освіти – прилучення до читання і формування стійкої мотивації до читання художньої літератури. Домінантою у викладанні зарубіжної літератури в 7 класі має стати *національно-патріотичне* і *моральне виховання учнів* на яскравих зразках світового письменства. Твори, у яких утверджується героїзм народних заступників, боротьба за свободу, лицарська тематика (билина «Ілля Муромець і Соловей Розбійник», балади про Робіна Гуда, «Рукавичка» Ф. Шиллера, «Світязь» А. Міцкевича, «Балада про вересовий трунок» Р.Л. Стівенсона, «Айвенго» В. Скотта та ін.), сприяють формуванню громадянських якостей підлітків, їх відданості ідеалам справедливості та волі. Твори про Другу світову війну («Альпійська балада» В. Бикова, вірші

К. Галчинського, А. Маргула-Шпербера, Б. Окуджави та ін.) допоможуть осмислити питання історичної пам'яті, героїзму пращурів і необхідності захищати незалежність України. Тему дружби, шляхетності й піднесеності першого кохання, відданості моральному вибору семикласникам розкриють твори «Пісня над піснями» Шолом-Алейхема і «Пурпурові вітрила» О. Гріна, а також вірші Р. Бернса, Г. Гейне, К. Симонова та ін. Новела «Павутинка» Р. Акутагави сприятиме вихованню відповідальності за свої вчинки, а також формуванню толерантного ставлення до людей інших релігій (зокрема буддизму). Інтелектуальні якості семикласників, здатність до самостійного, креативного, вільного мислення формують твори «Золотий жук» Е. По, оповідання А. Конана Дойла, «Чарівна крамниця» Г. Веллса.

Сучасна література, винесена на альтернативне вивчення (1-2 твори за вибором учителя та учнів), співголосна активним пошукам підлітків власного «я» та осмислення свого місця у світі, а також із їхнім інтересом до фантастичної та пригодницької літератури. «Мандрівний Замок Хаула» Д.В. Джонс у казковій формі розповідає про одвічну боротьбу добра і зла в сучасному світі, де людина має зберігати моральні якості. У повісті «Фах» А. Азімова йдеться про роль освіти у формуванні людини, про необхідність самостійно здобувати знання, про залежність майбутнього людства від стану освіченості кожного. А в повісті «Чорнильне серце» К. Функе утверджується значення культури, книжки, без яких неможливий розвиток особистості та світу загалом.

Учитель має спрямувати учнів на пошук потрібної книжки (в бібліотеці, в Інтернет-мережі тощо), на самостійне читання творів і в колі друзів, батьків (сімейне читання), на формування власної думки та творчий діалог щодо цікавої книжки.

З метою систематизації та упорядкування навантаження учнів протягом навчального року подаємо рекомендовану кількість видів контролю у процесі вивчення світової літератури у кожному класі. Поданий у таблиці розподіл годин є мінімальним і обов’язковим для проведення в кожному семестрі. Вчитель на власний розсуд може збільшити кількість

видів контрою відповідно до рівня підготовки учнів, особливостей класу тощо.

Обов'язкова кількість видів контролю
5–9 класи

Класи	**5**		**6**		**7**		**8**		**9**	
Семестри	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2 – 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2
Уроки розвитку мовлення*	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)	2 (у+п)
Уроки позакласного читання	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Перевірка зошитів	4	5	4	5	4	5	4	5	4	5

У 8–9 класах з поглибленим вивченням світової літератури пропорційно збільшується кількість контрольних робіт та уроків розвитку мовлення (на розсуд вчителя визначається кількість і види контрольних робіт).

10–11 класи

Класи	**10**		**11**			**10**		**11**			**10**		**11**	
Семестри	I	II	I	II		I	II	I	II		I	II	I	II
Рівні	Рівень стандарту					Академічний рівень					Профільний рівень			
Контрольні роботи у формі: контрольного класного твору; виконання інших завдань (тестів, відповідей на запитання тощо)	2 1 1	2 1 1	2 1 1	2 1 1		3 1 2	3 1 2	3 1 2	3 1 2		4 1 3	4 1 3	4 1 3	4 1 3
Уроки розвитку мовлення*	2 у+ п	2 у+ п	2 у+ п	2 у+ п		2 у+ п	2 у+ п	2 у+ п	2 у+ п		3 1у+ 2п	3 2у+ 1п	3 1у+ 2п	3 2у+ 1п
Уроки позакласного читання	1	1	1	1		2	2	1	1		2	2	2	2
Перевірка зошитів	4	5	4	5		4	5	4	5		4	5	4	5

У кожному семестрі обов’язковим є проведення двох уроків розвитку мовлення: одного уроку усного розвитку мовлення, а другого – писемного. Умовне позначення у таблиці – (у + п).

Під час оцінювання зошита із зарубіжної літератури слід ураховувати наявність різних видів робіт; грамотність (якість виконання робіт); охайність; уміння правильно оформлювати роботи (дотримання вимог до оформлення орфографічного режиму).

Оцінку за ведення зошита із зарубіжної літератури виставляють у кожному класі окремою колонкою в журналі раз на місяць і враховують як поточну до найближчої тематичної.

Оцінка за контрольний твір із зарубіжної літератури є середнім арифметичним за зміст і грамотність, яку виставляють в колонці з датою написання роботи, надпис у журнальній колонці «Твір» не робиться.

Оцінку за читання напам’ять поетичних або прозових творів із зарубіжної літератури виставляють у колонку без дати з надписом «Напам’ять».

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: журнали «Всесвітня література в школах України», «Зарубіжна література в школах України», газету «Світова література».

3.1.3.2. Перелік навчальних програм із зарубіжної літератури, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

У 2015 році МОН України розглянуто і рекомендовано до використання у навчально-виховному процесі із зарубіжної літератури такі збірники навчальних програм:

1.	**Світова література. Програма факультативних курсів для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-7 класи** (укладачі Гнаткович Т.Д., Хилинець А.А., Тонкошкурова Л.І.)	*Лист ІІТЗО від 31.12.2014 № 14.1/12-Г-1925*
2.	**Збірник програм факультативів та курсів за вибором із зарубіжної літератури. 5-7 класи** (заг. ред. Химери Н.В.)	*Лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
3.	**Збірник програм факультативів та курсів за вибором із зарубіжної літератури. 8-11 класи** (заг. ред. Химери Н.В.)	*Лист ІІТЗО від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
4.	**Абетка з теорії зарубіжної**	Факуль-тативний	5	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної	*Лист МОН України*

	літератури Епос *Симонова В.*	курс			літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 6-27.	*від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
5.	**У світі літературної казки.** *Боліла Ю.*	Факультативний курс	5	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 28-51.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
6.	**Казкова мозаїка** *Костенко О., Майсус Л., Тітлова В.*	Факультативний курс	5	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 52-81.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
7.	**Основи виразного читання** *ТерещенкоЛ., Вершута В.*	Факультативний курс	5-6	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 82-108.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*

8.	**Чарівний світ казки** *Пихнівська Н.*	Факуль-тативний курс	5	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015 – С. 109-139.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
9.	**Сторінками дитячої літератури** *Ходос Л., Комлик С.*	Факуль-тативний курс	5-7	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 140-178.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
10.	**Золоті міфи та легенди народів світу** *Шалбанова Л., Середа А.*	Факуль-тативний курс	6	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 179-203.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
11.	**У світі пригод** *Корж К., Авгеєва С.*	Факуль-тативний курс	6	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 204-220.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*

12.	**Бібліотеки світу** *Макеєва Л.*	Факуль-тативний курс	7(8)	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 221-244.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
13.	**Детектив у зарубіжній літературі** *Кошова Т., Чала Л.*	Факуль-тативний курс	7	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 5-7 класи: збірник / За заг. ред.: Н.В. Химери: Біла Церква: ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 244-256.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-333*
14.	**Таємниці героїчного епосу** *Тарасенко Т., Вершута В., Самойленко Г.*	Факуль-тативний курс	7-8	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – – С.7-28.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
15.	**Література західноєвро-пейського Середньовіччя** *Білоброцька О.*	Факуль-тативний курс	8	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 29-43	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*

16.	**Учнівський твір як засіб спілкування** *Горчинська Л.*	Факультативний курс	8	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 44-59.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
17.	**Українські мотиви та образи у зарубіжній літературі** *Фесан Л. , Поліщук В. , Кіріченко О. , Федоряченко О.*	Факультативний курс	9	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 60-84.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
18.	**Російськомовна література України XX – початку XXI століть** *Вишняк В., Халупченко В.*	Курс за вибором	11	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 85-98.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*

19.	**Літературні премії та їх лауреати** *Михайленко О., Шостак О.*	Курс за вибором	10 (11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 99-120	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
20.	**Реалізм у контексті зарубіжної літератури** *Льовіна Г.*	Курс за вибором	10	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 121-133.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
21.	**Латиноамериканська література XX століття** *Охріменко Т.*	Курс за вибором	11	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 134-157.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
22.	**Лауреати Нобелівської премії** *Костюк Л., Заніна В., Федоренко Л.*	Курс за вибором	10 (11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 158-181.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*

23.	**Світовий театр і література** *Теодорович В.*	Факуль-тативний курс	10 (11)	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 182-234.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
24.	**Антивоєнна тематика в літературі XX століття** *Моргунова Л.*	Факуль-тативний курс	11	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 235-252	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
25.	**Українська перекладацька школа** *Примаченко Р.*	Факуль-тативний курс	10	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 253-281.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
26.	**Література модернізму першої половини XX століття** *Педченко В.*	Факуль-тативний курс	11	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 282-299.	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*

27.	**Зарубіжна література в контексті світового мистецтва** *Федорова І.*	Курс за вибором	11	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 300-328	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
28.	**Російські письменники-лауреати Нобелівської премії** *Матеєнко О.*	Факуль-тативний курс	11	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник / За заг. ред. Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 329-339	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
29.	**Розвиток світової новели** *Тітова С., Халупченко В.*	Факуль-тативний курс	11	35	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник /За заг ред.: Н.В. Химери: Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 340-359	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-335*
30.	**Київ у житті й творах письменників**	Факуль-тативний курс	10-11	17	Програми курсів за вибором і факультативів із зарубіжної літератури. 8-11 класи: збірник /За заг ред.: Н.В. Химери:	*Лист МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-*

	зарубіжної літератури *Смотеско Г., Ленда В., Халупченко В.*				Біла Церква : ТОВ «ОФСЕТ», 2015. – С. 360-379.	*335*
31.	**Виразне читання** *Сипко Л.*	Курс за вибором	10	35	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літе-ратури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 7-26.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-3632*
32.	**Малі та середні жанри художньї прози у світовій літератури XIX-XXI століття** *Ревнивцева О., Гузь О.*	Курс за вибором	10-11	35 год. на рік	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літе-ра-тури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Тка-чук, І.П. Двірницької. – Терно-піль: Мандрівець, 2011. – С. 23-71.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-3633*
33.	**Мотиви й образи**	Курс за	8 (9)	35	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літе-	*Лист МОН України*

	світової літератури в музичному мистецтві *Терещенко М.*	вибором			ратури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 72-83.	*від19.01.2010 року № 1/11-105*
34.	**Японська література XX століття** *Юрчак В., Вовчак Г., Малигіна Л., Шиленко Л., Яременко Ю.*	Курс за вибором	10-11	35 год. на рік	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 84-100.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-363*
35.	**Англійська література** *Юрчак В., Свенціцька О., Юлдашева Л.*	Курс за вибором	10-11	35 год. на рік	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 101-124.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-363*
36.	**Література США** *Юрчак В., Головко Л.,*	Курс за вибором	10-11	35 год. на рік	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук,	*Лист МОН України від 30.04.2010*

	Краскова Л.				І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С.125-139.	*№ 1/11-363*
37.	**Французька література** *Терлила Н., Терлига Ю.*	Курс за вибором	9-11	35 год. на рік	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 140- 172.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-363*
38.	**Німецькомовна література** *Юрчак В., Бондаренко Л., Полозенко С.*	Курс за вибором	10-11	35 год. на рік	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 173-192.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-363*
39.	**Іспанська література** *Швидка Н.*	Курс за вибором	10-11	35	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 193- 200.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-363*

40.	**Світова література в контексті світового мистецтва (від античності до романтизму)** *Іванова Л., Гаврилюк М.*	Курс за вибором	10-11	35	Програми курсів за вибором і факультативів зі світової літератури. 8-11 класи. Книга 1 / За заг. ред.: К.В. Таранік-Ткачук, І.П. Двірницької. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – С. 201- 218.	*Лист МОН України від 30.04.2010 № 1/11-363*
41.	**Єврейська література** *Андрющенко Н. Двухбабна А.*	Спецкурс	8-11	–	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист МОН України від 23.06.2015 № 1/11-8708*

3.1.4. Мови і літератури національних меншин

3.1.4.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення мов і літератур національних меншин в основній і старшій школі

З метою розвантаження навчальних програм для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, які вступили в дію з 2013-2014 навчального року, Міністерством освіти і науки України внесено корективи та затверджено зміни в окремих навчальних програмах з мов національних меншин, що затверджені наказом МОН України від 29.05.2015 № 585.

У змінених програмах уточнено і деталізовано кількість навчальних годин відповідно до Типового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин (додаток 2 до наказу від 03.04.2012 № 409 в редакції наказу від 29.05.2014 № 664); спрощено окремі теми, що дублюють зміст освіти в мовленнєвій і мовній лініях; вилучено матеріал, який певним чином дублюються в попередніх чи наступних класах; з метою систематизації в межах одного і того ж класу теми змінено місцями. Деталізована інформація щодо змін у змісті кожної окремої навчальної програми надана в пояснювальних записках до них.

Навчальні програми з мов національних меншин зі змінами розміщено на сайті МОН України: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/

Зміни внесено в такі навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів (розміщено на сайті МОН України: - http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/1349869153) :

з навчанням молдовською мовою:

5-7 класи – молдовська мова для 5-9 класів загально-освітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (зі змінами) /Укладачі: В.Кьося, Л.Фєтеску;

з навчанням польською мовою:

5-7 класи – Польська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою (зі змінами) /Укладачі: М. Іванова, В. Ільчук , Н.Дуткевич, М.Куц ;

з навчанням російською мовою:

5-7 класи - Російська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (зі змінами) / Укладачі: Є.Голобородько, Н.Озерова, Г. Михайловська, В.Стативка, Л.Давидюк, К.Бикова, Л. Яновська, Ж.Кошкіна;

з навчанням українською мовою:

Російська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (зі змінами) / Укладачі: Н.Баландіна, І.Синиця, Т.Фролова, Л.Бойченко;

Російська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (початок вивчення з 5 класу)(зі змінами) / Укладачі: Л.Курач, В.Корсаков, О.Фідкевич, І.Ґудзик.

Звертаємо увагу, що у випадку вивчення російської мови (як предмета) за рахунок варіативної частини, необхідно користуватися навчальними програмами за ред. Н.Баландіної або Л. Курач, скоригувавши їх зміст на відповідну кількість годин, визначену в робочих навчальних планах загальноосвітнього навчального закладу. Скоригована програма має погоджуватися на засіданні методичного об’єднання загальноосвітнього навчального закладу.

з навчанням румунською мовою:

5-7 класи – Румунська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (зі змінами)/ Укладачі: О.Остафій, Л.Говорнян, А.Бику, О.Бурла, М.Попа, З.Сланіна;

з навчанням угорською мовою:

5-7 класи – Угорська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою (зі змінами)/ Укладачі: Є.Браун, Н.Бардош, Х.Зикань, М.Кейс, І.Пердук;

у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою

Болгарська мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (зі змінами) /укладачі: Н. Бузіян , Н.Арнаутова, Д.Віолєтка, Н.Кара, В.Колесник;

Польська мова для 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (зі змінами) (укладачі: Т.Бучацька, О.Войцева;

Словацька мова для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою (зі змінами) /укладачі: Ю.Герцог, С.Пахомова, Б.Сливка,Н.Шабаш.

У загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням українською мовою за бажанням дітей та їх батьків мови національних меншин вивчаються за двома варіантами Типових навчальних планів (додатки 1 та 2), затверджених наказом МОН України від 23.02.2004 № 132, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66. За одним передбачено вивчення мов національних меншин як предмета в інваріантній складовій з 1 по 11 клас (по 2 години на тиждень); за другим – з 5 по 11 клас (по 2 години на тиждень). Крім того, мови національних меншин можуть вивчатися за рахунок варіативної складової, починаючи з 1 або 5 класів. В останньому випадку форми вивчення мов (як предмет, спецкурс, факультатив) та кількість годин на її вивчення визначає, враховуючи при цьому побажання учнів та їх батьків, загальноосвітній навчальний заклад.

Інтегровані курси «Література»

З метою розвантаження навчальних програм для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів Міністерством освіти і науки України внесено корективи та зміни в окремих навчальних програмах з інтегрованого курсу «Література», що затверджено наказом МОН України від 29.05.2015 № 585.

У змінених навчальних програмах вилучено окремі теми, тексти або фрагменти текстів творів, що не відповідають віковим особливостям учнів; є важкими, нецікавими для сприйняття або втратили свою актуальність для сучасних школярів.

Навчальні програми з інтегрованого курсу "Література" зі змінами розміщено на сайті МОН України:

http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/.

Зміни внесено в такі навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів:

з навчанням молдовською мовою:

у 5-7 класах: Література (молдовська та зарубіжна) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою (зі змінами) / Укладачі: В.Силантьєва, Л.Фетеску, В. Кьося;

з навчанням польською мовою:

у 5-7 класах: Література (польська та зарубіжна) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з польською мовою навчання (зі змінами)/ Укладачі: Р.Лебедь, Л.Ліра, Л. Гандз;

з навчанням російською мовою:

у 5-7 класах: Література (російська та зарубіжна) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою (зі змінами)/ Укладачі:О. Ісаєва, Ж.Клименко, О.Корнінко, А.Мельник, В.Храброва, В.Мухін, І.Данилова;

з навчанням румунською мовою:

у 5-7 класах: Література (румунська та зарубіжна) для 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою (зі змінами) / Укладачі: О.Остафій, Л.Говорнян, О.Андрухович, Д.Герман, Д.Колесникова, Л.Ротару, Н. Сувейко.

3.1.4.2. Перелік навчальних програм з російської мови, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма	Реквізити листа про схвалення МОН України
1.	**Російська мова** *Фролова Т.Я.*	Курс за вибором	5-11	35 (для кожного класу)	Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу: https://sites.google.com/site/virtualnijkabinetinozemnihmov/vcitelu-rosijskoie-movi	*Лист МОН України від 06.08.2010 №1/II-7504*
2	**Російська мова** *Давидюк Л.В.*	Факуль-тативний курс	5-11	35 (для кожного класу)	Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу: https://sites.google.com/site/virtualnijkabinetinozemnihmov/vcitelu-rosijskoie-movi	*Лист МОН України від 08.11.2010 №1.4/18-4254*

3	**Російська мова** *Крюченко-ва О.Ю.*	Факуль-тативний курс	5-9	35 (для кожного класу)	Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу: https://sites.google.com/site/virtualnijkabinetinozemnihmov/vcitelu-rosijskoie-movi	*Лист МОН України від 15.07.2013 № 1/11-11508*

3.1.5. Іноземні мови

3.1.5.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення іноземних мови в основній і старшій школі

Вивчення іноземних мов у 2015-2016 навчальному році буде здійснюватись за такими навчальними програмами:

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов, 1-4 класи», Видавничий дім «Освіта», 2012;

«Програми для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови, Іноземні мови. 5-9 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013;

«Навчальні програми з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів і спеціалізованих шкіл із поглибленим вивченням іноземних мов, 10-11 класи», Київ, 2010;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 5-7 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Іноземні мови. 8-9 класи», «Перун», 2005;

«Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Друга іноземна мова. 5-11 класи», Видавничий дім «Освіта», 2013.

Навчальні програми не встановлюють порядок (послідовність) вивчення предметної тематики у рамках навчального року, а лише вказують на зміст, вивчення котрого є об’єктом тематичного та семестрового контролю.

Програми з іноземних мов мають наскрізний характер та представлені в єдиній системі, у діяльнісній термінології з чітко вираженою кореляцією між класами.

У 2015 році в навчальні програми з іноземних мов для учнів 1-9 класів внесено певні зміни.

Зокрема, конкретизовано опис діяльнісного підходу до іншомовної освіти, що включає в зміст вивчення не тільки знання, навички та вміння, а й навчальні стратегії та комунікативні функції з комунікативно-спрямованими завданнями. Важливу роль ідіграватиме така змістова категорія

як ставлення учнів до предмета і до процесу його вивчення (мотивація). Такий підхід навчить учнів бути відповідальними за знання, яких вони набувають, і розуміти, чому ці знання, важливі для них, забезпечить використання учнями набутих знань у навчальній діяльності.

Перенесено розширену інформацію краєзнавчого характеру про історію рідного краю з 4-го класу до 5-го та 6-го класів, оскільки для цієї вікової категорії навіть рідною мовою ця інформація відома в дуже обмеженому обсязі й важко очікувати, що вона може бути опрацьована іноземною мовою. Окрім того, лексика, потрібна для висвітлення теми, та граматичні структури, серед яких дуже поширені пасивні конструкції, відзначаються підвищеним ступенем складності, що перевищує рівень А1.

У розвантаженій програмі важливе місце посідає демонстрація знань, навичок та вмінь у відповідних типових контекстах їх використання через компетенції. Відтак важливими вважаються не тільки процеси засвоєння змісту, методів та форм контролю навчального процесу, а й оцінювання та показ засвоєного, зрозумілого, побаченого, почутого, переглянутого.

Вилучено ряд граматичних структур, які не несуть основного навантаження для відтворення знань. Ряд граматичних структур перенесено до матеріалу інших класів, де вони логічніше поєднані з тематичним розподілом. Також у певних класах обмежено вивчення цілого ряду граматичних явищ через вилучення більш складних форм, перенесення їх до наступних класів.

Програма не обмежує самостійність і творчу ініціативу вчителя, передбачаючи гнучкість у відборі та розподілі навчального матеріалу відповідно до потреб учнів та обраних засобів навчання (навчально-методичні комплекси, підручники, посібники, аудіо, відео матеріали тощо). Докладніше на офіційному веб-сайті МОН України за посиланням: http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1421144886/1428333274/ .

Звертаємо увагу, що рішення про запровадження вивчення другої іноземної мови приймається самостійно навчальними закладами, залежно від умов для такого вивчення,

відповідно до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня (наказ МОН України від 29.05.2014 № 664), згідно з якими навчальний заклад отримав право вибору щодо вивчення другої іноземної мови.

З огляду на те, що стратегічні документи щодо вивчення іноземних мов зорієнтовані на Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, більш детально ознайомитись із основними положеннями цього документу можна на сайтах: http://www.coe.int; www.britishcouncil.org.ua; www.goethe.de/kiev.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичне фахове видання: журнал «Іноземні мови в школах України».

Організація літніх мовних таборів. Одним із нестандартних підходів для забезпечення якісного навчання дітей мовам є створення літніх таборів з іноземних мов. Такі табори покликані спонукати школярів практично застосовувати знання з мов, отриманих протягом навчального року. У таборах діти матимуть можливість спілкуватися іноземними мовами та застосовувати їх у різних формах діяльності (в ігрових та концертних програмах, театральних виставах тощо).

Завдання мовного табору – показати дітям інший, відмінний від шкільного, стиль викладання, де наголос робиться на практичній частині й знаннях, які можна застосувати пізніше й у інших сферах.

Підготовку до проведення таких таборів доцільно розпочинати заздалегідь. Усі інформаційні матеріали знаходяться на сайті Міністерства http://www.mon.gov.ua/activity/litni-movni-tabori/ .

3.1.5.2. Перелік навчальних програм з іноземних мов, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Країнознавство Великої Британії** *Редченко Т.В., Мотижен С. В.*	Спецкурс	8	70	Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=46&level3=2&level2=3&level1=1	*Лист ІІТЗО від 11.04.2011 № 1-4/18-Г-208*
2.	**Англійська мова навколо світу** *Редченко Т.В., Стороженко Н.М.*	Спецкурс	9	70	Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=46&level3=2&level2=3&level1=1	*Лист ІІТЗО від 11.04.2011 № 1-4/18-Г-208*

3.	**Пізнаємо Україну** *Несвіт Алла, Ворон Галина, Пучко Олена*	Факультативний курс	8-9 класи ЗНЗ, спец. шкіл, ліцеїв, гімназій	35	Іноземні мови в навчальних закладах: науково-методичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 26-33	*Лист ІІТЗО від 04.07.2011 №1.4/18-Г-530*
4.	**Літературна мозаїка** *Несвіт Алла, Ворон Галина, Беленя Ніна, Левіт Рита*	Факультативний курс	5-8 класи ЗНЗ, спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв (допрофільна підготовка)	140	http://osvitagorodenka.at.ua/Berezanska/Programma_Literaturna_Mosaics-1.doc.	*Лист ІІТЗО від 23.11.2011 №1.4/18-Г-780*
5.	**Навчання ситуативного спілкування** *Несвіт Алла, Ворон Галина, Беленя Ніна, Левіт Рита*	Факультативний курс	6-7 класи (для ЗНЗ, спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв (допрофільна підготовка)	70	http://osvitagorodenka.at.ua/Berezanska/programa_z_d_al_movl_6kl-2.doc.	*Лист ІІТЗО від 23.11.2011 № 1.4/18-Г-781*

6.	**Культура та мистецтво Великої Британії** *Редько В.Г., Полонська Т.К., Пасічник О.С., Долинський Є.В., Басай Н.П., Басай О.В., Алексєєнко І.В.*	Електив-ний курс	10-11 класи профіль-ної школи ЗНЗ	144 (72 год. на рік)	Навчальна програма елективних курсів з іноземних мов для старшої школи ЗНЗ / В.Г.Редько, Т.К.По-лонська, Н.П.Басай [та ін.]; за наук. ред. В.Г.Редька. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 41 с.	*Лист МОН України від 06.05.2015 № 1/11-6491*
7.	**Англійська мова для ділового спілкування** *Редько В.Г., Полонська Т.К., Пасічник О.С., Долинський Є.В., Басай Н.П., Басай О.В., Алексєєнко І.В.*	Електив-ний курс	10-11 класи профіль-ної школи ЗНЗ	144 (72 год. на рік)	Навчальна програма елективних курсів з іноземних мов для старшої школи ЗНЗ / В. Г. Редько, Т.К.По-лонська, Н.П.Басай [та ін.]; за наук. ред. В.Г.Редька. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 41 с.	*Лист МОН України від 06.05.2015 № 1/11-6491*

8.	**Завітайте до України** *Редько В.Г., Полонська Т.К., Пасічник О.С., Долинський Є.В., Басай Н.П., Басай О.В., Алексєєнко І.В.*	Електив-ний курс	10-11 класи профіль-ної школи ЗНЗ	144 (72 год. на рік)	Навчальна програма елективних курсів з іноземних мов для старшої школи ЗНЗ / В. Г. Редько, Т.К.По-лонська, Н. П. Басай [та ін.]; за наук. ред. В.Г.Редька. К.: Педа-гогічна думка, 2015. – 41 с.	*Лист МОН України від 06.05.2015 № 1/11-6491*
9.	**Країнознавство: Іспанія і Латинська Америка** *Редько В.Г., Полонська Т.К., Пасічник О.С., Долинський Є.В., Басай Н.П., Басай О.В., Алексєєнко І.В.*	Електив-ний курс	10-11 класи профіль-ної школи ЗНЗ	144 (72 год. на рік)	Навчальна програма елективних курсів з іноземних мов для старшої школи ЗНЗ / В. Г. Редько, Т.К.По-лонська, Н.П.Басай [та ін.]; за наук. ред. В.Г.Редька. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 41 с.	*Лист МОН України від 06.05.2015 № 1/11-6491*
10.	**Німецькомовні країни** *Редько В.Г.,*	Електив-ний курс	10-11 класи профіль-ної школи ЗНЗ	144 (72 год.	Навчальна програма елективних курсів з іноземних мов для	*Лист МОН України від 06.05.2015*

	Полонська Т.К., Пасічник О.С., Долинський Є.В., Басай Н.П., Басай О.В., Алексєєнко І.В.			на рік)	старшої школи ЗНЗ / В. Г. Редько, Т.К.Полонська, Н.П.Басай [та ін.]; за наук. ред. В.Г.Редька. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 41 с.	*№ 1/11-6491*
11.	**Моя Франція** *Редько В.Г., Полонська Т.К., Пасічник О.С., Долинський Є.В., Басай Н.П., Басай О.В., Алексєєнко І.В.*	Елективний курс	10-11 класи профіль-ної школи ЗНЗ	144 (72 год. на рік)	Навчальна програма елективних курсів з іноземних мов для старшої школи ЗНЗ / В. Г. Редько, Т.К.Полонська, Н.П.Басай [та ін.]; за наук. ред. В.Г.Редька. – К.: Педагогічна думка, 2015. – 41 с.	*Лист МОН України від 06.05.2015 № 1/11-6491*

3.2. Освітня галузь «Суспільствознавство»

3.2.1. Історія

3.2.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення історії в основній і старшій школі

У 2015/2016 навчальному році одночасно є чинними дві програми для учнів 5 класів: «Історія України. Вступ до історії» (К.: Перун, 2005) та «Історія України (Вступ до історії) (К.: Видавничий дім «Освіта», 2013). Відповідно вчителі, які працюватимуть за програмою 2005 р., можуть користуватись підручниками, що вийшли друком у 2010 році. Учителі, які оберуть програму 2013 р., – підручниками, що вийшли друком у 2013 році.

Чинною для учнів 6 класів є програма «Інтегрований курс («Всесвітня історія. Історія України», (К.: Видавничий дім «Освіта». 2013), а для учнів 7 класів - оновлена програма. Учні 8 - 9 класів навчатимуться за програмою «Історія України. Всесвітня історія. 5–9 класи» (К., Перун, 2005).

Вищеназвані програми розміщені на офіційному web-сайті Міністерства освіти і науки України.

Для 10-11 класів використовуються програми зі змінами, внесеними у 2014 році та розміщеними на сайті Міністерства. Академічний рівень та рівень стандарту: програми «Історія України. 10-11 класи» (52 години на рік, 1,5 години на тиждень); для класів історичного профілю: програми «Історія України. 10-11 класи» (140 годин на рік, 4 години на тиждень).

Для вивчення всесвітньої історії чинними є програми «Всесвітня історія. 10 - 11 класи (рівень стандарту/академічний рівень)». Програма розрахована на 35 годин на рік (1 година на тиждень). Для класів історичного профілю чинною є програма зі всесвітньої історії, що розрахована на 3 тижневі години (105 годин на рік) (К.: Поліграфкнига, 2010).

Програми розміщені на офіційному web-сайті Міністерства освіти і науки України.

У новій редакції програми з історії України для 7 класу змінено назви розділів. Так розділ І. «Виникнення та становлення Київської Русі» змінено на «Виникнення та становлення Русі-України». Відповідно по тексту термін

«Київська Русь» замінено на «Русь-Україна». Також зазнали змін назви і текст II і III розділів.

У програмі зі всесвітньої історії для 7 класу збережено основні структурні одиниці програми 2013 року: вступні (2 – повтор і вступ), практичні заняття, узагальнення. Натомість вилучено оглядові уроки. За рахунок змісту скорочено тему «Середньовічне місто»: з двох уроків – до одного, тему «Монгольська навала на Русь. Новгородська боярська республіка. Московська держава. Іван III» з двох уроків – до одного. Теми «Розвиток техніки та повсякденне життя людини у середні віки», «Житло, одяг, сім'я» – об'єднано зі спорідненими темами.

Змінено теми окремих практичних занять: тему «Походи вікінгів та їх завоювання» – на «Наслідки Хрестових походів»; тему «Християнські храми у житті середньовічних європейців» – на «Середньовічні школи та університети. Життя середньовічного студента».

Окремі уроки перенесено в інші теми, зокрема переструктуровано такі уроки: «Франція у XI – XV ст. Філіп IV Красивий. Столітня війна. І Англія в XI – XV ст. Вільгельм I Завойовник. Генріх II Плантагенет. «Велика хартія вольностей». Війна троянд»; «Священна Римська імперія, Італія, Іспанія у Середні віки»; «Китай часів династії Тан. Завоювання Китаю монголами. Династія Мін. Досягнення китайської культури»; «Індія. Касти. Індуїзм. Делійський султанат. Досягнення індійської культури».

У процесі планування уроків під час викладання історії України та всесвітньої історії в 7 класах варто звернути увагу на те, що за чинною програмою у деяких темах подається нова послідовність вивчення навчального матеріалу та застосовується проблемно-тематичний принцип його побудови. Вчителю необхідно надавати учням можливість дізнаватися більше про історичні факти, що визначають епоху, є основними, найсуттєвішими та створюють узагальнену картину минулого, формувати в них розуміння історичної хронології, причинно-наслідкових зв'язків, розуміння руху суспільства та історичного прогресу.

Важливим є використання в навчанні учнів картографічних посібників: атласів, контурних карт, настінних карт. Вони допомагають продемонструвати динаміку історичних подій,

встановити зв’язок між географічним середовищем та місцем тієї чи іншої історичної події.

Велику роль відіграє позакласна робота, зокрема пошукова й краєзнавча. Перевагою при вивченні місцевої історії є можливість побачити в реальній, а не у відтвореній формі факти, що її ілюструють. Робота в музеях, проведення дослідницької роботи на місцевому матеріалі допоможе навчити учнів навичкам та методиці ідентифікації залишків минулого, аналізу, тлумаченню та визначенню їх місця у більш широкому історичному контексті.

3.2.1.2. Перелік навчальних програм з історії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Реквізити документа про схвалення МОН України	Де опублікована навчальна програма
1.	**Трипільська протоцивілізація** *ВідейкоМ.*	Курс за вибором	10-11	17	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №25-27. – С. 19-22.
2.	**Визначні постаті України** *Гирич І.*	Курс за вибором	10-11	17	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. –К:. – 2010. – С.66-69. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №46. – С.1–4.

3.	**Історія української культури: від середньовіччя до початку нової доби** *Власов В.*	Курс за вибором	10-11	70	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 13-23. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №25-27. – С. 24-32.
4.	**Досліджуємо історію України** *Малієнко Ю.*	Курс за вибором	10	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 93-98. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №25-27. – С. 33-38.
5.	**Історія України першої половини ХХ ст. в особах** *Чубукова Т.*	Курс за вибором	10-11	70	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 80-92. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №25-27. – С.47-56.
6.	**Історія українського кінематографа ХХ ст.** *Приходько А.*	Курс за вибором	11	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 99-117. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №25-27. – С. 57-70.

7.	**Міжнародні відносини у другій половині XX століття** *Василюк Ю., Островський В.*	Курс за вибором	11	17	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 34-38. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №46. – С. 5-8.
8.	Українське відродження у XX столітті *Мацейків Т.І.*	Курс за вибором	11	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 70-79.
9.	**Стежками козацької звитяги** *Кривицька Г.М., Українець О.М., Жураківський В.П., Вишнівська В.В.*	Курс за вибором	8	17	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/11 – 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К:. – 2010. – С. 6-8.
10.	**Світова слава українців** *Бученко Л.Б., Буднік Н.М.*	Курс за вибором	9	17	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/11 – 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К:. – 2010. – С. 3-5.

11.	**Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни** *Василюк Ю.*	Курс за вибором	10-11	70	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. –К:. – 2010. – С. 39-46. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №31. – С.7-13.
12.	**Видатні постаті україни кінця XVIII-початку XX ст.** *Лівун Н., Космірак В., Островський В.*	Курс за вибором	9	35	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/11 – 7504*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 56-65. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №2. – С. 8-16.
13.	**Українська культура середини XVI-XIX ст.** *Загребельна С.*	Курс за вибором	8-9	35	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/11 – 7504*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 3-12. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №30. – С. 13-21.
14.	**Визначні постаті України середини**	Курс за вибором	8	35	*Лист МОН України від 12.03.2010*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 47-55.

	XVI-XVIII ст. *Лівун Н., Островський В.*				*№ 1/11 – 1652*	2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №46. – С. 11-18.
15.	**Міфологія** *Нікітіна І.*	Курс за вибором	6-7	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІ. – К:. – 2010. – С. 118-125. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №30. – С. 3-9.

3.2.2. Правознавство. Громадянська освіта. Філософія

3.2.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення правознавства, громадянської освіти, філософії в основній і старшій школі

У 2015-2016 навчальному році учні 9-х класів навчатимуться за програмою «Правознавство. Практичний курс», що розміщена на офіційному web-сайті МОН України.

До програми, що була прийнята в 2008 році, внесено зміни. Так, із тем окремих розділів виокремлено питання, що складають відтепер нові теми. Такі питання є важливими для розуміння дев'ятикласниками основ правознавства. Таке переструктурування змісту сприятиме більш ефективному опануванню учнями основ правових знань уможливить застосування вчителем правових ситуацій, опрацювання учнями фрагментів нормативно-правових актів, загального обговорення правових питань тощо. У новій редакції програми пропонуються такі окремі теми:

У розділі 1: Що таке правовідносини. Учасники правовідносин. Підстави виникнення правовідносин (у попередньому варіанті програми це було питаннями теми «Що таке право»).

Юридична відповідальність. Види юридичної відповідальності. Коли і як особа відповідає за правопорушення (у попередньому варіанті програми це було питаннями теми «Що таке правопорушення і юридична відповідальність»).

У розділі 3: Що регулює цивільне право. Як реалізувати й захистити особисті немайнові та майнові права (поява цієї теми викликана необхідністю розуміння учнями предмета правового регулювання цивільного права, адже їм складно засвоювати поняття «право власності» без спирання на це).

Хто такі спадкодавець і спадкоємець. Що таке заповіт. Як заповісти майно. Як успадкувати майно (така тема існувала в найпершому варіанті програми, вона викликає зацікавленість учнів і має практичне спрямування).

У розділі 5: Право на підприємницьку діяльність. Як зареєструватися фізичною особою - підприємцем (у попередньому варіанті програми це було питаннями теми «Право на працю в Україні»).

У розділі 6: Які відносини регулює адміністративне право. Що таке адміністративне правопорушення. Види адміністративних стягнень. За які адміністративні проступки відповідають неповнолітні особи (у попередньому варіанті програми це було питаннями теми «Які відносини регулює адміністративне і кримінальне право»).

Години на нові теми виділено за рахунок скорочення та переструктурування навчального матеріалу, вилучення з програми таких тем:

«Що таке конституція. Конституція України – основний закон нашої держави. Повноваження органів законодавчої, виконавчої та судової влади» (передбачалося 2 години) – ця тема детально розглядається в предметі «Правознавство», 10 клас;

«Як укласти і розірвати трудовий договір. Що записується в трудову книжку. Що таке заробітна плата» – ця тема детально розглядається в предметі «Правознавство», 10 клас;

«Коли порушується кримінальна справа. Як проводиться досудове слідство. Як проходить розгляд кримінальних справ у суді. Права та обов'язки учасників кримінального процесу» (передбачалося 2 години) – ця тема є складною для дев'ятикласників, матеріал чинних підручників базується на Кримінально-процесуальному кодексі України, що втратив чинність.

Вилучено також окремі питання, а саме: які середні навчальні заклади існують в Україні; як захистити особисті немайнові та майнові права; влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування; роботодавці та працівники на ринку праці; як знайти роботу; де можуть працювати підлітки; як закон захищає неповнолітніх від експлуатації; наслідки злочину для особи та суспільства; як не стати жертвою злочину.

Відповідно до змісту розвантаженої програми відредаговано й вимоги до навчальних досягнень учнів. В окремих темах зменшено їх обсяг, особливо щодо моделювання учнями правових процесів /процедур чи формулювання особистісно ціннісного ставлення (права колонка програми. Крім того, пропонується додати одну годину на узагальнення (після розділу 3) та проводити уроки узагальнення в формі практичних занять.

Для 10 класів усіх профілів (окрім правового) на вивчення правознавства відводиться 35 годин на рік (1 год. на тиждень), а для

правового профілю – 3 години на тиждень. Чинними є програми, що вийшли друком у 2010 році (К.: Поліграфкнига, 2010).

Суспільно-політичні події в Україні та прискорення курсу на євроінтеграцію в рамках виконання заходів, передбачених Угодою про Асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншого, зумовлюють зміни в законодавстві України.

Учителі повинні під час підготовки уроків з тем, що присвячені галузевому регулюванню суспільних відносин, ураховувати цілі та напрями модернізації Української держави відповідно до Указу Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Постановою Верховної Ради України від 11 грудня 2014 р. № 26-VIII, Угоди про створення Коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України VIII скликання. У перерахованих програмно-цільових документах передбачаються покрокові заходи щодо модернізації правової системи України із визначенням конкретних строків їх виконання. Законодавча діяльність Верховної Ради України безпосередньо пов'язана із закладеними орієнтирами нормотворчих оновлень суспільного життя України.

Відповідно до Указів Президента України № 119/2015 від 03.03.2015 р. та 190/2015 від 31.03 2015 року було утворено Конституційну Комісію з метою напрацювання узгоджених пропозицій щодо змін до Конституції України та затверджено склад Конституційної Комісії.

Важливо акцентувати увагу на проголошений курс децентралізації влади, що передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади щодо прийняття індивідуальних рішень за зверненнями громадян та юридичних осіб. Результатом таких заходів має стати оновлення законодавства України про територіальний устрій, місцеве самоврядування, місцеві державні адміністрації, Бюджетний та Податковий кодекси тощо.

За період 2014-2015 навчального року відбулись такі зміни в законодавстві України: прийнято Закони України (у тому числі у новій редакції) «Про вищу освіту» (№ 1556-VII від 01.07.2014 р.), «Про санкції» (№ 1644 VII від 14.08.2014 р.), «Про очищення влади» (№ 1682-VII від 16.09.2014 р.), «Про

прокуратуру» (№ 1697-VII від 14.10.2014 р.), «Про Національне антикорупційне бюро України» (№ 1698-VII від 14.10.2014 р.), «Про запобігання корупції» (№ 1700-VII від 14.10.2014 р.), «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№ 1706-VII від 20.10.2014 р.), «Про пробацію» (№ 160-VIII від 05.02.2015 р.), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (№ 157-VIII від 05.02.2015 р.), «Про забезпечення права на справедливий суд» (№ 192-VIII від 12.02.2015 р.).

Також було внесено зміни до Кримінального кодексу України (щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини; щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини), Кримінального процесуального кодексу України (щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції), Бюджетного кодексу України (щодо реформи міжбюджетних відносин), Податкового кодексу України. Вчителю необхідно відслідковувати зміни в законодавстві України в частині військової служби, мобілізації військовозобов'язаних, а також інших питань, пов'язаних із проведенням антитерористичної операції.

За вчителем залишається право визначати послідовність викладання тих чи інших тем.

В умовах російської агресії украй актуальним є вивчення курсу за вибором "Досліджуючи гуманітарне право", який містить основні положення Міжнародного гуманітарного права. Курс сприяє формуванню в учнів власного ставлення до норм МГП, отриманню ними знань про найбільш поширені способи захисту себе і своїх близьких в неординарних життєвих ситуціях, пов'язаних з ризиком; розвитку вмінь учнів регулювати власну поведінку в повсякденному житті; вчить визначати межі порушень МГП, формувати вміння оцінювати ситуації насильства з гуманітарної точки зору; попереджувати ескалацію насильства. Школярі мають розуміти причини появи біженців, складнощі їхнього життя тощо.

У старшій школі чинними залишаються програми «Людина і світ. 11 клас», «Філософія. 10-11 класи», (К.: Поліграф-книга, 2010).

3.2.2.2. Перелік навчальних програм з правознавства, громадянської освіти, філософії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Реквізити документа про схвалення МОН України	Де опублікована навчальна програма
1.	**Живи за правилами** *Ремех Т.*	Курс за вибором	7	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.9-14. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – № 28. – С.3–8.
2.	**Правовідносини та судочинство Запорозької Січі** *Поліщук А.С., Цирульник Л.М.*	Курс за вибором	9	17	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/ 11 - 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.15-18.

3.	**Уроки для стійкого розвитку** *Пометун О.І., Сущенко І.М.*	Курс за вибором	8	35	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/ 11 - 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.71-86.
4.	**Вчимося бути громадянами** *Вербицька П., Войтенко О., Мисан В.*	Курс за вибором	7 (8)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К. ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.46-49.
5.	**Основи культури ґендерної рівності: ми різні – ми рівні** *Бакка Т.В., Євтушенко Р.І., Мелещенко Т.В., Семиколєнов В.М., Семиколєнова.О.І.*	Курс за вибором	9 (10-11)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Історія України // Шкільний світ. – 2010. – № 40. – С.50–55.

6.	**Ми – громадяни України** *Вербицька П., Пометун О., Костюк І.*	Курс за вибором	9 (10)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.40-45.
7.	**Основи демократії** *Бакка Т.В., Ладиченко Т.В., Марголіна Л.В.*	Курс за вибором	11	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.56-64.
8.	**Конституційне право України** *Галенко М.В., Куцакові О.І.*	Курс за вибором	10 (11)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С.26-30.
9.	**Досліджуючи гуманітарне право** *Бакка Т., Ремех Т. Євтушенко Р.*	Курс за вибором	10-11	17 (35)	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С. 36-39.

10.	**Основи відновного правосуддя** *за заг.ред. Левчишиної О.М.*	Курс за вибором	10-11	35	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/ 11 - 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С. 22-25.
11.	**Світ юридичної професії** *Способ В.Г., Левицький В.В.*	Курс за вибором	10	17	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/ 11 - 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С. 19-21.
12.	**Історія держави і права України**	Курс за вибором	10 (11)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Історія України // Шкільний світ. – 2010. – № 28. – С. 18-21.
13.	**Права людини** *Ремех Т., Пометун О.І.*	Курс за вибором	10 (11)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Історія України // Шкільний світ. – 2010. – № 28. – С.9–13.
14.	**Права людини в Україні** *Ремех Т.О.*	Курс за вибором	10 (11)	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина ІІІ. – К.: ВАТ "Поліграфкнига". – 2010. – С. 31-35.

15.	**Основи теорії та історії української суспільно-політичної думки** *Дичковська Г.О.*	Курс за вибором	10-11	*35*	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/ 11 - 7504*	Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина III. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". – 2010. – С.26-33.
16.	**Основи критичного мислення** *Пометун О.*	Курс за вибором	10-11	35 (52)	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/11 – 1652*	1. Збірник навчальних програм для учнів 1-9 класів основної школи та 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина III. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". – 2010. – С. 65-80. 2. Історія України // Шкільний світ. – 2010. – №25-27. – С.5–17.
17.	**Історія української філософської думки XX століття** *Поздняков В.М.*	Курс за вибором	11	35	*Лист МОН України від 12.03.2010 № 1/ 11 – 1652*	Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина I. – К:. ВАТ "Поліграфкнига", 2010. – С. 116-126.

3.2.3. Курси морально-духовного спрямування

3.2.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення християнської етики в основній і старшій школі

Відповідно до Типових навчальних планів ЗНЗ з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування (додаток 13 до наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.05. 2014 № 664) у 2015-2016 навчальному році в 5-6 класах продовжується вивчення предмета «Етика» або курсів духовно-морального спрямування. Для шкіл, що користуються іншими Типовими планами, ці курси можуть вивчатись за рахунок варіативної складової. Натепер Міністерством рекомендовано декілька програм: «Етика» (Київ, «Перун», 2005), «Християнська етика в українській культурі» (вид-во «Сім кольорів», 2013), «Біблійна історія та християнська етика» (вид-во «АСМІ», Полтава,2011), «Основи християнської етики» (вид-во «Літера ЛТД», 2011). Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в ЗНЗ відбувається за умови письмової згоди батьків та за наявності підготовленого вчителя.

Для належного підвищення кваліфікації вчителів етики та інших курсів духовно-морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання можуть бути створені районні (міські) методичні об’єднання вчителів, творчі групи, кабінети тощо.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехізацію, неприпустимим є також нав’язування учителеми дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших Церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

3.2.3.2. Перелік навчальних програм з курсів морально-духовного спрямування, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг програми (кількість навч. год.)	Реквізити документа про схвалення МОН України	Де опублікована навчальна програма
1.	**Розмаїття релігій і культур світу** *Більченко Є.В.*	Курс за вибором	1-11	1-4 кл. (17) 5 -11 кл. (35)	*Лист МОН України № 1/9-433 від 07.07.2008*	Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина І. – К:. ВАТ "Поліграф-книга". – 2010. – С. 3-36.
2.	**Основи християнської етики** *Барщевський Т., Васьків А.,*	Курс за вибором	1-4, 5-6, 7-11	35	*Рекомендовано МОН України (протокол*	1. Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина І. – К:. ВАТ "Поліграф-книга".– 2010. – С. 37-86.

	Влад М., Жуковський В., та ін.				*№ 1/11-6347 від 13.07.2010)*	2. Основи християнської етики: навчальна програма. 1-11 клас / Львів "Свічадо": – 2010. – 136 с.
3.	**Біблійна історія та християнська етика** *Пилип (Осадченко Р.А.), Євнух М.Б., Ковровський І.Г.*	Курс за вибором	1-11	35	*Лист МОН України від 21.12.2010 №1/11-11629*	Біблійна історія та християнська етика: програма для загально-освітніх навчальних закладів. 1-11 клас / Полтава ТОВ "АСМІ", 2011. – 132 с.
4.	**Етикет та етика** *Костюк І.Ю.*	Курс за вибором	10-11	35	*Лист МОН України від 06.08.2010 № 1/11-7504*	Збірник навчальних програм для учнів 10-11 класів суспільно-гуманітарного напряму старшої школи. Частина І. – К:. ВАТ "Поліграф-книга", 2010. – С.106-115.

3.2.4. Економіка

3.2.4.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення економіки в старшій школі

Метою економічної освіти в системі загальної середньої освіти є така підготовка учнів, яка забезпечить їм достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини та окремої людини.

Зміст шкільного курсу економіки побудовано таким чином, щоб він зміг реалізувати мету і завдання курсу, сформувати базові знання з основ економічної науки, познайомити з основними тенденціями розвитку економіки (науки і господарства) на сучасному етапі отримати спеціалізацію з обраного профілю.

На сьогодні вивчення економіки в школі має забезпечувати:

– розвиток економічної культури, економічного мислення учнів спрямований на критичний аналіз процесів і результативність діяльності;

– формування умінь самостійно набувати, засвоювати і застосовувати економічні знання, спостерігати і пояснювати сучасні економічні явища;

– розширення уявлень про професійну діяльність у сфері економіки, отримання і закріплення навичок обраного профілю;

– забезпечення рівня економічної підготовки, що дозволить старшокласникам продовжити навчання на економічних факультетах у вищих навчальних закладах.

У старшій школі економіка як базова дисципліна вивчається в 11-х класах всіх профілів, окрім економічного. (одна година на тиждень). У 2015/2016 навчальному році економіка викладається на профільному рівні у класах економічного профілю. Навчання здійснюється з використанням програм:

1. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень. – К., 2010.

2. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Економіка. 10-11 класи. Профільний рівень. К., 2010.

3. Програми для профільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах. Програми спецкурсів і факультативів. 10-11кл. (видавництво Камянець-Подільський: Абетка-Нова, 2003, 2006.)

4. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором) Частина І. 10-11 класи (для 11 класу), (видавництво . Аксіома, 2008).

5. Збірник програм з економіки для загальноосвітніх навчальних закладів (курси за вибором). Частина ІІ., (видавництво . Аксіома, 2008).

6. Економіка. Програми курсів за вибором та факультативів. – К., 2010.

7. Основи споживчих знань. (Гільберг Т. Г., Капіруліна С. Л., Довгань А. І. та ін.). ЄС і ПРООН, 2008.

Програми позбавлені жорсткого поурочного поділу. Вчитель має право довільно визначати кількість годин на вивчення тем, але без вилучення одних на користь інших.

Вивчення економіки у 2015/2016 навчальному році для загальноосвітніх навчальних закладів **рівня стандарту й академічного рівня**, як і в попередньому навчальному році має такі особливості:

− навчальна дисципліна викладається в 11 класах, а її програма розрахована на 35 годин, що охоплюють години вивчення матеріалу на уроках, включно з тими, які призначені для виконання практичних робіт, та резервний час;

− програмою передбачено чотири розділи – «1. Основи економічного життя суспільства», «2. Ринкова економіка», «3. Національна економіка як ціле», «4. Світова економіка» – які охоплюють десять тем.

Для вивчення економіки на рівні стандарту й академічному рівні рекомендовано підручники:

1. Економіка (рівень стандарту, академічний рівень). 11 клас (авт. Радіонова І.Ф.), видавництво «Аксіома», 2011.

2. Економіка. (рівень стандарту, академічний рівень), 11 клас (авт. Крупська Л.П., Тимченко І.Є., Чорна Т.І.).– Харків: Ранок, 2011.

Логіці та змісту підручників відповідають методичні посібники, що значно розширюють можливості вчителя при

підготовці матеріалів проміжного контролю знань учнів та практичних робіт. До таких методичних посібників належать:

− Горленко А.О. Практичні роботи з економіки. 11 клас. Рівень стандарту – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011.

− Горленко Г.О. Економіка. Тестові завдання. Навчальний посібник для учнів 10-11 класів. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010.

− Часнікова О.В. Економіка. 10 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень: Експрес-контроль. – Харків: Ранок, 2010 р.

Бондарєв Н.В. «Економіка. 11 клас: Рівень стандарту. – Харків: Видавнича група «Основа», 2012.

Профільне навчання економіки у старшій школі забезпечується вивченням курсу "Економіка" протягом 210 годин навчального часу (по три години на тиждень у 10-му та 11-му класах), введенням курсів за вибором та факультативів і близьких до економіки предметів: математики на академічному рівні та географії на профільному.

Вивчення економіки у 2015/2016 навчальному році **на профільному рівні** у ЗНЗ з поглибленим вивченням економіки також не буде відрізнятися від попереднього навчального року:

− навчальний предмет викладається у 10 та 11 класах, її програма розрахована на 105 годин, що охоплюють 90 годин на вивчення матеріалу на уроках, 10 годин на виконання практичних (лабораторних) робіт, та 5 годин резервного часу у кожному класі;

− програма включає п'ять розділів – «1. Вступ до економічної теорії», «2. Фундаментальні поняття ринкової економіки та ринкова інфраструктура», «3. Теорія і практика підприємницької діяльності», «4. Національна економіка та роль уряду у її функціонуванні», «5. Світова економіка та інтеграційні процеси» – які охоплюють двадцять чотири теми.

Для вивчення економіки на профільному рівні рекомендовано такі підручники:

1. Економіка (профільний рівень). 10 клас. Радіонова І.Ф., Радченко В.В. – Кам'янець - Подільський: Аксіома, 2011.

2. Економіка (профільний рівень). 11 клас. Радіонова І.Ф., Радченко В.В. – Кам'янець - Подільський: Аксіома, 2011.

3. Економіка. (рівень профільний), 10 клас. (авт. Крупська Л.П., Тимченко І.Є., Чорна Т.І.) - Харків, Ранок, 2011.

4. Економіка. (рівень профільний), 11 клас. (авт. Крупська Л.П., Тимченко І.Є., Чорна Т.І.) - Харків, Ранок, 2011.

Матеріали підручників логічно структуровано. Крім основної змістової частини, визначення приросту знань учня, схематичного зображення логіки теми, підсумків теми, пояснення практичного значення отриманих знань, матеріал підручника дає можливість учню поглибити знання, частково вийшовши за межі програми, підготуватися до конкурсів та олімпіад з економіки.

Додатково до вищезазначених підручників можна використовувати посібники:

− Горленко Г.О. Економіка (профільний рівень). Тренувальні вправи + Практичні роботи для учнів 10-х класів – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010.

− Єфремова Л.В., Степаненко Т.О. Усі уроки економіки. 11 клас. І семестр. Профільний рівень. – Харків: Видавнича група «Основа», 2012.

− Горобинська М. В., Єфремова Л.В., Піддубна Л.І. Усі уроки економіки. 11 клас. ІІ семестр. Профільний рівень. – Харків: Видавнича група «Основа», 2012.

В 11 класі учні переходять до вивчення підприємництва та різних аспектів діяльності фірм, особливостей національної економіки та ролі уряду у її функціонуванні, а також особливостей розвитку світової економіки та інтеграційних процесів у світі.

У межах варіативної компоненти змісту освіти пропонується вивчення у 10-му класі таких **курсів за вибором:** «Основи споживчих знань», «Основи інтелектуальної власності», «Фінансова математика», «Географічна економіка», «Економічне моделювання та розв'язування економічних задач».

Під час підготовки до ДПА рекомендовано використовувати «Збірник завдань для державної підсумкової атестації з економіки. 11 клас» (авт.. Ю.В. Бицюра, Г.О.Горленко, С.Л. Капіруліна».

При організації допрофільного вивчення економіки у **8-9-х класах** за рахунок годин варіативної складової навчального плану рекомендуємо вивчати курс економіки за програмою «Основи економіки» (авт. Л.М. Кириленко, Л.П. Крупська, І.М. Пархоменко,

І.Є. Тимченко) та навчальним посібником "Моя економіка" (авт. Л.М. Кириленко, Л.П. Крупська, І.М. Пархоменко, І.Є. Тимченко).

У класах з поглибленим вивченням економіки пропонуємо до використання програми «Основи економіки» (автор І.І. Климюк).

Під час роботи за зазначеними вище навчальними програмами вчитель має право коригувати кількість годин в залежності від можливостей навчального закладу. Для поглиблення і розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання пропонуються курси за вибором, які викладаються за рахунок варіативного компонента змісту освіти. В старшій школі, як профільній, зміст предмета “Економіка” представлений окремими спеціальними курсами, які враховують інтереси, здібності та життєві плани учнів з одного боку, і відповідають профілю школи з іншого. До **варіативної частини профільної школи** віднесено такі економічні **курси**: «Основи підприємницької діяльності», «Власна справа», «Основи менеджменту», «Основи інтелектуальної власності», «Основи споживчих знань», «Основи сімейного господарювання» тощо.

Основними завданнями курсів за вибором є забезпечення вивчення економіки і споріднених з нею предметів на достатньому рівні. За їх допомогою відбувається трансформація наукових знань учнів в їхній практичний досвід. Практичні роботи, екскурсії, презентації, дослідження, моделюючі або ситуативні вправи є невід'ємною складовою занять. Робочі плани профільних класів можуть включати багато курсів за вибором і факультативів. Тим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка надає учням можливість обрати індивідуальну освітню програму.

Робочі плани класів з поглибленим вивченням предмета, крім розширення і поглиблення змісту, мають сприяти формування стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних компетенцій і орієнтацій на професійну діяльність, пов’язану з обраним профілем. Поглиблене вивчення здійснюється за спеціальними програмами або за модульним принципом: програма «Основи економіки» доповнюється набором курсів за вибором певного спрямування. Кожна із наведених програм може вивча-

тися за різними рівнями складності та обсягом. З метою більш повного врахування й розвитку навчально-пізнавальних інтересів учнів, їхніх нахилів і здібностей, вчителю надається право змінювати до 30 % змісту обраної навчальної програми.

Важливим завданням вважаємо продовження впровадження в навчальний процес **курсу за вибором «Основи споживчих знань»,** оскільки споживча освіта в Україні є однією з головних форм пристосування людей до нових і швидко змінних умов життя, заснованого на принципах ринкової економіки.

З метою активнішого впровадження споживчих знань у навчальний процес пропонуємо, у випадку відсутності достатньої кількості годин на вивчення курсу, наскрізну навчальну програму курсу за вибором «Споживчі знання» для учнів 11-(12) класів вивчати у будь-якому з класів, коригуючи кількість годин. Курс «Основи споживчих знань» підсилено певним переліком навчальної літератури, яка отримала відповідні грифи МОНмолодьспорту, а саме: посібник-практикум «Чи грамотний ви споживач» (укл. С.О. Ганаба; в-во «Аксіома»), навчально-методичні комплекти «Здоров'я дитини – здорове харчування» для 3-4 класів та 5-7 класів (авт. Довгань А.І., Овчарук О. В., Оліфіра Л.М., Пужайчереда Л.М, за загальною редакцією Овчарук О. В.)

Розвиток не тільки економічного мислення, а і фінансових компетенцій і культури має забезпечити новий курс «Фінансова грамотність», який пройшов апробацію у деяких школах різних регіонів. **Курс за вибором «Фінансова грамотність»,** підготовлений Університетом банківської справи Національного Банку України має ознайомити учнів 10 класів із сучасними фінансовими продуктами та послугами, розвивати в них навичок використання таких продуктів, а також вміння планувати власне фінансове майбутнє. Відповідно до загальних цілей курсу основні завдання полягають в тому щоб через практичну діяльність, адаптовану до вікових особливостей учнів сформувати певні економічні компетенції. Навчально-методичний комплект, підготовлений за загальною редакцією професора Смовженко Т.С., включає програму курсу, навчальний посібник, робочий зошит для учнів.

Навчально-методичне забезпечення вивчення економіки постійно поповнюється новими навчальними посібниками як традиційного характеру, так й інноваційними за змістом і формою. Посібники готуються, як фахівцями різних рівнів, так і вчителями-практиками, які діляться свої досвідом. Перелік посібників, які можуть бути використані при вивчені економіки, постійно оновлюється, друкується в щорічному інформаційному МОН України та розміщені на офіційному веб-сайті МОН України та веб-сайті Інституту інноваційних технологій.

Суттєву допомогу для підвищення фахового рівня та у підготовці до уроків з економіки вчителям надають журнал "Географія та економіка в сучасній школі" МОН України.

3.3. Освітня галузь «Математика»

3.3.1. Математика

3.3.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення математики в основній і старшій школі

У 2015/2016 навчальному році 7 класи ЗНЗ продовжать навчання за програмою «Математика. Навчальна програма для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів» (авт. М. Бурда, Ю. Мальований, Є. Нелін, Д. Номіровський, А. Паньков, Н. Тарасенкова, М. Чемерис, М. Якір), затвердженою наказом МОН України від 29.05.2015 № 585 «Про затвердження змін до навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня» та розміщеною на сайті МОН України (www.mon.gov.ua/ua//activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/1349869088/).

До навчальної програми з математики внесено зміни, зумовлені потребою розвантаження навчального матеріалу. Так, з курсу математики в 5-6 класах вилучено елементи комбінаторики й теорії ймовірностей. Учні не зобов'язані більше абувати умінь розв'язувати найпростіші комбінаторні задачі но основі розгляду можливих варіантів та на прикладах пояснювати поняття випадкової події та ймовірності появи випадкової події.

Програма для 7 класу зазнала таких змін: із курсу геометрії вилучено задачі на побудову, у зв'язку з цим

перерозподілено час між темами. Також спрощено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

За Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 29.05.2014 № 664, на вивчення математики в 7 класі відводиться 4 години на тиждень (2 години алгебри і 2 години геометрії).

В основу побудови змісту й організації процесу навчання математики в 7 класі покладено *компетентнісний підхід*, відповідно до якого кінцевим результатом навчання предмета є сформовані певні компетентності учнів. Їх сутнісний опис подано в програмі в розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів».

Починаючи з 7 класу, вивчаються два математичних курси: алгебра і геометрія.

Основними завданнями курсу алгебри є формування умінь виконання тотожних перетворень цілих і дробових виразів, розв'язування рівнянь і нерівностей та їх систем, достатніх для вільного їх використання у вивченні математики і суміжних предметів, а також для практичних застосувань математичного знання. Важливе завдання полягає в залученні учнів до використання рівнянь і функцій як засобів математичного моделювання реальних процесів і явищ, розв'язування на цій основі прикладних та інших задач. У процесі вивчення курсу посилюється роль обґрунтувань математичних тверджень, індуктивних і дедуктивних міркувань, формування різноманітних алгоритмів, що має сприяти розвитку логічного мислення і алгоритмічної культури школярів.

Основу курсу становлять перетворення цілих раціональних виразів. Важливо забезпечити формування умінь школярів вільно виконувати основні види перетворень таких виразів, що є передумовою подальшого успішного засвоєння курсу та використання математичного апарату під час вивчення інших шкільних предметів.

Істотного розвитку набуває змістова лінія рівнянь та нерівностей. Відомості про рівняння доповнюються поняттям рівносильних рівнянь. Процес розв'язування рівняння трактується як послідовна заміна даного рівняння рівносильними йому рівняннями. На основі узагальнення відомостей про рівняння, здобутих у попередні роки, вводиться поняття лінійного

рівняння з однією змінною. Розглядаються системи лінійних рівнянь з двома змінними.

Значне місце відводиться застосуванню рівнянь до розв'язування різноманітних задач. Важливе значення надається формуванню умінь застосовувати алгоритм розв'язування задачі за допомогою рівняння.

У 7 класі вводиться одне з фундаментальних математичних понять – поняття функції. Також вводиться поняття лінійної функції та її графіка. Ці відомості використовуються для графічного ілюстрування розв'язування лінійного рівняння з однією змінною, а також системи двох лінійних рівнянь з двома змінними.

Функціональна лінія пронизує весь курс алгебри основної школи і розвивається в тісному зв'язку з тотожними перетвореннями, рівняннями і нерівностями. Властивості функцій, як правило, встановлюються за їх графіками, тобто на основі наочних уявлень, і лише деякі властивості обґрунтовуються аналітично. У міру оволодіння учнями теоретичним матеріалом кількість властивостей, що підлягають вивченню, поступово збільшується. Під час вивчення функцій значна увага має відводиться формуванню умінь будувати й аналізувати графіки функцій, характеризувати за графіками функцій процеси, які вони описують, спроможності розуміти функцію як певну математичну модель реального процесу.

Головна лінія курсу геометрії – геометричні фігури та їх властивості. Основними поняттями курсу є *точка*, *пряма*, *площина*, *належати*, *лежати між*. Перші три поняття – це основні геометричні фігури, а два останніх – основні відношення. Це неозначувані поняття – для них не формулюються означення, але їх зміст розкривається через опис, показ, характеристику. Інші поняття курсу визначаються, а їх властивості встановлюються шляхом доказових міркувань. Учень має усвідомити, що під час доведення теорем можна користуватися означеннями, аксіомами і раніше доведеними теоремами.

Фігури, що вивчаються у 7 класі, – точка, пряма, відрізок, промінь, кут, трикутник, коло, круг. Учень повинен формулювати означення планіметричних фігур та їх елементів, зображати їх на малюнку, класифікувати.

У 7 класі учні ознайомлюються з основами геометричної науки – означеннями, аксіомами, теоремами, основними методами доведення теорем. Поглиблюються і систематизуються відомості про геометричні величини: довжину, градусну міру кута, площу, об’єм.

У навчально-виховному процесі можна використовувати підручники з алгебри та геометрії для 7 класів ЗНЗ, що видані в попередні роки і мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України. При цьому слід зважати на особливості нової програми, оскільки вона відрізняється порядком викладення матеріалу і певними спрощеннями.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: «Математика в рідній школі», «Математика», «Математика в школах України».

3.3.1.2. Перелік навчальних програм з математики, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Логічними стежками математики** *Апостолова Г.В., Бакал О.П.*	Курси за вибором	5-9 5-7 7-8 7-8 7-9	175 год. 70 год. 140 год. 70 год. 175 год .	Логічними стежинками математики: 5-9 кл./ Г.В.Апостолова, О.П.Бакал. - К.: Генеза, 2014. – 304 с.	*Схвалено МОН України (лист ПТЗО від 06.12.2012 №14.1/12-Г-369)*
2.	**Працюємо на множині цілих чисел** *Апостолова Г.В.*	Курс за вибором	9-10 [8-9]	32 год. [64год.]	Математика. Працюємо на множині цілих чисел: 6-11 класи. Готуємося до олімпіад. / Г.В. Апостолова. - К.: Генеза, 2014. – 144 с.	*Схвалено МОН України (лист ПТЗО від 15.07.2014 №1.4/18-Г-587)*
3.	**Розв'язування алгебраїчних рівнянь та їх систем**	Курс за вибором	10-11	34 год.	Прийомчик треба знати: Розв'язування алгебраїчних рівнянь та систем рівнянь вищих степенів / Г.В.Апостолова,	*Схвалено МОН України (лист ПТЗО від 18.07.2014*

	Апостолова Г.В.				В.В.Ясінський. - К.: Генеза, 2014. – 48 с. – (Серія «Готуємося до ЗНО»)	*№141/12-Г-908)*
4.	**Навчальна програма з математики для ЗНЗ математичного, економічного та інформаційно-технологічного профілів** *упорядники Яценко С., Сіра Л., Цьома Т.*	Навчальна програма	5-7	210 год.	Навчальна програма з математики для ЗНЗ математичного, економічного та інформаційно-технологічного профілів (упорядники Яценко С., Сіра Л., Цьома Т.). – газета «Математика» (видавництво «Шкільний світ»). – 2015. – № 14 (770).	*Рекомендовано МОН України (наказ МОН України від 18.09.2014 № 1054)*
5.	**Збірник програм з математики для допрофільної підготовки та профільного навчання** *упорядники*	Факультативні курси	5-8		Збірник програм з математики для допрофільної підготовки та профільного навчання (у двох частинах). Математика. Ч. І. Допрофільна підготовка: Факультативи та курси за вибором / Упоряд. Н.С. Прокопенко, О.П. Вашуленко,	*Рекомендовано МОНмолодь-спорт України (лист від 29.07.2011 №1/11-6931)*

	Прокопенко Н.С., Вашуленко О.П., Єргіна О.В.				О.В. Єргіна.— Х.: Вид-во «Ранок», 2011.— 320 с.	
6.	**Збірник програм з математики для профільного навчання** *упорядники Прокопенко Н.С., Вашуленко О.П., Єргіна О.В.*	Факультативні курси, курси за вибором, спецкурси	9-10		Збірник програм для допрофільної підготовки та профільного навчання (у двох частинах). Математика. Ч.ІІ. Профільна підготовка (упорядники Прокопенко Н.С., Вашуленко О.П., Єргіна О.В.) – Харків. «Ранок», 2011 р., 320 с.	*Рекомендовано МОНмолодь-спортУкраїни (лист від 29.07.2011 №1/11-6931)*

3.4. Освітня галузь «Природознавство»

3.4.1. Фізика та астрономія

3.4.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення фізики в основній і старшій школі

У 2015-2016 навчальному році в **7 класі** розпочинається вивчення фізики за новою навчальною програмою, затвердженою наказом Міністерства № 664 від 26.06.2012 року з урахуванням змін, затверджених наказом Міністерства № 585 від 29.05.2015 (http://iitzo.gov.ua/serednya-osvita-navchalni-prohramy/).

Навчальна програма узгоджена з двоконцентричною структурою загальноосвітньої школи. У 7–9 класах вивчається логічно завершений базовий курс фізики, який закладає основи фізичного знання на явищному (феноменологічному) рівні.

Особливостями нової навчальної програми є:

забезпечення логічної завершеності базового курсу фізики (7-9 кл.) через орієнтацію його змісту на формування в учнів здатності і готовності до застосування фізичних знань у практичних життєвих ситуаціях, підкреслення універсального характеру законів збереження в природі, демонстрацію історичного шляху розвитку фізичної картини світу, ролі фізики як фундаментальної теорії сучасного природознавства, техніки і технологій;

збільшення кількості годин на вивчення базового курсу (наприклад, у 7 класі відводиться 70 навч. год., 2 год. на тиждень);

посилення компетентнісного підходу у формуванні змісту фізичної освіти на основі компетентнісної спрямованості вимог до рівнів навчальних досягнень учнів. Це в свою чергу зумовлює привнесення у зміст навчання фізики елементів, засвоєння яких орієнтоване на використання методів і форм активного навчання фізики, зокрема навчальних проектів, що спрямовані на формування предметної та ключової науково-природничої компетентностей учнів. З цією метою в програмі запропоновано орієнтовні теми навчальних проектів і зазначено кількість навчальних годин, що виділяється на цей вид навчальної діяльності учнів;

вилучення зі змісту освіти другорядних елементів, як правило, інформаційного спрямування і зменшення кількості

дидактичних одиниць, засвоєння яких має репродуктивний характер або спрямоване на запам'ятовування;

розширення академічної свободи вчителя шляхом надання йому можливості вносити корективи в планування навчального процесу, перерозподіляти навчальні години між темами, орієнтуючись на особливості побудови авторських методичних систем;

пом'якшення вимог до обов'язковості виконання фронтальних лабораторних робіт, враховуючи наявну матеріально-технічну базу фізичних кабінетів, не знижуючи при цьому вимог до експериментальної підготовки учнів (результати виконання однієї з робіт до кожного розділу повинні бути обов'язково оцінені).

Для 7 класу в таблиці 1 подано кількість годин, мінімальну кількість тематичних та лабораторних робіт, що оцінюються.

Клас	Річна кількість годин	Кількість годин на тиждень	Мінімальна кількість тематичних робіт	Мінімальна кількість лабораторних робіт, що оцінюються
7	70	2	4	4

Перехід від знаннєвої парадигми навчання до навчання, заснованого на компетентностях, не означає протиставлення знань і компетентностей. Компетентність включає в себе знання й уміння, але не як формальну суму, а як інтегровану здатність застосовувати ці знання й уміння не тільки у «типових» навчальних ситуаціях, а й у більш широких життєвих.

Для формування предметної й ключових компетентностей учнів у процесі навчання фізики треба використовувати такі методи і форми організації навчального процесу, завдяки яким забезпечується мотивація навчання, стимулювання пізнавального інтересу, розвиток інтелектуальної й творчої діяльності учнів, формуються прийоми розумової діяльності, навички самооцінки і самоаналізу.

Предметна компетентність як особистісна характеристика учня передбачає реалізацію системи вимог, якими є предметні компетенції:

знати і розуміти основи фізичного тезаурусу (поняття, величини, закони, закономірності, моделі, формули, рівняння) для опису й пояснення основних фізичних властивостей та явищ довкілля, засад сучасного виробництва, техніки і технологій;

уміти застосовувати методи наукового пізнання і *мати навички* проведення дослідів, вимірювань, опрацьовувати дані (обчислення, побудова графіків), розв'язувати фізичні задачі; використовувати набуті знання в повсякденній практичній діяльності;

виявляти ставлення й оцінювати історичний характер знань з фізики, внесок видатних учених, роль і значення знань для пояснення життєвих ситуацій, застосування досягнень фізики для розвитку інших природничих наук, техніки і технологій, раціонального природокористування та запобігання їх шкідливого впливу на навколишнє природне середовище й організм людини.

Одним із ефективних засобів формування компетентностей є проектна діяльність. Виконання навчальних проектів передбачає інтегровану дослідницьку, творчу діяльність учнів, спрямовану на отримання самостійних результатів, під керівництвом учителя. У процесі вивчення того чи іншого розділу фізики окремі учні або групи учнів упродовж певного часу (наприклад, місяць або семестр) розробляють навчальні проекти. Учитель здійснює управління такою діяльністю і спонукає до пошукової діяльності учнів, допомагає у визначенні мети та завдань навчального проекту, орієнтовних прийомів дослідницької діяльності та пошук інформації для розв'язання окремих навчально-пізнавальних задач. Форму подання проекту учень обирає самостійно, або разом із учителем. Він готує презентацію отриманих результатів і здійснює захист свого навчального проекту. Захист навчальних проектів, обговорення й узагальнення отриманих результатів відбувається на спеціально відведених заняттях. Оцінювання навчальних проектів здійснюється індивідуально, за самостійно виконане учнем завдання. Кількість таких оцінювань може бути довільною.

Розв'язування фізичних задач – ще один дієвий засіб формування предметних і ключових компетентностей учнів з фізики. Треба підкреслити, що в умовах особистісно орієнто-

ваного навчання важливо здійснити відповідний добір фізичних задач, який враховував би пізнавальні можливості й нахили учнів, рівень їхньої готовності до такої діяльності, розвивав би їхні здібності відповідно до освітніх потреб. За вимогами компетентнісного підходу вони повинні бути наближені до реальних умов життєдіяльності людини, спонукати до використання фізичних знань у життєвих ситуаціях, щоб учні розв'язуючи їх, могли добирати факти й знання із різних розділів фізики і суміжних наук для пояснення явища; застосовувати фізичні моделі, дослідницькі стратегії; демонструвати рівень сформованості інтелектуальних умінь (доводити та обґрунтовувати), а також демонструвати готовність застосовувати свої знання в нових ситуаціях; встановлювати зв'язок між окремими знаннями й критично оцінювати ситуацію; виявляти дослідницькі уміння; оцінювати свої дії і рішення тощо.

Упровадження компетентнісного підходу зумовлює переосмислення *технологій контролю й оцінювання навчальних досягнень учнів*. Контрольно-оцінна діяльність учителя, наразі трансформується з контролю й оцінювання предметних знань, умінь і навичок у бік оцінювання компетентностей – готовності і здатності учнів застосовувати здобуті знання і сформовані навички у своїй практичній діяльності.

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Фізика та астрономія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Фізика в школах України» (видавнича група «Основа»), у науково-популярних журналах для школярів – «Колосок», «Фізика для допитливих», «Школа юного вченого», «Світ фізики», «Країна знань» тощо.

У нагоді учителям стануть такі інформаційні ресурси:

http://www.nas.gov.ua

http://kyivenergo.ua/shco_take_energoefektivnist

http://7chudes.in.ua/

http://www.expocenter.com.ua/

Програмне забезпечення. У 2015-2016 навчальному році вивчення фізики та астрономії у ЗНЗ здійснюватиметься за такими програмами:

8-9 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Фізика. Астрономія. 7-11 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005;

8-9 класи з поглибленим вивченням фізики – Програма для 8-9 класів з поглибленим вивченням фізики (Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. – К.: Вікторія, 2009).

10-11 класи – Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи. Фізика. Астрономія (Київ, 2010).

Організація навчання. Навчання фізики та астрономії (8-11 класів) в 2015-2016 навчальному році у ЗНЗ здійснюватиметься відповідно до типових навчальних планів, затверджених наказами Міністерства освіти і науки (від 05.02.2009 № 66 «Про внесення змін до наказу МОН України від 23.02.2004 №132 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів 12-річної школи» та від 27.08.2010 № 834 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня»). Нижче наведено розподіл кількості годин (тижневе навантаження) на вивчення фізики в основній і старшій школі:

Класи										
7	**8**	**8** (поглибл. вивчення фізики)	**9**	**9** (поглибл. вивчення фізики)	**10**			**11** клас		
					рівень			рівень		
					стан-дарту	акаде-мічний	про філь ний	стан дарту	акаде-мічний	профіль-ний
2	**2**	**4**	**2**	**4**	**2**	**3**	**6**	**2**	**3**	**6**

У таблиці нижче наведено мінімальну кількість тематичних оцінок (виставляються у класному журналі та в колонці з написом «Тематична» без зазначення дати) та лабораторних робіт, що оцінюються, для класів, які навчаються за різними програмами:

Клас		Мінімальна кількість тематичних оцінок	Мінімальна кількість лабораторних робіт, що оцінюються
7		4	4
8		6	8
8 (з поглибленим навчанням фізики)		8	10
9		6	8
9 (з поглибленим навчанням)		8	8
10	рівень стандарту	6	4
	академічний рівень	8	4
	профільний рівень	10	8
11	рівень стандарту	5	4
	академічний рівень	7	4
	профільний рівень	10	8

Необхідність збільшення кількості тематичних і лабораторних робіт, що підлягають оцінюванню, визначається вчителем. Всі лабораторні, які є в програмі, обов'язкові до виконання, можуть бути короткочасні або домашні (на розсуд учителя).

Тематичне оцінювання навчальних досягнень учнів забезпечує:

– усунення безсистемності в оцінюванні;

– підвищення об'єктивності оцінки знань, навичок і вмінь;

– індивідуальний та диференційований підхід до організації навчання;

– систематизацію й узагальнення навчального матеріалу;

– концентрацію уваги учнів до найсуттєвішого в системі знань з предмета.

Тематична оцінка виставляється на підставі результатів опанування учнями матеріалу теми впродовж її вивчення з урахуванням поточних оцінок, різних видів навчальних робіт (практичних, лабораторних, самостійних, творчих, контрольних робіт) та навчальної активності школярів.

Особливість викладання фізики в основній школі повинна бути спрямована не на суму знань, а на розвиток в учнів фізичного мислення, яке можна визначати як здатність до спостереження фізичних явищ та виокремлення їх складових частин, встановлення між ними основних зв'язків, знаходження залежностей між фізичними величинами, якісними та кількісними сторонами фізичних явищ та вміння застосовувати набуті знання.

При вивченні фізики в основній школі суттєві ускладнення виникають в учнів при засвоєнні понять, пов'язаних із застосуванням математичного апарату. Саме математика дає інструменти для аналізу і характеристики явищ та процесів, які вивчаються у фізиці. Проте детальний аналіз шкільних програм з математики показує їх часткову неузгодженість щодо програм з фізики, а це ускладнює використання математичних знань на уроках фізики. Тому має бути чітка взаємодія між учителями фізики і математики забезпечиючи послідовну реалізацію міжпредметних зв'язків, що є суттєвим резервом підвищення якості навчання.

Важливо, щоб учитель використовував на уроках знання учнів з інших предметів і показував застосування фізичних знань в інших науках, побуті, поясненні явищ природи, формував цілісну систему знань про оточуючий світ, що, своєю чергою, сприятиме ефективнішому засвоєнню суто фізичного матеріалу.

При навчанні фізики одним із важливих видів навчальної діяльності є фізичний експеримент. Оскільки матеріальна база фізичних кабінетів не завжди може забезпечувати виконання всіх лабораторних робіт і робіт фізичного практикуму, вчитель може замінювати окремі роботи рівноцінними, отже, пропонувати власну тематику робіт. Також декілька короткочасних лабораторних робіт можна об'єднати у межах однієї теми. Дозволяється проведення експериментальних досліджень на наявному у фізичному кабінеті обладнанні за запропонованою вчителем інструкцією. В експериментальних роботах можуть використо-

вуватися саморобні пристрої (зокрема матеріали та речі ужиткового спрямування) за умови дотримання правил безпеки. Під час постановки нестандартних експериментальних робіт учитель повинен враховувати рівень володіння учнями теоретичним матеріалом, знання якого забезпечують успішне її виконання.

Враховуючи сказане, при викладанні фізики вчителі повинні звернути увагу на формування в учнів таких умінь:

• встановлювати зв'язок між явищами навколишнього світу на основі знання законів фізики та фундаментальних фізичних експериментів;

• застосовувати основні закони, правила, поняття та принципи, що вивчаються в курсі фізики середньої загальноосвітньої школи;

• вивчати загальні риси і суттєві відмінності змісту фізичних явищ та процесів, межі застосування фізичних законів;

• використовувати теоретичні знання для розв'язування задач різних типів (якісних, розрахункових, графічних, експериментальних, комбінованих тощо);

• складати план практичних дій щодо виконання експерименту, користуватися вимірювальними приладами, обладнанням, обробляти результати дослідження, робити висновки щодо отриманих результатів;

• пояснювати принцип дії простих пристроїв, механізмів і вимірювальних приладів з фізичного погляду;

• аналізувати графіки залежностей між фізичними величинами, робити висновки;

• правильно визначати та використовувати одиниці фізичних величин.

Відповідно до наказу Міністерства освіти науки України від від 27.08.2010 № 834 «Про затвердження Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня» навчальний предмет «**Астрономія»** входить до інваріантної складової навчальних планів у 11-ому класі. У рівні стандарту та академічному рівні на вивчення астрономії відводиться 0,5 тижневих годин, у профільному рівні (фізичному) – 1 година. У всіх інших профілях природничого напрямку (фізико-математичний, біолого-фізичний, тощо) відводиться 0,5 тижневих годин. Календарне планування з астрономії наводиться у спецвипуску

«Фізика для фізиків» № 6. З огляду на те, що в Україні проводиться олімпіада з астрономії, рекомендуємо цей курс вивчати у І семестрі.

Програма рівня стандарту, академічного рівня передбачає виконання однієї практичної роботи. Учитель може довільно обирати тему цієї роботи з трьох, запропонованих програмою. Разом із тим, практика показує, що доцільно провести комбіноване практичне заняття, на якому показати будову карти зоряного неба (зокрема особливості відображення на ній небесних світил, використання небесних координат) та прийоми роботи з такою картою. У другій частині практичного заняття бажано продемонструвати учням вигляд зоряного неба в ділянці північного полюса світу (сузір'я Малої та Великої Ведмедиць, Полярна зоря тощо), а також у різні пори року. Готуючись до проведення такого комбінованого практичного заняття доцільно використовувати програмно-педагогічний засіб «Бібліотека електронних наочностей з астрономії. 11 клас».

Значну увагу слід приділяти патріотичному вихованню, розповідям про видатних українських вчених, дослідників, інженерів, раціоналізаторів як в галузі фізики так і астрономії, вибору задач з відповідним формулюванням тощо.

3.4.1.2. Перелік навчальних програм з фізики, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Де опублікована навчальна програма	Реквізити листа про схвалення МОН України
1.	**Фізика в русі** *Деркач Н. А.*	Курс за вибором	8(9)	Технодрук	*Лист ІІТЗО від 19.02.2014 № 14.1/12-Г-144*
2.	**Наукова організація праці учня** *Деркач Н. А.*	Курс за вибором	8	Миколаївський юридичний ліцей	*Лист ІІТЗО від 10.10.2014 № 14.1/12-Г-1625*
3.	**Навігація. 8-11 класи** *Бабенко С. К., Литвиненко Л. М., Себова Л. Г. Черков Б. В.*	Курс за вибором	8-11	Одеський ОІУВ	*Лист МОН України від 31.07.2013 № 1/11-12279*
4.	**Технічні науки. Матеріалознавство. Науково-дослідницький аспект** *Кравченко В. М.*	Курс за вибором	9-11	НЦ «Мала академія наук»	*Лист ІІТЗО від 10.10.2014 № 14.1/12-Г-1623*

5.	**Фізика. Науково-дослідницький аспект** *Лобода П. І., Борисенко О. В., Засєдка Л. М., Мініцький А. В.*	Курс за вибором	9-11	НЦ «Мала академія наук»	*Лист ІІТЗО від 10.10.2014 № 14.1/12-Г-1624*
6.	**Мореходна астрономія 10-11 класи** *Черков Б. В., Бубнова Н. О., Литвиненко Л. М., Себова Л. Г.*	Курс за вибором	10-11	Одеський інститут удосконалення вчителів	*Лист МОН України від 31.07.2013 № 1/11-12277*
7.	**Теорія і методика наукового дослідження**	Курс за вибором	10-11	Миколаївський юридичний ліцей	*Лист ІІТЗО від 10.10.2014 № 14.1/12-Г-1616*
8.	**Загальна метеорологія. Фізика атмосфери** *Гриценко Л. Г.*	Факультативний курс	11		*Лист ІІТЗО від 12.02.2013 № 14.1/12-Г-41*
9.	**Основи радіобіології** *Гриценко Л. Г.*	Факультативний курс	11		*Лист ІІТЗО від 10.10.2014 № 14.1/12-Г-1620*
10.	**Біофізика рослин** *Гриценко Л. Г.*	Факультативний курс	11		*Лист ІІТЗО від 10.10.2014 № 14.1/12-Г-1629*

3.4.2. Географія

3.4.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення географії в основній і старшій школі

У 2015/2016 навчальному році в 6-х та 7-х класах предмет географія вивчатиметься за навчальною програмою, до якої внесено зміни, пов’язані з розвантаженням змістовної частини (наказ МОН України від 29.05.2015 № 585). Розвантажені та доопрацьовані програми розміщено на офіційному веб-сайті МОН України: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/.

Програма курсу 6-го класу розрахована на 70 годин (2 години на тиждень), з яких запланований резерв часу становить 6 годин. У процесі вивчення «Загальної географії» у 6 класі в учнів формуються уявлення про Землю як природний комплекс, про особливості оболонок Землі та їх взаємозв'язки. Крім того, початковий курс географії включає відомості про географічні подорожі та дослідження Землі, особливості зображення земної кулі на глобусі й карті, про кількість і розміщення населення земної кулі, людські раси, положення України та окремих держав на політичній карті світу.

Таким чином, у 6 класі розпочинається формування загальної географічної культури школяра та поступове навчання картографічній мові. Учні основними географічними уявленнями та поняттями, набувають певних умінь у роботі з різними джерелами географічної інформації

У 6 класі пропонується 8 практичних робіт, 4 з яких оцінюються обов'язково, решта – на вибір учителя. Дослідження, які рекомендується виконувати у вигляді створення презентації чи розробки міні-проекту (до його виконання можуть бути залучені й члени родини учня), виконуються за бажанням учителя і учнів.

Курс «Географія материків і океанів» 7 класу є логічним продовженням курсу географії 6 класу й значною мірою опирається на його матеріал. На вивчення географії материків та океанів передбачено 70 годин (2 години на тиждень), 6 з яких становлять резервний час.

Головною метою вивчення географії у 7 класі є формування географічних знань про природу материків та океанів, їх цілісність і диференціацію, про населення та його життєдіяльність у різних природних умовах. Водночас розширюються знання про географічну оболонку та її компоненти, взаємозв'язки і взаємодію географічних об'єктів, цілісність і неоднорідність географічної оболонки, взаємозв'язок і взаємодію природи і людини. Зміст курсу створює необхідну основу для розуміння учнями ролі географічної оболонки в житті людей і впливу суспільства на природу.

Внаслідок внесених у програму змін *у першому розділі «Закономірності формування природи материків і океанів»* удосконалено структуру тем про загальні географічні закономірності. Мета даного розділу – не тільки встановити зв'язки з попереднім курсом загальної географії, але і розвивати у школярів знання загальноземлезнавчого плану, що слугують основою для засвоєння країнознавчого матеріалу комплексного характеру. Нові знання про будову геосфер Землі та процеси, які відбуваються у них, є фундаментом для створення уявлення про закономірності диференціації географічної оболонки, про прояви цих закономірностей на конкретних територіях, на материках і океанах, у природі окремих країн.

Освітня значущість розділу є у тому, що більшість теоретичних знань (поняття, причинно-наслідкові зв'язки, закономірності, світоглядні ідеї), які складають фундамент курсу і всієї шкільної географії, вводиться при розгляді всіх тем цього розділу. Оволодіння школярами цими узагальнюючими знаннями сприяє розвитку їх мислення.

У *II-IV розділах, що* знайомлять учнів з природою материків, змінена послідовність вивчення тем і розгортання матеріалу в них. У новій редакції запропоновано вивчення материків у такій послідовності: *Розділ II «Материки тропічних широт»* (Тема 1. Африка; Тема 2. Південна Америка; Тема 3. Австралія); *Розділ III. «Полярний материк планети»* (Тема 1. Загальні відомості про Антарктиду); *Розділ IV. «Материки Північної півкулі»* (Тема 1. Північна Америка; Тема 2. Євразія). Основна мета цих розділів дати загальну уяву про особливості природи материків, враховуючи історію їх формування та розвитку, та ввести ряд загальних понять, які необхідні для

вивчення окремих материків і океанів. До таких понять відносяться географічне положення материка; кліматичні пояси і області та відповідні їм кліматограми; внутрішні води; залежність річок від рельєфу та клімату, природні зони тощо. Повторення і закріплення знань про загальні закономірності відбувається більш успішно на прикладі не одного, а декількох материків.

Відповідно змінена кількість і зміст практичних робіт у кожній темі, тому програмний матеріал у поданому розділі можна вивчати і за минулорічними підручниками, при відповідній корекції, вилучаючи під керівництвом вчителя позапрограмну інформацію.

У *V розділі «Океани»* розвантажено понятійний апарат, уточнено та унормовано практичні роботи й географічну номенклатуру. Тому учні під керівництвом вчителя теж зможуть використати змістовну та методичну складову вищезазначених підручників.

Мета вивчення окремих океанів – поглиблення, розширення і конкретизація основного географічного поняття «природний комплекс», а також пізнання особливостей природи кожного океану, господарської діяльності людини і заходів щодо охорони природи океанів. При цьому вдосконалюються вміння встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, проводити порівняння, черпати нові знання з джерел географічної інформації.

Логіка вивчення окремих океанів наближена до послідовності вивчення материків. При розгляді першого океану необхідно скласти план вивчення океану, порівняти його з планом вивчення материка, встановити подібності і відмінності в компонентах аквальних і територіальних природних комплексів. Відомості про діяльність людини в океані доцільно розширювати за рахунок інформації, яку отримуємо із радіо, телевізійних передач, Інтернету, науково-популярної літератури тощо.

У *VI розділі «Вплив людини на природу материків і океанів»* скореговано тематичний зміст програмного матеріалу та тему дослідження. Розділ включає дві теми, кожна з яких вивчається на одному уроці. Даний розділ узагальнює матеріал про великі природні комплекси Землі, а також про їх зміни під дією людини. Учні знайомляться з взаємозв’язками між людиною і природним середовищем не тільки на рівні фактів, але і на базі складних різносторонніх зв’язків. У цьому розділі

подано природну класифікацію природних багатств (ресурсів), розкрито їх різнобічне значення.

Мета розділу – дати можливість учням узагальнено представити такі особливості взаємодії природи і людини, як постійно зростаюча залежність людського суспільства від природних умов його існування, збільшення потреб у природних багатствах (особливо паливних), у чистій прісній воді, у нових площах родючих земель, і в той же час посилення взаємодії людини на природу і пов'язане з цим погіршення стану природного середовища, що викликає все більшу тривогу всього людства і кожного з нас.

Важливо в цій темі показати сучасну ситуацію у взаємодії природи і суспільства, познайомити з можливостями нормалізації стану природи. При цьому одночасно узагальнюються знання і про суміжні предмети: біологію, екологію, природознавство. Встановлюються зв'язки і відносини між знаннями, набутими у різний час з різних предметів і тем. Вчителю доцільно розкрити інформацію про міжнародну співпрацю держав з метою збереження природи і розумного використання її багатств.

У програмі 7-го класу передбачено виконання 12 практичних робіт, 4 з яких є обов'язковими для оцінювання. Більшість практичних робіт виконується на основі використання різноманітних тематичних карт атласу та контурних карт. Уміння працювати з різними за змістом картами є одним з найважливіших показників якості підготовки учнів при вивченні географії материків та океанів. Програмою передбачені також різноманітні дослідження, виконання та оцінювання яких здійснюється вибірково – за бажанням учителя та учнів.

Для ефективного процесу навчання необхідною умовою є використання підручника, атласів та географічних карт (стінних, електронних, контурних тощо). Необхідну інформацію для практичних робіт, досліджень, навчальних проектів можна отримати за картографічними, енциклопедичними джерелами та використовуючи Інтернет-ресурси:

https://geografica.net.ua/
http://mugachova.blogspot.com/
https://sites.google.com/site
http://geographer.com.ua/ тощо.

У 2015/2016 навчальному році при вивченні географії у 8-11 класах використовуватимуться інструктивно-методичні рекомендації 2012/2013 навчального року

http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/metodichni-rekomendatsiji

та збірники програм, за якими працювали вчителі в минулому навчальному році, а саме:

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. Економіка. 6-11. К.: «Перун»; 2005, 2006;

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Географія. Економіка. К.: Навчальна книга, 2005;

Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. Географія України. К.: Вікторія, 2009;

Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. 10-11 класи Географія. Економіка. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень. – Київ, 2010.

Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Ч-І, Ч-ІІ.– Київ, 2010.

У рамках варіативної частини навчальних планів географія вивчається з 5-го по 11-й класи, залежно від специфіки загальноосвітнього навчального закладу. Прикладом варіативних курсів є «Географія рідного краю» (5 клас) та інші курси, використання яких дає змогу наблизитися до реалізації положень Міжнародної хартії географічної освіти.

Краєзнавство забезпечує закріплення наукових географічних понять на основі вивчення своєї місцевості та допомагає наочному вивченню господарської діяльності населення рідного краю. Здобуті знання сприятимуть прищепленню учням любові до рідної землі, створять підґрунтя для того, щоб у подальшому учень орієнтувався на географічну освіту. Навчально-методичне забезпечення географії рідного краю представлено краєзнавчими програмами та посібниками в кожному регіоні країни.

Суттєву допомогу для підвищення свого фахового рівня та у підготовці до уроків з географії вчителям надають періодичні фахові видання: «Географія та економіка в рідній школі», газета «Краєзнавство. Географія. Туризм».

3.4.2.2. Перелік навчальних програм з географії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Реквізити документа про схвалення МОН України	Де опублікована навчальна програма
1.	**Рідний край** *Андрусяк Г.В., Гільберг Т.Г.*	Курс за вибором	8-9	34	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 11-19.
2.	**Ми і Всесвіт** *Солодюк В., Франчук І., Данильчук Н., Фурманчук Л., Охота І., Пашко М.*	Курс за вибором	9	9	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 32-35.
3.	**Подорож екзотичними островами**	Курс за вибором	8	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-

	Бабич Н., Грабовська О., Мельник З., Нестер В., Максимчук В., Іващук В.				*№1021*	книга". 2010. – С. 35-37.
4.	**Зелений пакет**	Курс за вибором	8(9)	35	*Схвалено до використання в ЗНЗ науково-методичною комісією з біології, екології та природознав-ства Науково-методичної ради з питань освіти МОНмолодьспорт України (протокол № 3 від 23.10.2012.)*	Пустовіт Н.А., Пруцакова О.Л. Навчально-методичний комплект «Зелений пакет» для 8 (9) класів загальноосвітніх навчальних закладів / Н.А. Пустовіт, О.Л. Пруцакова. – К. : ВАІТЕ, 2012. – С. 6-14.
5.	**В похід, юні туристи!** *Стриковська Г., Сидоренко С., Чорна Н.*	Спецкурс	8	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 38-41.

6.	**Розв'язування географічних задач** *Пасічник А.*	Курс за вибором	9	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 42-48.
7.	**Здоров'я людини – основа здорового суспільства** *Гільберг Т., Мирна Л., Гварадзе Л.*	Курс за вибором	9	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 49-53.
8.	**Ландшафтна екологія: дослідження ПТК річки Південний Буг** *Суховій Ж., Фют І.*	Курс за вибором	8	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С54-56.
9.	**Місто як урбоекосистема** *Мирна Л., Віркун В., Гварадзе Л., Бітюк М.*	Курс за вибором	8(9)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 57-61.

10.	**Екологія води** *Мирна Л., Віркун В., Калінська Н.*	Курс за вибором	7(8)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 62-66
11.	**Озеленення населених територій** *Арчишевська Л., Кащак О., Ліхньовська О.*	Спецкурс	8(9)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 67-71.
12.	**Основи зеленого дизайну** *Арчишевська Л., Кащак О., Ліхньовська О.*	Курс за вибором	8(9)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 72-74.
13.	**Географія культурної і природної спадщини свого регіону** *Бабичук О., Кравчук Л., Руда Е., Фреюк Г., Хаверко О.*	Курс за вибором	8	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 75-78.

14.	**Географічне положення України** *Степасюк Л.*	Курс за вибором	9	9	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 3-6.
15.	**Природні ресурси України** *Сікорська С., Черниш О., Яловчук Л.*	Курс за вибором	9	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 6-9.
16.	**Художні промисли України** *Муштин Н.*	Курс за вибором	9	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина І. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 10-13.
17.	**Основи кліматології та метеорології***Юрчук Н.*	Курс за вибором	8(9)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 13-16.
18.	**Україна і світовий ринок** *Бочко М., Гільберг Т.*	Курс за вибором	10 (11)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 17-27.

19.	**Майбутнє мого краю у дзеркалі глобальних проблем** *Бочко М., Гільберг Т., Бочко І.*	Курс за вибором	10 (11)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 28-31.
20.	**Глобальні проблеми світу**	Курс за вибором	10 (11)	9	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 31-35.
21.	**Країни Європи на політичній карті світу** *Кошовська Л., Лошатецька О., Петровська Л., Путінцова О., Федун І.*	Курс за вибором	10 (11)	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 35-39.
22.	**Політична географія** *Лешкевич В., Лешкевич А.*	Курс за вибором	10	17	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С. 40-46.

23.	**Українські імена на карті світу** *Капіруліна С.*	Факуль-тативний курс	8	18	*Схвалено до використання в ЗНЗ (протокол № 3 від 09.06.2011, лист МОН молодьспорт України від 06.07.2011 № 1.4/18-Г-577*	Капіруліна С. Українські імена на карті світу. Програма факультативного курсу для учнів 8-х класів // Географія та економіка в сучасній школі. – 2012. – № 11-12. – С. 14-15. Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&level1=1
24.	**Географія туризму** *Петринка Л.*	Курс за вибором	10-11	35	*Схвалено для використання в ЗНЗ (протокол №8 від 09.11.2011), лист МОН молодьспорт України від 09.12.2011 №1.4/18-Г-824*	Петринка Л. Географія туризму. Програма курсу за вибором, 10-11 класи //Географія та економіка в сучасній школі. – 2013. – №5 – С. 12-13. Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&level1=1
25.	**Географія економічних систем світу** *Назаренко Т.*	Курс за вибором	10	18	*Схвалено до використання в ЗНЗ (протокол № 5 від 27.05.2010).*	Курси за вибором з географії. Зміст і методичні рекомендації / уклад Т.Г. Назаренко, – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – С.44-49. – (Б-ка журн. «Географія». Вип.8 (92).

26.	**Країнознав-ство** *Бойко В.*	Курс за вибором	10-11	70	*Схвалено до використання в ЗНЗ (протокол № 5 від 27.05.2010).*	Курси за вибором з географії. Зміст і методичні рекомендації / уклад. Т.Г. Назаренко, – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – С.73-101. – (Б-ка журн. «Географія». Вип.8 (92). Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&level1=1
27.	**Картографія** *Совенко В., Притула І.*	Факультативний курс	8 (9)	18	*Наказ МОН України від 28.10.2010 №1021*	Географія. Програми курсів за вибором та факультативів. Частина ІІ. – К.: ВАТ "Поліграф-книга". 2010. – С.68-78. Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&level1=1
28	**Фізична географія Київської області** *Олійник Я., Совенко В., Захарченко А.*	Курс за вибором	8	17	*Схвалено для використання в ЗНЗ (лист ДНУ "Інститут інноваційних технологій і змісту освіти"*	Режим доступу: http://geographer.com.ua/content/programa-kursu-za-vyborom-dlya-uchniv-8-klasu-fizychna-geografiya-kyyivskoyi-oblasti Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&

					МОН України від 29.07.2014 № 14.1/12-Г-1364).	level1=1
29.	**Економічна і соціальна географія Київської області** *Олійник Я., Шевченко Л., Совенко В.*	Курс за вибором	9	17	*Схвалено для використання в ЗНЗ (лист ДНУ "Інститут інноваційних технологій і змісту освіти" МОН України від 09.07.2010 №1.4/18-Г-520)*	Режим доступу: http://geographer.com.ua/content/programa-kursu-za-vyborom-dlya-uchniv-9-klasu-ekonomichna-i-socialna-geografiya-kyyivskoyi Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&level1=1
30.	**Етногеографія** *Рихлик Т.*	Курс за вибором	5-9	34	*Схвалено для використання в ЗНЗ (лист ДНУ "Інститут інноваційних технологій і змісту освіти" МОН України від 18.03.2015 №14.1/12-Г-99)*	Режим доступу: http://geographer.com.ua/content/etnogeografiya-programa-kursu-za-vyborom-dlya-5-9-klasiv-znz Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=48&level3=2&level2=3&level1=1

3.4.3. Хімія

3.4.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення хімії в основній і старшій школі

У 2015/2016 навчальному році в 7 класі розпочинається вивчення хімії за новою навчальною програмою, затвердженою наказом Міністерства № 664 від 26.06.2012 року зі змінами, затвердженими наказом Міністерства № 585 від 29.05.2015 (http://iitzo.gov.ua/serednya-osvita-navchalni-prohramy/).

Нова програма з хімії для 7-9 класів, порівняно з програмою 2005 року, має низку особливостей.

Так, програмою 7 класу не передбачено вивчення теми «Прості речовини метали і неметали», оскільки в старшій школі вивчають хімію елементів, у тому числі Феруму. Натомість вивчатимуться теми «Кисень» і «Вода», що дає змогу ознайомитися з прикладами простої і складної речовини. У цих темах даються уявлення про оксиди й гідроксиди, що створює фактологічне підґрунтя для подальшого вивчення періодичного закону в 8 класі.

Також зазнала змін традиційна практична робота з добування кисню. Зазвичай у якості вихідної речовини для добування кисню використовували калій перманганат. Даний реактив віднесено до прекурсорів, а відтак його використання в школах заборонене. Тому добування кисню з калій перманганату змінено на добування цього газу каталітичним розкладом гідроген пероксиду, а вивчення його властивостей обмежено лише доведенням його наявності (практична робота № 4 «Добування кисню з гідроген пероксиду, збирання, доведення його наявності»).

Ознайомлення зі структурою періодичної системи перенесено у 8 клас, де вивчається періодичний закон, зв'язок між розміщенням елемента в періодичній системі та його валентністю. Питання про основний і збуджений стан атомів вивчатиметься на прикладі атома Карбону в 9 класі, в темі «Початкові поняття про органічні сполуки».

Структура програми для 8 класу зазнала найбільших змін порівняно з програмою 2005 року. Традиційно спершу вивчали основні класи неорганічних сполук, що слугувало фактологічним під-

ґрунтям для вивчення періодичного закону й будови речовин. За такої послідовності теоретичні знання стають самоціллю для основної школи, оскільки застосовуватимуться вони будуть лише в старшій школі під час вивчення хімії елементів.

Нова структура програми дає змогу розгорнуто вивчати неорганічні сполуки на основі знань про будову речовин і періодичний закон, оскільки зміст курсу 7 класу забезпечує для цього мінімальні знання про оксиди, основи, кислоти. Отже, на початок винесено теоретичний матеріал про періодичний закон, будову атома, хімічний зв'язок, будову речовин і кількість речовини. Така послідовність має сприяти глибшому розумінню й усвідомленому вивченню складу, будови і властивостей неорганічних речовин.

Періодичний закон і періодична система вивчатимуться на прикладі обмеженої кількості хімічних елементів – перших двадцяти. У зв'язку з тим, що явище радіоактивності, стабільні й радіоактивні елементи вивчаються в курсі фізики, визнано недоцільним залишати ці питання в курсі хімії.

Послідовність тем у 9 класі, порівняно з програмою 2005 року, не змінено: вивчаються розчини, хімічні реакції, найважливіші органічні сполуки. В курсі даються загальні поняття про органічні сполуки, оскільки основна школа має забезпечити базову хімічну підготовку всіх учнів, разом із тими, чиє подальше життя не буде пов'язане з цим предметом і які не вивчатимуть органічні речовини у старшій школі. Органічні сполуки розглядаються в курсі основної школи в обмеженому обсязі, на рівні молекулярного складу, без вивчення явища ізомерії, що дає змогу уникнути складання складних для засвоєння структурних формул сполук. Із змісту програми вилучено питання про нуклеїнові кислоти, які докладно вивчають у курсі біології. Натомість життєво важливими є знання про природні джерела вуглеводнів, склад природного газу, нафти, кам'яного вугілля й основні способи їх переробки.

Розвантаження навчальної програми з хімії для 7-9 класів *ЗНЗ* здійснено за такими напрямами:

у 8 класі конкретизовано зміст навчального матеріалу та вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у розділі «Повторення найважливіших питань курсу хімії 7 класу»; у темі «Основні класи неорганічних сполук» додано матеріал про

амфотерні сполуки (включення амфотерних сполук не ускладнює вивчення навчального матеріалу, а більше пов'язує його з попередньо вивченим, оскільки хімічний склад і властивості речовин логічно пов'язуються з розміщенням хімічних елементів у періодичній системі);

у 9 класі у змісті навчального матеріалу теми «Початкові поняття про органічні сполуки» уточнено, що вивчаються тільки перші 10 гомологів метану;

у рубриці *«Домашній експеримент»* зменшено кількість дослідів (у 7 класі з п'яти до трьох, у 9 класі – з чотирьох до двох) та спрощено зміст робіт з огляду на техніку безпеки під час виконання деяких дослідів і необхідні для цього матеріали;

в усіх класах введено нову рубрику *«Навчальні проекти»,* у якій наведено орієнтовні теми проектів. Учитель та учні можуть пропонувати власні теми.

Метод проектів, орієнтований на творчу самореалізацію особистості в процесі самостійної роботи учнів під керівництвом учителя, відіграє активну роль у формуванні ключових компетентностей учня, оскільки потребує самостійного здобуття знань, придбання умінь у виконанні практичних дій.

Учень(учениця) має обрати одну з запропонованих тем і виконати протягом навчального року щонайменше один проект самостійно або у групі учнів. Зважаючи на те, що усі теми проектів мають міжпредметний характер, головним стає уміння пов'язати набуті в різних курсах знання і застосувати їх на практиці.

Перед початком проектної роботи, для її ефективної організації, слід пояснити учням алгоритм його виконання: визначити проблему, що буде вивчатися; спроектувати роботу; знайти інформацію; провести дослідження; презентувати роботу; створити портфоліо. Форма представлення (презентація) результатів проекту може бути різною: як у друкованому або мультимедійному вигляді, так і у вигляді вистав (вечорів), уроків-конференцій.

Оцінювання навчальних проектів здійснюється індивідуально, за самостійно виконане учнем завдання чи особистий внесок у груповий проект або за повноту розкриття теми дослідження й презентацію індивідуального проекту:

бали низького рівня учень(учениця) отримує у разі подання роботи (або частини роботи) реферативного характеру,

без визначення мети й завдань проекту, а також без висновків за його результатами;

бали середнього рівня - за фрагментарну участь у дослідженні, хоча й за умови її вчасного виконання;

бали достатнього рівня - за правильне виконання своєї частини роботи у разі, якщо він не брав участі в підсумковому обговоренні і формулюванні висновків за результатами дослідження;

бали високого рівня - за дослідження з повним розкриттям теми, належним оформленням роботи і презентацією індивідуального проекту або точного, вчасного виконання своєї частини спільного дослідження, визначенні мети і завдань, активній участі в аналізі результатів і формулюванні висновків.

Захисту проектів можна присвятити частину відповідного за змістом уроку або окремий урок. У такому разі в класному журналі у графі «Зміст уроку» робиться запис: «Представлення результатів навчального(их) проекту(ів)» із зазначенням його(їх) тематики. У випадку виконання навчального проекту на уроці у класному журналі робиться запис «Навчальний проект» із зазначєнням його теми.

До прикладу, у 7 класі в темі «Початкові хімічні поняття» одна із передбачених тем навчального проекту — «Речовини і хімічні явища в літературних творах і народній творчості». Для розкриття теми необхідні знання з хімії, літератури (як української, так і зарубіжної), іноземної мови, історії, географії, музичного і образотворчого мистецтва, біології, трудового навчання. Вид діяльності учнів у ході виконання проекту за цією темою залежить від бажання учнів і учителя. Цей навчальний проект може бути, наприклад: творчим – тематичний вечір за змістом фольклорних творів; рольовим – вивчення технології одного з народних промислів і літературних джерел, де цей промисел згадується; дослідницьким – вивчення зміни забарвлення деревини при обробці її розчинами різних хімічних сполук; інформаційним – порівняння творів літератури, музичного образотворчого мистецтва різних народів, де є інформація про речовини і хімічні процеси; практико-орієнтованим – визначення барвників природного походження, що можуть застосовуватися для фарбування тканини, крейди, яєць-крашанок тощо. Який саме

проект виконувати – дослідницький, творчий, інформаційний тощо – обирають учні. Представлення результатів таких різнопланових проектів на одну тему можна запланувати на одному уроці або провести у позаурочний час.

Така форми навчання хімії є найбільш ефективною. Її запровадження передбачає організацію пізнавальної діяльності школярів як на уроці так і в позаурочний час. Це вимагає додаткової роботи учителя: інструктажу учнів щодо виконання теоретичної роботи чи хімічних дослідів, організації й поетапного контролю виконання проекту.

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Біологія і хімія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Хімія. Шкільний світ», «Хімія» (видавнича група «Основа»), у науково-популярних журналах для школярів – «Колосок», «Хімія для допитливих», «Країна знань» тощо.

3.4.3.2. Перелік навчальних програм з хімії, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Хімія їжі** *Дубковецька Г., Муратова С.*	Курс за вибором	9	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
2.	**Роль неорганічних речовин у життєдіяльності організмів** *Дубковецька Г., Мирна Л.*	Курс за вибором	9	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*

3.	**Біологічна роль води** *Дубковецька Г., Марчук Н.*	Курс за вибором	9	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
4.	**У світі лаків та фарб** *Дубковецька Г., Баран М.*	Курс за вибором	9	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
5.	**У світі мила та синтетичних мийних засобів** *Дубковецька Г., Марчук Н.*	Курс за вибором	9	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*

6.	**Хімічні секрети агронома** *Дубковецька Г., Мирна Л.*	Курс за вибором	9	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрі-вець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
7.	**Металічні елементи та їх вплив на здоров'я людини** *Янісевич І., Янісевич В.*	Курс за вибором	9 (10,11)	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
8.	**Хімічні реакції** *Бакалюк Н.*	Факультативний курс	7-9	51	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*

9.	**Хімія запахів** *Янісевич І., Янісевич В.*	Курс за вибором	9 (10,11)	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
10.	**У світі кремів** *Опанасюк О.*	Курс за вибором	10	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
11.	**Розв'язування задач підвищеної складності** *Дубковецька Г.*	Факультативний курс	11	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубковецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*

12.	**Цікава хімія** *Грянко І.А.*	Факульта-тивний курс	5-7	34	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми електив-них курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
13.	**Хімія у побуті** *Глазунова І.В, Глазунов М.М.*	Електив-ний курс	8-9	34	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми електив-них курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи: Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
14.	**Хімічне перетворення** *Юзбашева Г.С., Глазунов М.М.*	Електив-ний курс	7,8	17	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми електив-них курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи: Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*

15.	**Основи загальної хімії** *Троїцька Л.Ю., Олійник Т.А.*	Факультативний курс	9	34	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми елективних курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
16.	**Біоенергетична хімія** *Юзбашева Г.С., Кесаренко О.О.*	Факультативний курс	9	34	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми елективних курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
17.	**Хімічні професії, які потрібні суспільству** *Олійник Т.А.*	Елективний курс	9, 11	16	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми елективних курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*

18.	**Біонеорганічна хімія** *Юзбашева Г.С., Кесаренко О.О.*	Факультативний курс	10	17	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми елективних курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
19.	**Хімія навколишнього середовища** *Юзбашева Г.С., Глазунов М.М.*	Елективний курс	10	17	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми елективних курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
20.	**Путівник з хімії** *Юзбашева Г.С., Глазунов М.М.*	Елективний курс	10	17	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми елективних курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*

21.	**Хімія в задачах** *Глазунов М.М., Глазунова І.В.*	Електив-ний курс	7-11	34 – 51	Юзбашева Г.С., Олійник Т.А., Навчальні програми електив-них курсів та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-11 класи : Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 124 с.	*Лист МОНмолодьспорт України від 11.07.2012 № 1/11-11336*
22.	**Хімія природних сполук** *Речицький О.Н., Юзбашева Г.С.*	Факульта-тивний курс	10 (11)	34	Речицький О.Н., Юзбашева Г.С. Факультативні курси для учнів спеціалізованих 10-11 класів ЗНЗ хімічного та біологічного профілів (Частина ІІ): Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 188 с.	*Лист МОН України від 19.07.2011 № 1/11-6298*
23.	**Хімія високо-молекулярних сполук** *Речицький О.Н., Юзбашева Г.С.*	Факульта-тивний курс	10 (11)	34	Речицький О.Н., Юзбашева Г.С. Факультативні курси для учнів спеціалізованих 10-11 класів ЗНЗ хімічного та біологічного профілів (Частина ІІ): Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 188 с.	*Лист МОН України від 19.07.2011 № 1/11-6298*

24.	**Гідроекологія** *Речицький О.Н., Юзбашева Г.С.*	Факульта-тивний курс	10 (11)	34	Речицький О.Н., Юзбашева Г.С. Факультативні курси для учнів спеціалізованих 10-11 класів ЗНЗ хімічного та біологічного профілів (Частина ІІ): Навчально-методичний посібник. – Херсон.: Айлант, 2012. – 188 с.	*Лист МОН України від 19.07.2011 № 1/11-6298*
25.	**Основи медичної хімії** *Бурлака Л.А.*	Курс за вибором	10-11	51	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 21.03.2014 № 14.1/12-Г- 451*
26.	**Хімічна екологія** *Наумова Ю.М.*	Курс за вибором	10 (11)	17	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 06.08.2014 №14.1/12-Г-1490*

27.	**Хімія в сільському господарстві** *Біла Т.В.*	Факульта-тивний курс	10	17	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 06.04.2015 № 141/12-Г-200)*
28.	**Хімічні еле-менти в організмі людини** *Дубковецька Г., Марчук Т.*	Курс за вибором	8	17	Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова типових навчальних планів. 8-11 класи / Упор.: Г. Дубко-вецька, Ю. Каліночкіна. – Тернопіль: Мандрі-вець, 2010. – 100 с.	*Лист МОН України від 15.03.2010 № 1/11-1831*
29.	**Юний фармацевт** *Бобкова О.С., Кравченко В.Л.*	Факуль-тативний курс	10 (11)	34	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 20.07.2015 № 14.1/12-Г-908*

* До уваги вчителів хімії! Усі програми, опубліковані у збірнику «Навчальні програми курсів за вибором та факультативів з хімії: Варіативна складова Типових навчальних планів. 5-12 класи / Упор: О.А.Дубовик, С.С. Фіцайло. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 272 с.» можна використовувати в навчальному процесі в 2015/2016 н.р. Продовжено дію грифу посібника у 2014 році *(лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 18.02.2014 № 14.1/12-Г-137).*

3.4.4. Біологія

3.4.4.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення біології в основній і старшій школі

У 2015/2016 навчальному році біологія в ЗНЗ вивчатиметься за такими навчальними програмами:

6-7 класи – Програма з біології для 6-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена наказом Міністерства №664 від 06.06 2012 р. зі змінами, затвердженими наказом Міністерства № 585 від 29.05.2015 № 585 (http://iitzo.gov.ua/serednya-osvita-navchalni-prohramy/);

8-9 класи – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Біологія. 7-11 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005. – 97 с.;

8-9 класи з поглибленим вивченням біології – Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням біології // Збірник навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим вивченням предметів природничо-математичного та технологічного циклу. – К.: Вікторія, 2009. – 102 с.;

10-11 класи – Програми для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 128 с.;

Програми факультативів та курсів за вибором з біології та екології, рекомендовані Міністерством для використання у загальноосвітніх навчальних закладах:

7-11 класи – Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2009, 2014. – 246 с.;

5-9 класи - Збірник навчальних програм екологічного напрямку (І частина) для організації допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів.

Кількість годин, передбачених програмами для вивчення тем або розділів, є орієнтовною і може бути змінена вчителем.

Навчальні програми передбачають проведення шкільних екскурсій. Учитель має право самостійно обирати час їх проведення, використовуючи для цього резервні години або години навчальної практики.

Особливості вивчення біології в 2015/2016 навчальному році пов'язані з тим, що курс «Біологія тварин» вивчатимуть одночасно як учні 7-х так і учні 8-х класів, але за різними навчальними програмами. Учні 8-х класів вивчатимуть біологію тварин за програмою 2005 року, а учні 7-х класів – за новою програмою з біології, яка відрізняється від програми 2005 року структурою і підходами до вивчення біології тварин.

За програмою 2005 року формування системи знань про тваринний світ здійснювалось у процесі вивчення загальних характеристик таксонів: типів, класів, рядів. Значна увага приділялась вивченню класифікації тварин. Такий підхід зумовлював перевантаження навчального матеріалу надмірною деталізацією. *Нова програма зосереджує* увагу на вивченні тільки тих біологічних особливостей тварин, які мають пристосувальне значення до їхнього середовища існування та способу життя і передбачає тільки ознайомлення з поняттям класифікації тварин. Формування системи знань про тваринний світ за *новою програмою* здійснюється «від загального, через конкретне, до загального».

У *вступі* вивчаються ознаки, що властиві всім тваринам і відрізняють їх від інших груп організмів (рослин, грибів, бактерій). Конкретизація знань щодо будови і життєдіяльності тварин здійснюється у процесі вивчення теми «*Різноманітність тварин*», зміст якої передбачає ознайомлення з біологічними особливостями тварин, певних систематичних груп. Групи тварин для вивчення відібрано з урахуванням чуттєвого досвіду дітей цього віку. За новою програмою не вивчаються найпростіші, оскільки одноклітинні організми розглядались у курсі біології 6 класу. Не вивчаються також ознаки плоских та круглих червив. Натомість змістом програми передбачено

вивчення паразитичних безхребетних тварин, що дозволяє ознайомити учнів з особливостями паразитичних червів, комах, кліщів тощо і зосередити їхню увагу на питаннях профілактики паразитарних захворювань людини. Не вивчаються загальні ознаки хордових тварин.

Ознайомлення з тваринами певної групи має розпочинатися з вивчення способу їхнього життя, у зв'язку з чим вивчаються особливості будови та процесів життєдіяльності. Увага зосереджується на ознаках, які відрізнять тварин певної групи від інших. Вивчення цієї теми має бути позбавлено надмірної детальної інформації про внутрішню будову та систематику тварин. Розглядаючи питання різноманітності тварин, необхідно знайомити учнів з тваринами, поширеними в Україні і особливо з місцевими видами. Зробити вивчення цього питання цікавим і наочним допоможуть ресурси Інтернету. До прикладу, Просвітницька інтернет-програма "Молюски", розроблена співробітниками лабораторії малакології Державного природознавчого музею НАН України:

http://www.pip-mollusca.org/.

У темі «*Процеси життєдіяльності тварин»* поглиблюються знання учнів про процеси життєдіяльності та їх значення для організму, формування яких здійснювалось на уроках природознавства і в курсі біології 6 класу. Розглядаються найбільш загальні закономірності функціонування тваринного організму з акцентом на функціональному значенні органів та фізіологічних систем у забезпеченні основних процесів життєдіяльності. Зміст теми є пропедевтичним і створює підґрунтя для засвоєння курсу біології 8 класу, що важливо, оскільки новою програмою з біології передбачена менша кількість годин на вивчення біології людини (70 годин замість 105 годин за навчальною програмою 2005 року). Практичні роботи даної навчальної теми спрямовані на здійснення учнями порівняльного аналізу будови систем органів тварин різних груп у взаємозв'язку з ускладненням їхніх функцій як результатом адаптації та еволюційного розвитку.

У зміст нової програми з біології для 7 класу включена нова для шкільного курсу біології тварин тема «*Поведінка тварин*», у якій розглядаються біологічні основи поведінки тварин, питання їхньої комунікації, значення поведінки для

пристосування тварин до умов існування. Вивчаючи форми поведінки тварин, необхідно звертати увагу на причини такої поведінки, її становлення в процесі індивідуального розвитку, значення для виживання особини, еволюційний розвиток. Змістом теми передбачено виконання практичної роботи з використанням відеоматеріалів. Учитель може обрати одну з двох запропонованих тем роботи: або визначення форм поведінки, або визначення типів угруповань тварин, або поєднати в одній роботи обидві тематики.

У темі «Організми і середовище існування» новим для вивчення в курсі зоології є поняття про популяцію. У новій програмі, на відміну від змісту цієї теми в програмі 2005 року, узагальнюються знання учнів отримані на уроках природознавства про чинники середовища, ланцюги живлення, потік енергії в екосистемах, співіснування організмів в екосистемах.

У процесі вивчення біології тварин важливо продовжувати розвивати пізнавальний інтерес у школярів, пропонуючи самостійну роботу з різними джерелами інформації: науково-популярною літературою, відеоматеріалами, ресурсами Інтернету тощо. Позитивно мотивують навчальну діяльність школярів і методи навчання такі як: фауністичні спостереження, дослідження у природі, виконання елементарних дослідів, розв’язання проблемних завдань, створення міні-проектів.

Упровадження компетентнісного підходу зумовлює використання завдань, виконуючи які, учні зможуть набути умінь самостійного вивчення природи, навчитись застосовувати знання у нетипових ситуаціях, розв’язувати завдання, що пов’язані з власною життєдіяльністю, навчитись формулювати оцінні судження, виявляти ставлення до тваринного світу та живої природи.

Матеріали для підготовки уроків і занять висвітлено на сторінках педагогічної методичної преси: у журналах «Біологія і хімія в рідній школі» (видавництво «Педагогічна преса»), «Біологія. Шкільний світ», «Біологія» (видавнича група «Основа»), у науково-популярних журналах для школярів – «Колосок», «Біологія для допитливих», «Юний натураліст», «Країна знань» тощо.

У разі затримки із доставленням у навчальні заклади нових підручників з біології у навчальному процесі можна

використовувати підручники біології для 8 класу 2008 року видання. Оскільки ці підручники будуть використовуватися учнями 8-их класів то для навчання біології у 7 класах, можна використовувати підручники біології для 7 класу 1996 – 2004 років видання, що збереглися в бібліотечних фондах навчальних закладів. Також пропонуємо використовувати електронні версії новостворених підручників, що розміщено на сайтах видавництв та спеціально створеному репозитарії цифрового навчального контенту (http://uatest.lokando.com).

Використовуючи підручники біології попередніх років видання необхідно враховувати структуру та концептуальні особливості нової програми з біології (лист МОН № 1/9-305 від 26.06.2015,

http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/page6/

і державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів, визначені програмою.

Ефективне використання підручників попередніх років видання можливе за умови раціональної організації навчальної діяльності учнів. Наприклад, рекомендуємо під час вивчення теми «Різноманітність тварин» використовувати систему завдань з текстом підручника, зображеннями, відеофрагментами, ресурсами Інтернету, що забезпечуватимуть встановлення учнями тих особливостей будови і життєдіяльності тварин, які мають пристосувальне значення до їхнього способу життя та середовища існування. Це створюватиме умови для засвоєння основного змісту теми безпосередньо на уроці й усуне перевантаження учнів. Через те, що навчальний матеріал одного уроку теми «Процеси життєдіяльності тварин» у підручниках попередніх років видання розміщено в різних параграфах, її вивчення пропонуємо організувати із застосуванням групової форми навчальної роботи.

3.4.4.2. Перелік навчальних програм з біології, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№ з/п	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг год.	Де опублікована навчальна програма	Реквізити документа про схвалення МОН України
1.	**Основи психофізіологічних знань і вибір профілю навчання** *Сябро С.А.*	Факультативний курс	9	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 5-14.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
2.	**Психологія особистості** *Баранова Н. П.*	Факультативний курс	9	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти»*

					Подільський: Аксіома, 2009. – С. 15-22.	*МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
3.	**Життя рослин.** *Міхеєва Г.В.*	Курс за вибором	7	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 23-26.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
4.	**Світ кімнатних рослин.** *Вигівська Г.П., Матущенко Т.А.*	Факультативний курс	7-9	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 27-30.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
5.	**Аптека природи.** *Шендрик О.В.*	Факультативний курс	7	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти»*

					Подільський: Аксіома, 2009. – С. 31-37.	*МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
6.	**Аптека природи** *Шендрик О.В.*	Факуль-тативний курс	8	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 38-40.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
7.	**Екологія (аутекологія) рослин** *Драган Г.І.*	Курс за вибором	8-9	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 41-51.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
8.	**Охорона тварин.** *Буца О.Й., Гнідець О.Є., Ковальчук Т.І.*	Факуль-тативний курс	8-9	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти»*

	та ін. *За загальною редакцією Новикової Н.І.*				Подільський: Аксіома, 2009. – С. 52-58.	*МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
9.	**Основи медичних знань** *Нагаєва Л. М.*	Курс за вибором	8-9	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 59-65.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
10.	**Організм людини очима біофізика** *Яковлєва Є.В.*	Курс за вибором	10-11	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.66-77.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
11.	**Зоологія. Ботаніка.** *Ігнатюк Л.М.,*	Курс за вибором	10	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

	Пугачова Н.І.				фільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 78-81.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
12.	**Мікробіологія з основами вірусології.** *Левченко М.Г., Матущенко Т.А.*	Курс за вибором	8-10	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 82-88.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
13.	**Латина – біологія.** *Пугачова Н. І., Ігнатюк Л.М, Мазаєва К.В.*	Курс за вибором	8-9	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 89-94.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
14.	**Біологія і комп'ютер** *Міронець Л.П.*	Факультативний курс	7	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

					фільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 95-100.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
15.	**Основи науково-дослідної роботи учнів** *Крупич О.М., Мельник А.Р.*	Факультативний курс	8-9	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 101-107.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
16.	**Методи наукових досліджень** *Коваленко С.О.*	Курс за вибором	9-10	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 108-114.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
17.	**Основи біологічної статистики в**	Факультативний курс	10-11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

	науково-дослідницькі й роботі учнів *Ягенська Г.В.*				фільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.115-119.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
18.	**Математичне обґрунтування біологічних досліджень** *Задорожний К.М.*	Курс за вибором	10-11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 120-124.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
19.	**Молекулярні основи метаболізму** *Коршевнюк Т.В.*	Курс за вибором	10	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 125-134.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
20.	**Нуклеїнові кислоти** *Волуца А.Д.*	Курс за вибором	10-11	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

					фільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 135-137.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
21.	**Біохімічні основи життя** *Яковлєва Є.В.*	Курс за вибором	10-11	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 138-146.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
22.	**Основи цитології** *Даниленко Л.І., Підгора Н.В.*	Курс за вибором	10- 11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 147-152.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
23.	**Порівняльна морфологія, анатомія,**	Курс за вибором	10-11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

	фізіологія рослин *Задорож-ний К.М.*				фільної підготовки та профіль-ного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 153-157.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
24.	**Лісознавство з основами лісівництва** *Ковалюк В.Г., Бондарюк О.М.*	Курс за вибором	10-11	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факуль-тативів з біології для допро-фільної підготовки та профіль-ного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 158-169.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
25.	**Порівняльна анатомія і фізіологія тварин**	Курс за вибором	10-11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факуль-тативів з біології для допро-фільної підготовки та профіль-ного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.170- 175.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
26.	**Адаптаційна фізіологія людини і**	Курс за вибором	11	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факуль-тативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

	тварин *Ягенська Г.В.*				фільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 176-181.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
27.	**Фізіологія людини** *Лакоза Н.В.*	Курс за вибором	10	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 182-186.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
28.	**Основи антропології** *Задорож-ний К.М.*	Курс за вибором	10-11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 186-191.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
29.	**Основи генетики людини**	Курс за вибором	11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

	Задорож-ний К.М.				фільної підготовки та профіль-ного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 192-197.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
30.	**Основи популяційної генетики людини** *Матяш Н.Ю., Сябро С.А.*	Курс за вибором	11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факуль-тативів з біології для допро-фільної підготовки та профіль-ного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.198-203.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
31.	**Розв`язуванн я задач з генетики** *Кушнір А.І.*	Курс за вибором	11	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факуль-тативів з біології для допро-фільної підготовки та профіль-ного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 204-207.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
32.	**Біотехнологія рослин з сновами**	Курс за вибором	10-11	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факуль-тативів з біології для допро-	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних*

	генетичної інженерії *Снітинський В.В., Калинович Г.Л., Завірюха П.Д., Подзізей Б.А.*				фільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 208-222.	*технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
33.	**Вступ до проблеми біорізноманіття** *Безусько А.Г., Мовчан Я.І.*	Курс за вибором	11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 223-232.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
34.	**Екологія людини** *Матяш Н.Ю.*	Курс за вибором	10-11	35	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 233-242.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*

35.	**Еволюційна біологія** *Шабанов Д.А.*	Курс за вибором	11	70	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.243- 247.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
36.	**Узагальнення шкільного курсу біології** *Бармак І.М.*	Курс за вибором	10-11	140	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.248-258.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
37.	**Еволюція систем органів** *Петренко Л.Т., Петренко Л.П.*	Факультативний курс	9	105	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С.259-271.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*

38.	**Нанотехнології в біології** *Качук С.Ю.*	Факультативний курс	10-11	17	Збірник навчальних програм курсів за вибором та факультативів з біології для допрофільної підготовки та профільного навчання. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – С. 272-279.	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 27.01.2014 № 14.1/12-Г-58*
39.	**Анатомія людини** *Кравченко Г.*	Курс за вибором	9-11	35	Збірник навчальних програм спецкурсів, курсів за вибором та факультативів для допрофільної підготовки та профільного навчання: природничо-математичний напрям / за заг. ред. Н.І.Клокар. – Біла Церква: КОІПОПК, 2010 – С. 4-20.	*Лист МОН України від 11.02.2010 № 1,4/18-Г-45*
40.	**Зелена архітектура шкільного подвір'я** *Вигівська Г.П., Матвійчук В.В.*	Факультативний курс	7-9	34	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 29.01.2015 № 14.1/12-Г-14*

41.	**Домашні улюбленці** *Степанов С.О., Степанова О.П.*	Курс за вибором	8	17	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Протокол МОН України від 23.10.2012 № 3*
42.	**Основи фармакології** *Остров-ська Л. І., Матущенко Т. А.*	Факуль-тативний курс	9 (10)	35	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 29.05.2015 № 14.1/12-Г-356*
43.	**Основи повноцінного харчування.** *Бондаренко Л.Д.*	Курс за вибором	8 (9)	17	Розміщено у віртуальному кабінеті	*Лист ДНУ «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» МОН України від 23.06.2014 № 14.1/12-Г-955*

3.5. Освітня галузь «Мистецтво»

3.5.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення предметів художньо-естетичного циклу

Методичні рекомендації щодо вивчення дисциплін художньо-естетичного циклу в 2015/2016 навчальному році підготовлено на основі положень, визначених Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, Концепцією національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Концепцією профільного навчання у старшій школі, Концепцією художньо-естетичного виховання школярів у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Навчальні предмети художньо-естетичного циклу, до яких належать, насамперед, музичне, образотворче мистецтво, інтегрований курс «Мистецтво», художня культура, є предметами культуротворчого циклу, їх об'єднує загальний принцип «культуротворення», проте кожен з них має власні специфічні риси та завдання.

В основній школі навчання мистецьких дисциплін у 5-7-х класах здійснюватиметься за новою програмою освітньої галузі «Мистецтво» (авт. Масол Л. та ін.), створеною відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 та навчальними програмами «Мистецтво» (авт. Масол Л. та ін.).

У 2015-2016 н.р. відповідно до наказу МОНмолодьспорт України від 03.04.2012 № 409 за новими навчальними планами та програмами розпочинають навчання учні 7-х класів.

Учні 7-х класів опановуватимуть зміст загальної мистецької освіти за програмою «Мистецтво», що включає три блоки: «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» та інтегрований курс «Мистецтво».

Цілісна структура програми, що передбачає єдиний тематизм за роками навчання (однаковий як для автономного викладання музичного та образотворчого мистецтва, так і для інтегрованого курсу), у 7 класі представлена темою року **«Мистецтво: діалог тра-**

дицій і новаторства». Якщо в попередніх класах основної школи учні засвоювали особливості мови різних видів мистецтва, палітру мистецьких жанрів, то в 7 класі вони мають ознайомитися з новітніми явищами в мистецтві в єдності традицій і новаторства.

Спільна тематика року розподіляється на окремі теми варіативно, адже змістове наповнення конкретизується відповідно до специфіки кожного з блоків програми: предметів «Музичне мистецтва» і «Образотворче мистецтво» чи інтегрованого курсу «Мистецтво».

Особливістю навчальної програми є варіативність художнього наповнення змісту: учитель самостійно може обирати різноманітні твори мистецтва для реалізації завдань програми, розкриття теми уроку та набуття учнями ключових і предметних компетентностей, визначених програмою.

Музичне мистецтво

При вивченні музичного мистецтва **у п'ятому класі** зроблено акцент на вивчення особливостей мови та видів різних мистецтв. Тема навчального року – «Види і синтез мистецтв», розкрито відповідними розділами, а саме: «Музика як вид мистецтва», «Народна музика», «Професійна музика», «Взаємодія музики з іншими видами мистецтва». Під час сприймання та інтерпретації музики учні п'ятого класу мають усвідомити такі основоположні поняття музичного мистецтва, як елементи мови музики і музичні засоби виразності (мелодія, ритм, лад, темп, тембр, динаміка, регістр), ознайомитись із синтетичними видами мистецтва – театром, кінематографом, хореографією, цирком, а також різноманітними художніми явищами сучасності, що репрезентують яскравий синтез і взаємодію мистецтв.

У шостому класі в учнів є можливість усебічно ознайомитися з усіма основними жанрами музичного мистецтва (тема року – «Жанри мистецтва»). Така ґрунтовна підготовка є основою опанування учнями особливостей художніх стилів у наступних класах.

У царині музичного мистецтва шестикласники знайомитимуться з характерними ознаками жанрів камерно-вокальної та хорової музики (пісня, гімн, романс, кантата, ораторія, меса,

літургія та ін.) відповідно до їх призначення (І семестр) та жанрів камерно-інструментальної (прелюдія, скерцо, ноктюрн, етюд, варіації, рондо, соната, квартет та ін.), симфонічної музики (увертюра, концерт, симфонія, симфонічна поема, сюїта та ін.) (ІІ семестр); вчитимуться інтерпретувати образний зміст музичних творів та визначати їхню композиційну будову (форму), а також типи розвитку музики. Одним із основних видів діяльності на уроках музичного мистецтва є формування та розвиток вокально-хорових навичок учнів, тому у 6 класі велику увагу слід приділити вокально-хоровій роботі: виконанню одноголосних та багатоголосних (зокрема, двоголосних) творів, формуванню навичок співу в ансамблі, хорі.

Вивчаючи музичне мистецтво, **учні сьомого класу** знайомляться з різними видами аранжувань народної та академічної музики, особливостями відображення етнічних мотивів у класичній і сучасній музиці та особливостями сучасних музичних явищ: джаз, рок, поп, авторська пісня.

Образотворче мистецтво

З-поміж основ образотворчого мистецтва **учні п'ятого класу** в процесі сприймання та власної практичної діяльності мають опанувати такі важливі поняття, як засоби виразності графіки (крапка, лінія, пляма, штрих), живопису (теплі й холодні основні та похідні кольори й відтінки), форма й розмір предметів, розташування зображень на аркуші (формат, композиція, лінія горизонту, плановість), види й специфіку декоративно-ужиткового мистецтва (орнамент, стилізація, декор, розпис, вишивка, кераміка, народна іграшка тощо).

На уроках образотворчого мистецтва **в шостому класі** учні познайомляться з характерними ознаками й різновидами жанрів цього виду мистецтва: анімалістичний, пейзаж, портрет (І семестр), історичний, міфологічний, релігійний, батальний, побутовий жанри, натюрморт (ІІ семестр), удосконалюватимуть вміння щодо інтерпретації образного змісту творів різних жанрів. У процесі художньо-практичної діяльності на уроках образотворчого мистецтва учні, використовуючи різноманітні художні техніки і матеріали, опановуватимуть закони лінійної і

повітряної перспективи, прийоми компонування елементів зображення у певному форматі; створюватимуть образи тварин, людей (площинні, об'ємні, у статиці та динаміці); вчитимуться передавати міміку, емоційні стани, жести людини; створюватимуть сюжетно-тематичні і декоративні композиції.

Вивчаючи образотворче мистецтво, **учні сьомого класу** опановуватимуть своєрідність мистецтва архітектури, зокрема пам'ятками рідного краю, України; видами декоративно-прикладного мистецтва: розписом, вишивкою, писанкарством, витинанкою, народною іграшкою тощо, а також різними видами дизайну – графічного, промислового, ландшафтного, арт-дизайну.

Інтегрований курс «Мистецтво»

Зміст інтегрованого курсу «Мистецтво» передбачає інтегрування змістових ліній – музичного і образотворчого мистецтва, які органічно поєднуються в єдиний тематичний цикл на основі естетико-світоглядних орієнтацій, і збагачуються елементами хореографії, театру, кіно, які входять до мистецько-синтетичної змістової лінії.

За умов інтеграції навчального матеріалу на світоглядному (тематичному) рівні домінантні змістові лінії – музичне та образотворче мистецтво – зберігають відносну автономність.

Учні п'ятого класу у процесі вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво» мають опанувати знаннями про різноманітність видів професійного і народного мистецтва, проаналізувати взаємодію та синтез мистецтв.

У змісті інтегрованого курсу **шостого класу** розкривається жанрова палітра різних видів мистецтва в контексті загальних світоглядних тем: «Образ людини у мистецьких жанрах» (І семестр), «Образи природи у мистецьких жанрах» (ІІ семестр).

У І семестрі учні опановуватимуть характерні ознаки камерно-вокальних і хорових жанрів (пісня, гімн, романс, кантата, ораторія, літургія та ін.) та жанрів образотворчого мистецтва (портрет, побутовий, історичний, міфологічний, релігійний, батальний). У ІІ семестрі шестикласники знайомитимуться з музичними жанрами камерно-інструментальної і симфонічної музики (прелюдія, ноктюрн, рондо, варіації, етюд-

картина, соната, увертюра, концерт, симфонія, симфонічна поема, симфонічна сюїта тощо) та особливостями жанрів образотворчого мистецтва – пейзажем, натюрмортом, анімалістичним. На уроках інтегрованого курсу «Мистецтво» учні вчитимуться оперувати набутими знаннями щодо жанрових особливостей різних видів мистецтв у процесі інтерпретації художніх творів; розвиватимуть та вдосконалюватимуть практичні навички у галузі образотворчого та музичного мистецтва (згідно з програмою).

На уроках інтегрованого курсу «Мистецтво» **учні сьомого класу** мають ознайомитися з різними видами аранжування народної та академічної музики, особливостями відображення етнічних мотивів у класичній і сучасній музиці, сучасних музичних явищ - джаз, рок, поп, шансон, авторська пісня та різних видів дизайну;своєрідністю мистецтва архітектури, зокрема на прикладі архітектурних пам'яток України, рідного краю, видів декоративно-прикладного мистецтва.

Художня культура

У 9-11 класах дисципліною художньо-естетичного циклу є художня культура, яка вивчається за програмою «Художня культура» авт. Л. Масол, Н. Миропольська (вид. «Перун», 2005 р.; www.mon.gov.ua). Її зміст є логічним узагальненням вивченого учнями на уроках мистецьких дисциплін у 1-8 класах.

Навчання художньої культури має базуватися на положенні: «*Головне - не кількість інформації і набутих знань, а накопичення особистісного художньо-естетичного досвіду».*

Саме тому рекомендуємо педагогам художньої культури перейти із площини монологічного викладу навчального матеріалу у площину конструювання діалогу між учнями. Цьому сприятиме використання різноманітних форм роботи на уроці, зокрема, **інноваційних** художньо-педагогічних технологій - інтегративних, проблемних, інтерактивних (дискусії, диспути), проектних (індивідуальні, групові та колективні проектні завдання), переважно замінюючи монологічну форму подачі матеріалу на діалогічну.

У 9 та 11 класах предмет «Художня культура» може складатися під час **державної підсумкової атестації** як предмет за вибором в основній і старшій школі, та як профільний предмет в 11 класі (для учнів, які навчалися у класах з профільним навчанням).

Упродовж навчання на уроках мистецьких дисциплін учні мають набувати досвід висловлювати оцінні судження щодо творів різних жанрів мистецтва, виявляти естетичне ставлення до мистецької діяльності, брати участь у дискусіях, порівнювати власну думку щодо творів мистецтва з думкам інших і толерантно ставитися до них, виявляти ініціативу та взаємодопомогу у груповій роботі; проявляти активність у процесі пізнання мистецтва, використовувати медіаресурси (радіо, телебачення), мережу Інтернет у пошуковій діяльності.

3.5.2. Перелік навчальних програм з освітньої галузі «Мистецтво», рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма	Реквізити листа про схвалення предметною комісією МОН України
			Художня культура			
1	**Основи світової художньої культури** *Шек Катерина Василівна*	Курс за вибором	10-11	10 кл. – 70 год. 11 кл. – 70 год.	***http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=70&level3=2&level2=3&level1=1***	*Схвалено для використання у ЗНЗ (протокол №4 від 18.02.2010) за рішенням комісії дисциплін художньо-естетичного циклу Науково-методичної Ради з питань освіти МОНмолодьспорт України (лист*

						ІІТЗО від 26.07.2010 № 14/18-Г-617)
			Образотворче мистецтво			
2	**Прекрасне довкола нас** *Добей Ганна Миколаївна*	Факультативний курс	5-7	70 год.	***http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=70&level3=2&level2=3&level1=1***	*Схвалено для використання у ЗНЗ (протокол №4 від 20 жовтня 2011 року) за рішенням комісії з дисциплін художньо-естетичного циклу Науково-методичної Ради з питань освіти МОНмолодьспорт України (лист ІІТЗО від 10.02.2012 №14.1/12-Г-37)*

Музичне мистецтво						
	Хоровий спів *Жабляк Марія Дмитрівна*	Факультативний курс	1-4	70 год.	http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=70&level3=2&level2=3&level1=1	*Схвалено для використання у ЗНЗ (Протокол №4 від 20.10.2011)за рішенням комісії дисциплін художньо-естетичного циклу Науково-методичної Ради з питань освіти МОНмолодьспорт України (лист ПТЗО від 10.02.2012 року № 14.1/12-Г-35)*
			5-8	70 год.		
			Хор стар-ших класів	70 год.		

3.6. Освітня галузь «Технології»

3.6.1 Інформатика

3.6.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення інформатики в основній і старшій школі

У 2015/2016 навчальному році учні 7 класів загальноосвітніх навчальних закладів продовжать вивчення інформатики за програмою «Інформатика. Навчальна програма для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів», складеною з розрахунку 1 година на тиждень. Звертаємо увагу, що в програму внесено зміни, затверджені наказом Міністерства від 29.05.2015 № 585 «Про затвердження змін до навчальних програм для загальноосвітніх навчальних закладів II ступеня». Розвантажену та доопрацьовану програму розміщено на офіційному веб-сайті МОН України: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869088/

Таким чином у 7 класі учні загальноосвітніх навчальних закладів будуть вивчати наступні розділи:

Назва розділу	Кількість годин
Електронне листування	4
Моделювання	3
Алгоритми з повторенням і розгалуженням	9
Табличний процесор	8
Розв’язування компетентнісних задач	4
Виконання індивідуальних навчальних проектів, у тому числі з використанням	4

програмних засобів навчального призначення (математика, фізика, хімія, біологія, географія тощо)	
Резерв	3
Всього	35

Зміни відбулися в програмі для учнів 7 класу в темі «Моделювання»: зменшено обсяг навчального матеріалу теми, а відповідно і кількість годин на її вивчення, зменшено кількість обов'язкових практичних робіт. За рахунок цього збільшено кількість часу на вивчення теми «Алгоритми з повторенням і розгалуженням» та додано ще одну резервну годину.

Рекомендуємо виконання практичної роботи № 2 «Побудова інформаційних моделей» поєднати з повторенням та закріпленням вмінь учнів працювати у графічному або текстовому редакторі, а між темами «Моделювання», «Алгоритми з повторенням та розгалуженням», «Табличний процесор» провести тісний зв'язок, продовживши формування вмінь учнів створювати алгоритмічні, табличні та графічні моделі в обраних вчителем середовищах для виконання алгоритмів та табличних розрахунків.

Інформуємо, що для практичної реалізації теми «Алгоритми з повторенням та розгалуженням» можна використовувати безкоштовні он-лайн сервіси:

он-лайн середовище code.org (https://studio.code.org – для реалізації завдань цієї теми найбільше підійдуть 3 та 4 курс);

http://codecombat.com/, навчання через гру.

Зазначаємо, що вчитель має право корегувати послідовність вивчення тем, визначених у навчальній програмі на свій розсуд.

Новою для учнів та вчителів, які викладають інформатику в 7 класі, буде тема «Розв'язування компетентнісних задач», що є однією з важливих складових роботи в системі навчання інформатики. Розв'язування

компетентнісних задач зазвичай передбачає сім етапів діяльності учнів:

· *визначення*, ідентифікація даних: учень розуміє умову задачі, правильно ідентифікує поняття, деталізує запитання, знаходить у тексті задачі відомості та дані, які задані в явному чи неявному вигляді;

· *пошук* даних: учень формує стратегію розв'язування задачі, планує свою роботу при виконанні завдання, добирає умову пошуку для розв'язування завдання, співставляє результати пошуку із метою, здійснює пошук даних в Інтернеті);

· *управління*: учень структурує потрібні дані для пошуку розв'язку;

· *інтеграція*: учень порівнює і зіставляє відомості із кількох джерел, виключає невідповідні та несуттєві відомості та вчасно зупиняє пошук;

· *оцінка*: учень правильно шукає відомості в базі даних, відбирає ресурси згідно з сформульованими чи запропонованими критеріями;

· *створення*: учень враховує особливості призначення підсумкового документа, добирає середовища опрацювання даних, стисло і логічно викладає узагальнені дані, обґрунтовує свої висновки;

· *передавання* повідомлень: учень у разі потреби архівує дані, адаптує повідомлення для конкретної аудиторії, створює підсумковий документ акуратно та презентабельно.

При проектуванні компетентнісних задач слід врахувати, що в 7 класі опрацювання даних учнями повинно здійснюватися за допомогою однієї технології або в одному середовищі, у 8 класі – двох технологій або у двох середовищах, у 9 класі – кількох технологій або в кількох середовищах.

Учитель самостійно добирає кількість і зміст компетентнісних задач. Оцінювання компетентнісних задач є обов'язковим для всіх учнів класу.

Детальніше ознайомитися з теорією проектування компетентнісних задач у інформатиці можна за посиланнями:

http://www.ii.npu.edu.ua/files/Zbirnik_KOSN/13/03.pdf;

http://ite.kspu.edu/issue-6/p-23-31/full

Навчальний час, що відводиться на вивчення курсу інформатики, рекомендується розподіляти таким чином:

30 % навчального часу відводиться на засвоєння теоретичних знань,

70 % навчального часу - на формування практичних навичок роботи з сучасною комп'ютерною технікою та ІКТ.

Під час вивчення курсу інформатики в 7 класі обов'язковим є проведення восьми практичних робіт. Тривалість виконання практичних робіт не повинна перевищувати 20 хвилин (санітарні норми щодо тривалості безперервної роботи за комп'ютером учнів цієї вікової категорії).

Під час вивчення теми «Електронне листування» рекомендується використовувати українські поштові сервери, такі як: i.ua, ukr.net, mail.online.ua, meta.ua, ukrpost.net. Особливу увагу при вивченні теми рекомендується приділити етиці електронного листування, правилам безпечного листування.

У зв'язку з активним використанням ресурсів мережі Інтернет у навчально-виховному процесі постає нагальна потреба захисту дітей від інформації, яка несе загрозу їх морально-психічному здоров'ю. Під час проведення уроків і позакласних заходів з використанням мережі Інтернет потрібно не допускати можливості доступу учнів до сайтів, що містять жорстоку і аморальну інформацію. Рекомендуємо користуватися безкоштовними фільтрами та брандмауерами (з підтвердженням їх належності до комп'ютерних програм вільного використання) або тими, які доступні для навчального закладу та забезпечують відповідний рівень захисту. Знайти інформацію про безпечний Інтернет можна на сайті www.google.com/intl/uk/goodtoknow//.

Наголошуємо, що *оцінювання навчальних індивідуальних і групових проектів* є обов'язковим для всіх учнів класу. Рекомендуємо звернути увагу на зазначену в пояснювальній записці до навчальної програми з інформатики для учнів 5-9 класів загальноосвітніх навчальних закладів можливість оцінювання індивідуальних досягнень учнів методом «Портфоліо».

Навчальні заклади, що обрали програму «Інформатика. 5-9 класи загальноосвітніх навчальних закладів з поглибленим

вивченням предметів природничо-математичного циклу» (2012 рік; автори: Г. Громко, Є. Іванов, В. Лапінський , В. Мельник, Ю. Пасіхов, В. Руденко), продовжують у 7 класі навчання за цією програмою.

Для опанування інформатики у школах з поглибленим вивченням предметів математично-природничого циклу базовими є розділи:

Назва розділу	**Кількість годин**
Інформація та її властивості	2
Службове програмне забезпечення	4
Основи інформаційної безпеки	2
Мережеві технології	4
Опрацювання даних у таблицях	8
Комп’ютерне моделювання	2
Алгоритмізація та програмування	5
Виконання індивідуального проекту	
Резерв	5
Усього	35

Варіативну складову навчального плану в 7 класі можна реалізувати, обравши такі курси за вибором:

Проектування робототехнічних систем (авт. І. Кіт, О. Кіт);

Основи програмування (авт. С. Вапнічний, В. Зубик, В. Ребрина);

Інструменти для веб-дизайну (авт. І. Фоменко);

«Хмарні сервіси Office 365» (авт. С. Литвинова, Г. Абросімова).

Рекомендуємо популяризувати серед учнів 8-11 класів конкурси, пов'язані з розробкою та підтримкою вільних програм (Google Code-In, Google Summer of Code тощо), якщо це не вимагає фінансових витрат від навчального закладу, вчителя або учня та відбувається в рамках чинних Державних санітарних правил та норм «Влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах».

Інформуємо, що відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 21.05.2015 № 1/11-7136 з грифом «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» схвалено навчальну програму з інформатики для учнів 10-11 класів інформаційно-технологічного профілю загальноосвітніх навчальних закладів (авт. С. Іщеряков).

У процесі проведення уроків з інформатики слід приділяти увагу патріотичному вихованню учнів, розкривати досягнення вітчизняної науки, українських вчених у розробленні обчислювальної техніки і фундаментальних основ кібернетики та інформатики.

Перед початком навчального року вчитель інформатики повинен ознайомитись та використовувати у своїй діяльності Інструктивно-методичні матеріали «Безпечне проведення навчальних занять у кабінетах інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій загальноосвітніх навчальних закладів», що містяться в листі МОН від 17.07.2013 № 1/9-497 «Про використання Інструктивно-методичних матеріалів з питань створення безпечних умов для роботи в кабінетах інформатики та інформаційно-комунікаційних технологій загальноосвітніх навчальних закладів».

Зазначаємо про неприпустимість зобов’язувати до використання програмного забезпечення для вивчення інформатики, що є платформно залежним або платним для загальноосвітнього навчального закладу, вчителя чи учня. Вчитель має право вибору конкретних програмних засобів. По можливості слід заохочувати використання вільного програмного забезпечення, зокрема офісного пакету ”OOo4kids”, що містить необхідний мінімум засобів для роботи

в школі, а також доступний учням україномовний інтерфейс, офісного пакету LibreOffice та ін.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: «Комп'ютер в школі та сім'ї», «Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах», «Інформатика в школі».

3.6.1.2. Перелік навчальних программ з інформатики, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Реквізити листа про схвалення предметною комісією МОН України	Де опублікована навчальна програма
1.	**Комп'ютерленд** *Антонова О.П.*	Пропедев-тичний курс	2-4	102	*Протокол засі-дання науково-методичної комі-сії МОН України №1 від13.01.2011 року*	http://bestlessons.at.ua/Informatuka/programs/prog2-4_aspekt.doc
2.	**Інформатика. Шукачі скарбів. ІІ рівень** *Коршунова О.В.*	Пропедев-тичний курс	5-8	34	*Лист МОН України №1/9-483 від 20.06.2011*	http://bestlessons.at.ua/Informatuka/programs/5_8_shukachi_skarbiv.rar
3.	**ІНФОмандри** *Казанцева О.П.*	Пропедев-тичний курс	5-6	35	*Лист МОН України №1/9-483 від 20.06.2011*	http://bestlessons.at.ua/Informatuka/programs/5_6_infomandru.rar

4.	**Вступ до програмування мовою Лого** *Пахомова Г.В.*	Пропедев-тичний курс	5-6	34	*Лист МОН України №1/9-483 від 20.06.2011*	1. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 5-6, 2010. 2.http://bestlessons.at.ua/Informatuka/programs/5_6_logo.rar
5.	**Прикладна інформатика** *Журавльова Л.А., Бодрик О.О.*	Факульта-тивний курс	2-11	774	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 1. – 2005.
6.	**Інформаційний працівник** *Костюков В.П., Мотурнак Є.В.*	Курс за вибором	10-11	35	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009.

7.	**MS Excel у профільній школі** *Забарна А.П., Триус Ю.В., Завадський І.О.*	Курс за вибором	10-11	52	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	1. Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 2. – 2009. 2. Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009. – С. 238-258
8.	**Основи алгоритмізації та програмування** *Караванова Т.П., КостюковВ.П.*	Курс за вибором	10-11	140	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Портал видавничої групи BHV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://itosvita.ucoz.ua/osnovi_prog.doc
9.	**Основи баз даних** *Завадський І.О.*	Курс за вибором	10-11	35	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний

						журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 4. – 2007.
10.	**Основи веб-дизайну** *Завадський І.О, Прокопенко Н.С., Проценко Т.Г.*	Курс за вибором	10 (11)	35	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	1.Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 4. – 2007. 2.Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009. – С. 109-124

11.	**Основи візуаль-ного програму-вання** *Завадський І.О.*	Курс за вибором	9 (10, 11)	35	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009. – С. 147-164
12.	**Основи комп'ю-терної графіки** *Дорошенко Ю.О, Завадський І.О.*	Курс за вибором	10-11	35	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009. – С. 92-108
13.	**Сучасні офісні інформаційні технології** *Дорошенко Ю.О., Лапінський В.В., Карташова Л.А.*	Курс за вибором	10-11	35	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009. – С. 125-146
14.	**Основи Інтернету** *ДорошенкоЮ.О,. Завадський І.О, Прокопенко Н.С.*	Курс за вибором	10-11	17	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика. Програми для профільного навчання та до профільної підготовки. – К.: Вид. група BHV, 2009. – С. 215-227

15.	**Основи створення комп'ютерних презентацій** *Завадський І.О., Прокопенко Н.С., Проценко Т.Г.*	Курс за вибором	10	17	*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 - 483*	Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 4. – 2007.
16.	**Основи інформаційної безпеки** *Пасько В.П., Прокопенко Н.С.*	Курс за вибором	10-11		*Лист МОН України від 20.06.2011 № 1/9 – 483*	Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах: науково-методичний журнал / Видавництво "Освіта України". – К.: Педагогічна преса. – № 4. – 2007.

3.6.2. Трудове навчання (технології)

3.6.2.1. Інструкційно-методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання, креслення та предмета «Технології» у 2015/2016 навчальному році

Організація викладання трудового навчання. У 2015/16 н.р. трудове навчання буде викладатися за різними навчальними планами:

- **у 5-7 класах –** за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 03.04.2012 № 409, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.03.2014 № 664;
- **8-9 класах** - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОНмолодьспорту України від 23.02.2004 № 142, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 05.02.2009 № 66;
- **у 10-11 класах** - за Типовими навчальними планами загальноосвітніх навчальних закладів ІІІ ступеня, затвердженими наказом МОН України від 27.08.2010 № 834, зі змінами, внесеними наказом МОН України від 29.05.2014 № 637.

Відповідно до вказаних Типових навчальних планів кількість годин на викладання трудового навчання *у загальноосвітніх навчальних закладах* (крім спеціалізованих шкіл) у новому навчальному році представлено у *таблиці 1*.

Таблиця 1

Кількість годин
на викладання трудового навчання
у загальноосвітніх навчальних закладах

Предмет	**Класи**						
	5-й	**6-й**	**7-й**	**8-й**	**9-й**	**10-й**	**11-й**
	Кількість годин						
Трудове навчання	2	2	1	2	1	-	-
Технології	-	-	-	-	-	1	1

Кількість годин на вивчення навчального предмета може збільшуватись за рахунок часу варіативної складової навчальних планів передбаченої на навчальні предмети, факультативи, індивідуальні заняття та консультації. Також за рахунок варіативної складової можна впроваджувати курси за вибором технологічного спрямування.

Змістове наповнення навчального предмета «Технічна творчість» (*для спеціалізованих шкіл з навчанням українською мовою і поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу)* може здійснюватися за рахунок курсів за вибором відповідного спрямування.

У 7-8 класах *спеціалізованих шкіл* на вивчення предмета відводиться ***1 год. на тиждень.***

Навчання хлопців і дівчат на уроках трудового навчання має відбуватися окремо. Поділ класів на групи здійснюється відповідно до нормативів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.02. р. №128, і відбувається за наявності в класі більше 27 учнів для міських шкіл та більше 25 для сільських.

Якщо кількість учнів у класі не дає змоги здійснити поділ на групи на гендерній основі, можна скористатись іншими варіантами формування груп:

- з паралельних класів;
- формування змішаної групи хлопців і дівчат;
- поділ на групи за рахунок варіативної частини навчального плану.

Програмно-методичне забезпечення викладання трудового навчання

Викладання трудового навчання у 5–7-х класах

Реалізація змісту трудового навчання у 5-7-х класах забезпечується навчальною програмою «Трудове навчання. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-9-ті класи. Обов'язкова для вивчення складова. Варіативна складова» (новий Державний стандарт освіти) за редакцією В.К.Сидоренка, яка має гриф «Затверджено міністерством

освіти і науки, молоді та спорту України» (від 29.05.2015 р. № 585).

Завдяки своїй спрямованості на реалізацію принципу варіативності програма дозволяє планувати навчальний матеріал відповідно до матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, віково-статевих особливостей учнів та їхніх інтересів. Вона містить ***обов'язкову*** для вивчення складову та ***варіативну*** складову.

Обов'язкова для вивчення складова обирається школою із запропонованих блоків залежно від умов поділу на групи хлопців і дівчат, кадрового забезпечення та інтересів учнів. Для 5-7 класів пропонується на вибір два блоки:

5 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП.

Блок 2. Технологія виготовлення виробів з аплікацією.

6 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із тонколистового металу та дроту.

Блок 2. Технологія виготовлення вишитих виробів.

7 клас:

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із деревини.

Блок 2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.

Кожен блок складається з чотирьох розділів:

- Основи матеріалознавства.
- Технологія виготовлення виробів.
- Основи техніки, технологій і проектування.
- Технологія побутової діяльності.

Під час вивчення *розділу «Основи матеріалознавства»* учні ознайомляться з тими матеріалами та їх властивостями, які будуть використовувати в роботі під час освоєння обраного блоку.

Розділ «Технологія виготовлення виробів» є основним у кожному блоці. Під час його вивчення учні ознайомлюються з послідовністю виготовлення виробу, операціями, інструментами, пристосуваннями, які при цьому застосовуються, виготовляють виріб.

Розділ «Основи техніки, технологій і проектування» ознайомлює учнів із технікою, механізмами, машинами, сучасними технологіями та процесами. У цьому розділі також передбачено вивчення основ проектної діяльності, яка буде впроваджуватися при вивченні варіативних модулів. Тему «Основи проектної діяльності» доцільно вивчати за двома варіантами:

1) останньою темою обов'язкової для вивчення складової, після якої відразу планується вивчення варіативних модулів;

2) під час освоєння варіативних модулів.

Для набуття учнями корисних навичок програмою передбачено *розділ «Технологія побутової діяльності».* Особливість цього розділу полягає в тому, що його можна вивчати в будь-який час (на початку вивчення курсу, після вивчення базового блоку, у кінці вивчення курсу), не порушуючи при цьому календарний план. Але слід зазначити, що розділи «Основи матеріалознавства», «Технологія виготовлення виробів» та «Основи техніки, технологій і проектування» викладаються в послідовності, зазначеній у програмі.

Порядок вивчення розділів і тем обов'язкової для вивчення складової визначено навчальною програмою.

5 клас	
Обов'язкова для вивчення складова. Обирається один блок (26 год.)	
1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП (26 год.)	2. Технологія виготовлення виробів з аплікацією (26 год.)
Варіативна складова. Два модулі (40 год.)	
Варіативний модуль 1 (20 год.)	
Варіативний модуль 2 (20 год.)	
Резерв часу (4 год.)	

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП

№ з/п	Розділ і тема	К-ть годин
	Обов'язкова для вивчення складова	
1	***Вступ***	**(1)**
2	***Розділ 1. Основи матеріалознавства***	(3)
	Тема 1.1. Види конструкційних матеріалів. Фанера, ДВП	1
	Тема 1.2. Властивості фанери та ДВП	2
3	***Розділ 2. Технологія виготовлення виробів із фанери та ДВП***	(14)
	Тема 2.1. Процес розмічання заготовок	1
	Тема 2.2. Процес пиляння фанери та ДВП	7
	Тема 2.3. Прийоми свердління фанери та ДВП	1
	Тема 2.4. Процес підготовки деталей виробу до оздоблення	2
	Тема 2.5. Способи з'єднання деталей із фанери та ДВП	1
	Тема 2.6. Оздоблення виробів із фанери та ДВП. Ознайомлення з професіями деревообробної промисловості.	2
4	***Розділ 3. Основи техніки, технологій і проектування***	(4)
	Тема 3.1. Знаряддя праці, які використовують у	1

	побуті	
	Тема 3.2. Поняття про деталь. Способи отримання деталей	1
	Тема 3.3. Основи проектної діяльності	2
5	***Розділ 4. Технологія побутової діяльності***	(4)
	Тема 4.1. Безпечне користування побутовими електроприладами	1
	Тема 4.2. Культура споживання їжі. Етикет за столом	2
	Тема 4.3. Елементи грамоти споживача	1
	Варіативна складова	**40**
6	Варіативний модуль	20
7	Варіативний модуль	20
8	Резерв часу	4
	Разом:	**70**

Блок 2. Технологія виготовлення виробів з аплікацією

№ з/п	Розділ і тема	Кількість годин
	Обов'язкова для вивчення складова	
1	***Вступ***	**(1)**
2	***Розділ 1. Основи матеріалознавства***	(3)
	Тема 1.1. Види конструкційних матеріалів. Матеріали для виготовлення аплікацій	1
	Тема 1.2. Короткі відомості про текстильні волокна	2
3	***Розділ 2. Оздоблення виробів аплікацією***	(14)
	Тема 2.1. Аплікація як вид художнього оздоблення виробів	2
	Тема 2.2. Процес виготовлення виробу з аплікацією	8
	Тема 2.3. Оздоблення виробу з аплікацією	4
4	***Розділ 3. Основи техніки, технологій і проектування***	(4)
	Тема 3.1. Знаряддя праці, які використовують у побуті	1

	Тема 3.2. Поняття про деталь. Способи отримання деталей	1
	Тема 3.3. Основи проектної діяльності	2
5	***Розділ 4. Технологія побутової діяльності***	(4)
	Тема 4.1. Безпечне користування побутовими електроприладами	1
	Тема 4.2. Культура споживання їжі. Етикет за столом	2
	Тема 4.3. Елементи грамоти споживача	1
	Варіативна складова	**40**
6	Варіативний модуль	20
7	Варіативний модуль	20
8	Резерв часу	4
	Разом:	**70**

6 клас	
Обов'язкова для вивчення складова. Обирається один блок (26 год)	
1. Технологія виготовлення виробів із тонколистового металу та дроту (26 год)	2. Технологія виготовлення
Варіативна складова. Два модулі (40 год)	
Варіативний модуль 1 (20 год)	
Варіативний модуль 2 (20 год)	
Резерв часу (4 год)	

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із тонколистового металу та дроту

№ з/п	Розділ і тема	Кількість годин
	Обов'язкова для вивчення складова	26
1	***Розділ 1. Основи матеріалознавства***	(2)
	Тема 1.1. Види конструкційних матеріалів. Тонколистовий метал та дріт	2
2	***Розділ 2. Технологія виготовлення виробів***	(16)

	із тонколистового металу та дроту	
	Тема 2.1. Процес розмічання заготовок на листовому металі	4
	Тема 2.2. Процес різання та обпилювання деталей із тонколистового металу	2
	Тема 2.3. Способи з'єднання деталей із тонколистового металу	2
	Тема 2.4. Процес вирівнювання, розмічання, різання та виготовлення виробів із дроту	4
	Тема 2.5. Оздоблення виробів із тонколистового металу та дроту	4
3	***Розділ 3. Основи техніки, технологій і проектування***	(4)
	Тема 3.1. Механізми і машини, Свердлильний апарат	2
	Тема 3.2. Основи проектної діяльності	2
4	***Розділ 4. Технологія побутової діяльності***	(4)
	Тема 4.1. Продукти харчування та їх склад	1
	Тема 4.2. Гігієна житла	2
	Тема 4.3. Догляд за волоссям	1
	Варіативна складова	**40**
5	Варіативний модуль	20
6	Варіативний модуль	20
7	Резерв часу	4
	Разом:	**70**

Блок 2. Технологія виготовлення вишитих виробів

№ з/п	Розділ і тема	Кількість годин
	Обов'язкова для вивчення складова	26
1	***Розділ 1. Основи матеріалознавства***	(4)
	Тема 1.1. Види конструкційних матеріалів. Текстильні матеріали рослинного походження	2
	Тема 1.2. Властивості текстильних матеріалів	2

2	***Розділ 2. Технологія виробів вишивкою***	(14)
	Тема 2.1. Вишивка як традиційний вид декоративно-ужиткового мистецтва	2
	Тема 2.2. Основи побудови композиції у вишивці	2
	Тема 2.3. Процес виготовлення вишитого виробу	10
3	***Розділ 3. Основи техніки, технологій і проектування***	(4)
	Тема 3.1. Механізми і машини. Швейна машина	2
	Тема 3.2. Основи проектної діяльності	2
4	***Розділ 4. Технологія побутової діяльності***	(4)
	Тема 4.1. Продукти харчування та їх склад	1
	Тема 4.2. Гігієна житла	2
	Тема 4.3. Догляд за волоссям	1
	Варіативна складова	**40**
5	Варіативний модуль	20
6	Варіативний модуль	20
7	Резерв часу	4
	Разом:	**70**

7 клас	
Обов'язкова для вивчення складова. Обирається один блок (16 год)	
1. Технологія виготовлення виробів із деревини (16 год)	2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком
Варіативна складова (16 год)	
Варіативний модуль (16 год)	
Резерв часу (3 год)	

Блок 1. Технологія виготовлення виробів із деревини

№ з/п	Розділ і тема	Кількість годин
	Обов'язкова для вивчення складова	16
1	***Розділ 1. Основи матеріалознавства***	(2)
	Тема 1.1. Види конструкційних матеріалів. Деревина	1
	Тема 1.2. Властивості деревини. Добір матеріалу для виготовлення виробу	1
2	***Розділ 2. Технологія виготовлення виробів із деревини***	(10)
	Тема 2.1. Елементи графічної грамоти	2
	Тема 2.2. Процес розмічання заготовки	1
	Тема 2.3. Процес пиляння деревини	1
	Тема 2.4. Процес стругання деревини	2
	Тема 2.5. Процес розмічання шипового з'єднання	1
	Тема 2.6. Процес виготовлення шипового з'єднання	2
	Тема 2.7. Підготовка до оздоблення та оздоблення виробу	1
3	***Розділ 3. Основи техніки, технологій і проектування***	(2)
	Тема 3.1. Сучасні методи обробки деревини	1
	Тема 3.2. Основи проектної діяльності	1
4	***Розділ 4. Технологія побутової діяльності***	(2)
	Тема 4.1. Основи технології малярних робіт	1
	Тема 4.2. Маркування споживчих товарів	1
	Варіативна складова	**16**
5	Варіативний модуль	16
6	Резерв часу	3
	Разом:	**35**

Блок 2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком

№ з/п	Розділ і тема	Кількість годин
	Обов'язкова для вивчення складова	16
1	***Розділ 1. Основи матеріалознавства***	(1)
	Тема 1.1. Матеріали природного (тваринного) походження, їх властивості	1
2	***Розділ 2. В'язання виробів гачком***	(11)
	Тема 2.1. В'язання гачком як вид декоративно-ужиткового мистецтва	1
	Тема 2.2. Процес виготовлення виробу, в'язаного гачком	9
	Тема 2.3. Оздоблення в'язаних виробів. Догляд за в'язаними виробами	1
3	***Розділ 3. Основи техніки, технологій і проектування***	(2)
	Тема 3.1. Швейна машина. Робота на швейній машині	1
	Тема 3.2. Основи проектної діяльності	1
4	***Розділ 4. Технологія побутової діяльності***	(2)
	Тема 4.1. Основи технології малярних робіт	1
	Тема 4.2. Маркування споживчих товарів	1
	Варіативна складова	**16**
5	Варіативний модуль	16
7	Резерв часу	3
	Разом:	**35**

Варіативна складова програми для 5-6 класів складається із 22 модулів. Нижче поданий перелік модулів, які пропонуються для вивчення *(напівжирним шрифтом виділені назви модулів, яких не було у новій редакції Програми трудового навчання для 5-9 класів).*

1. Технологія виготовлення народної ляльки.
2. Технологія виготовлення м'якої іграшки.
3. **Технологія виготовлення виробів, оздоблених об'ємною аплікацією.**

4. Технологія виготовлення вишитих виробів.
5. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
6. Технологія плетіння з бісеру.
7. Технологія виготовлення виробів із бісеру на дротяній основі.
8. Технологія виготовлення писанки.
9. Технологія приготування страв.
10. Технологія виготовлення виробів, оздоблених аплікацією з природних матеріалів.
11. Технологія вирощування рослин (квітів) та догляд за ними.
12. Технологія догляду за тваринами.
13. Технологія виготовлення дерев'яної іграшки.
14. Технологія виготовлення сувенірів із деревних матеріалів.
15. Технологія виготовлення виробів із деревини та деревних матеріалів (способом ажурного випилювання).
16. Технологія оздоблення виробу елементами геометричного різьблення.
17. Технологія виготовлення макетів архітектурних споруд із деревинних матеріалів.
18. Технологія виконання електротехнічних робіт.
19. Технологія оздоблення виробів художнім випалюванням.
20. Технологія виготовлення виробів із тонкого листового металу.
21. Технологія виготовлення виробів із дроту.
22. Технологія виготовлення виробів способом металопластики.

Варіативна складова програми для 7 класу складається із 29 модулів.
1. Технологія виготовлення виробів, в'язаних гачком.
2. Технологія виготовлення виробів, в'язаних спицями.
3. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
4. Технологія оздоблення одягу.
5. Технологія виготовлення виробів у техніці «Макраме».

6. Технологія оздоблення виробів мережками.
7. **Технологія оздоблення виробів гладдєвими швами.**
8. Технологія оздоблення виробів українською народною вишивкою.
9. **Технологія оздоблення виробів вишивкою бісером.**
10. **Технологія виготовлення сувенірів із текстильних матеріалів.**
11. **Технологія ремонту та оновлення одягу.**
12. Технологія виготовлення писанок.
13. Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні.
14. Технологія заготівлі та зберігання продуктів харчування.
15. Технологія вирощування рослин та догляду за ними.
16. Технологія природного землеробства.
17. **Технологія виготовлення виробів зі шкіри.**
18. Технологія плетіння виробів із лози.
19. Технологія плетіння виробів із соломи.
20. Технологія виконання електротехнічних робіт.
21. Технологія оздоблення виробів із деревини геометричним різьбленням.
22. **Технологія оздоблення виробів із деревини різьбленням.**
23. **Технологія оздоблення виробів об'ємним різьбленням.**
24. Технологія оздоблення виробів інкрустацією, інтарсією.
25. Технологія оздоблення виробів із деревини мозаїкою.
26. Технологія виготовлення виробів із деревини (з використанням ручних способів обробки).
27. Технологія виготовлення виробів із деревини (способом токарної обробки).
28. Технологія виготовлення виробів із сортового прокату (з використанням ручних способів обробки).
29. Технологія виготовлення виробів із металу (способом токарної обробки).

Із зазначеного переліку для 5-6 класів слід обрати по 2 варіативні модулі, на освоєння яких відводиться по 20 годин навчального часу, а для 7 класу – один варіативний модуль на 16 год. Освоєння варіативних модулів відбувається за окремо

розробленими програмами до них. **Будь-який варіативний модуль для 5-6 класів можна обрати лише один раз у 5 або в 6 класі, а для 7 класів – один раз у 7 або у 8 чи у 9 класі.**

Освоєння варіативних модулів здійснюється на основі проектно-технологічної діяльності. Варіативні модулі обираються залежно від матеріально-технічного та кадрового забезпечення навчального процесу, бажання учнів, регіональних традицій.

Резерв часу, передбачений програмою, учитель може використати на підсилення окремих складових навчальної програми на свій вибір.

Результатом діяльності учнів при вивченні кожного блока обов'язкової для вивчення складової програми має бути виріб, а будь-якого варіативного модуля – проект.

Вся проектна документація (зображення виробу, розрахунок матеріалів, послідовність виготовлення тощо) **учнями 5-7 класів виконується в робочих зошитах**.

До переліку практичних робіт варто включати такі, що сприяють формуванню національно-патріотичних почуттів учнів. Зокрема, це можуть бути предмети і речі, що у своєму змісті пов'язані з народною культурою українців, а саме: виготовлення декоративно-ужиткових і ремісничих виробів, що були характерними для побуту українців.

Також це можуть бути вироби військово-патріотичного призначення (різноманітні за конструкцією та складністю виготовлення «пічки», «якорі» для пошуку розтяжок, маскувальні сітки, сумки для аптечок, рукавиці, сувеніри з патріотичною символікою тощо).

Зміни, внесені до навчальної програми

Розвантаження навчальної програми здійснювалось з позиції того, що для сучасних школярів існує потреба в формуванні відповідного досвіду використання знань й умінь для розв'язання практичних завдань, значимих для них або наближених до життя. З цією метою з програми вилучено термін «процес». Натомість основним поняттям для змісту навчальної програми залишається «технологія» як практична діяльність людини.

Важливим також було усунення матеріалу, що дублюється в програмах інших предметів. Так, у 6-му класі (1-й і 2-й блоки) усунено часткове дублювання біологічних понять про продукти харчування, їх склад. Зміст теми спрощено і розглядається «Технологія збереження поживних речовин у продуктах харчування під час приготування їжі».

Навчальну програму зі змінами розміщено на сайті (http://iitzo.gov.ua/serednya-osvita-navchalni-prohramy/).

Викладання трудового навчання у 8–9-х класах

Вивчення трудового навчання у 8–9-х класах забезпечено навчальною програмою «Трудове навчання. 5–9 класи» (нова редакція) за загальною редакцією В. М. Мадзігона, яка має гриф «Затверджено Міністерством освіти і науки» (від 27.08.2010 № 1/11-8205).

Зміст навчального предмета реалізується за трьома варіантами програми:

– для класів, що не поділяються на групи хлопців і дівчат;
– для дівчат;
– для хлопців.

Навчальна програма з трудового навчання для учнів 8-9-х класів побудована за модульною системою. Вона складається з інваріантних (обов’язкових), варіативних (на вибір) та базового (для класів, що не поділяються на групи хлопців і дівчат) модулів.

Інваріантний зміст трудового навчання розрахований на засвоєння окремими групами хлопців і дівчат. Він займає приблизно половину навчального часу. Інваріантний модуль вивчається у 8 класі у першому півріччі.

Варіативні модулі обирає вчитель у залежності від матеріально-технічної бази, фахової підготовленості, регіональних традицій наповнюваності класів та бажання учнів. Розроблено окремий перелік варіативних модулів для 7-9 класів. Варіативні модулі розраховані на 16 годин кожен. Їх вивчення відбувається за окремо розробленими програмами.

Зміст трудового навчання для класів, що не поділяються на групи хлопців і дівчат, складається лише з варіативних

модулів. При цьому, учні мають освоїти базовий модуль. Наскрізними лініями, що закладені в зміст базового модуля, є:

- проектування виробів;
- конструкційні матеріали;
- основи техніки і технологій.

На освоєння навчального матеріалу, передбаченого базовим модулем, не відводиться окремих годин. Він вивчається інтегровано з вивченням варіативних модулів. Учителеві на початку навчального року слід спланувати перелік та послідовність вивчення варіативних модулів, а також розподілити навчальний матеріал, передбачений базовим модулем.

Варіативні модулі, які пропонуються для вивчення у 8-9 класах:

1. Проектування та виготовлення комплексного виробу.
2. Технологія оздоблення одягу.
3. Технологія писанкарства.
4. Технологія виготовлення виробів в'язаних гачком.
5. Технологія виготовлення виробів в'язаних спицями.
6. Технологія виготовлення виробів у техніці «Макраме».
7. Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом).
8. Технологія вирощування рослин та догляд за ними.
9. Технологія вишивання мережками.
10. Технологія оздоблення виробів геометричним різьбленням.
11. Технологія електротехнічних робіт.
12. Технологія заготівлі та зберігання продуктів.
13. Технологія інтарсії, інкрустації.
14. Технологія плетіння з лози.
15. Технологія мозаїки по дереву (маркетрі).
16. Технологія обробки деревини.
17. Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні.
18. Технологія природного землеробства.
19. Технологія слюсарної обробки металів.
20. Технологія плетіння з соломи.
21. Технологія токарної обробки деревини.

22. Технологія токарної обробки металів.
23. Технологія української народної вишивки.

З метою свідомого вибору учнями профілю навчання з 8 класу запроваджується допрофільне навчання. У 8–9-х кл. учні повинні глибше познайомитися з різними профілями та напрямами навчання. Таке ознайомлення може здійснюватися за рахунок упровадження курсів за вибором та профорієнтаційних курсів.

Курси за вибором дають змогу учням не тільки оволодіти технологією вибору, а й апробувати різний зміст з метою самовизначення. До використання пропонуються програми наступник курсів, що мають гриф МОН УКРАЇНИ:

1. Художня обробка паперу. 8 клас. Автор:Г.В.Ігнатенко
2. Основи технології художньої обробки шкіри. 8 клас. Автор: С.В.Білевич
3. Технологія виготовлення виробів для інтер'єру технікою клаптикового шиття. 9 клас. Автор: Г.О.Воїтелєва
4. Основи технології приготування кондитерських виробів. 8 клас. Автор: Т.А.Хоруженко
5. Основи технології приготування кулінарних страв. 8 клас. Автор: Т.А.Хоруженко
6. Ліплення із солоного тіста. 8 клас. Автор: Г.В.Ігнатенко
7. Технологія ложкарства. 8 клас. Автор: І.В.Білевич
8. Модульне оригамі. 8 клас. Автор: Н.М.Грудина
9. Технологія миловаріння. 8 клас. Автор: Н.А.Борисенко
10. Українська народна вишивка. 8-9 класи. Автор: І.І.Терещенко
11. Вступ до менеджменту. 9 клас. Автор: Г.О.Воїтелєва
12. Технологія писанкарства. 8 клас. Л.М.Рекун
13. Технологія виготовлення вінка зі штучних квітів. 8 клас. Автор: Г.О.Воїтелєва
14. Технологія виготовлення свічок. 9 клас. Автор: Н.А.Борисенко
15. **Основи побутової діяльності.** 8 клас. Укладачі: І. Ходзицька, В. Чхало

16. **Технологія створення електронних приладів.** 7-8 класи. Укладачі:С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян

17. **Технологія керування робототехнічними системами**. 8 клас. Укладачі: С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян

18. **Технологія створення робототехнічних систем**. 7 клас. Укладачі: С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян

19. **Технологія проектування технологічних систем**. 6 клас. Укладачі: С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян

20. **Технологія моделювання простих конструкцій та механізмів**. 5 клас. Укладачі: С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян

Тексти програм розміщені за ел. адресою: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi.

Іншою складовою допрофільного навчання є профорієнтаційні курси. Міністерством освіти і науки України надано гриф навчальним програмам курсів «Людина і світ професій» для учнів 8-9 класів та «Побудова кар'єри» для учнів 10-11 класів. Зазначені курси за вибором можуть бути розраховані на 9, 18, 35 і навіть 70 год. Програми курсів надруковано на сторінках фахового журналу «Трудова підготовка в закладах освіти» та фахової газети «Трудове навчання».

Головна мета курсу «Людина і світ професій» — підготовка учнів 8-9 класів до вибору профілю навчання у старшій школі. Мета курсу реалізується у процесі виконання комплексу навчальних і виховних завдань.

Викладання предмета «Технології» (старша школа)

Змін у вивченні технологій у старшій школі у порівнянні з двома минулими роками не відбулося, тому методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання (технологій) у попередні роки є чинними.

Учні 10 та 11-х класів, незалежно від профілю навчання (крім технологічного) освоюють навчальний предмет «Технології» (трудове навчання) за навчальною програмою «Технології. 10–11 класи» авт.: А. І. Терещук та інші. Затверджено Міністерством освіти і науки України (наказ від 22. 02. 2008 № 122).

Програма має модульну структуру і складається з двох частин – інваріантної та варіативної. Основою інваріантної складової є базовий модуль «Проектні технології у перетворюючій діяльності людини». На вивчення базового модуля у 10–11-х класах відводиться по 12 годин.

Старшокласники навчаються застосовувати проектну технологію як інструмент для розв'язання проблем, що на уроках повинно бути представлено у формі творчих проектів.

Вивчення другої (варіативної) частини програми передбачається в обсязі 20 годин (один варіативний модуль). Модулі слід обирати з урахуванням побажань учнів, матеріально-технічної бази навчальних шкільних майстерень, фахової підготовки вчителя. Це дасть можливість учням, незалежно від профілю навчання, оволодіти практичними технологіями, які викликають зацікавленість.

Варіативні модулі мають засвоюватися старшокласниками через проектну діяльність, результатом якої є творчий проект.

Програми дозволених варіативних модулів до навчальної програми:

Перелік модулів
до варіативної складової програми предмета «Технології»

І. Терещук А. І. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіативні модулі / А. І. Терещук, С. М. Дятленко. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 128 с.

1. Технологія бісерного плетіння на дротяній основі.
2. Технологія художнього різьблення по дереву.
3. Технологія геометричного (гострокутного) гуцульського різьблення.
4. Основи лісового господарства.

5. Технологія виготовлення макетів малих архітектурних форм.
6. Технологія вишивання технікою мережки.
7. Технологія художнього набивання на тканині.
8. Технологія плетіння спицями.
9. Технологія рельєфного різьблення.
10. Технологія розпису на склі.
11. Технологія соломо плетіння.
12. Технологія інкрустації виробів з деревини.
13. Технологія токарної обробки деревини.
14. Технологія вишивання стрічками.

ІІ. Терещук А. І. Технології. 10–11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі / Терещук А. І., Боринець Н. І., Дятленко С. М., Сидоренко В. К., Терещук Г. В., Ходзицька І. Ю. – Кам'янець–Подільський : Аксіома, 2010. – 140 с.

1. Основи об'ємного комп'ютерного моделювання.
2. Технологія виготовлення аплікації з текстильних матеріалів та фурнітури.
3. Технологія в'язання гачком.
4. Технологія виготовлення виробів із сучасних деревинних матеріалів.
5. Технологія виготовлення дитячого одягу.
6. Технологія виготовлення листівок.
7. Технологія виготовлення м'якої іграшки.
8. Технологія виготовлення української народної ляльки-оберега.
9. Технологія виготовлення подарункових упаковок з текстильним декором.
10. Технологія виготовлення штучних квітів.
11. Технологія вишивання шовковими стрічками.
12. Технологія дизайну інтер'єру.
13. Технологія дизайну предметів інтер'єру.
14. Технологія дизайну шкільних та офісних інтер'єрів.
15. Технологія клаптикового шиття (печворк).
16. Технологія ліплення.
17. Технологія матчворку (конструювання із сірників).

18. Технологія ниткової графіки.
19. Технологія об’ємної вишивки.
20. Технологія пірографії (випалювання по деревині).
21. Технологія писанкарства.
22. Технологія ручного розпису тканин (батик).
23. Технологія ручного ткацтва.
24. Технологія хлібопекарського та кондитерського виробництва.
25. Технологія художньої обробки деревини випилюванням.

ІІІ. Боринець Н. І. Трудове навчання : Збірник варіативних модулів :
Технології. 10–11 класи. / Упоряд. Л. Рак. – К. : Шк. світ, 2011. – 120 с.

1. Технологія вишивання весільних рушників.
2. Технологія вишивання сорочки.
3. Технологія вишивання бісером.
4. Технологія бісерного ткацтва.
5. Технологія деку пажу.
6. Технологія пошиття швейних виробів (із суцільнокроєним рукавом, на основі нічної сорочки).
7. Технологія конструювання та моделювання швейних виробів.
8. Технологія конструювання жіночого одягу.
9. Технологія пошиття плечового виробу з капюшоном (за журнальною викройкою).
10. Технологія пошиття домашнього взуття.
11. Технологія печворку, в’язаного гачком.
12. Технологія валяння виробів.
13. Технологія мозаїки по деревині (маркетрі).
14. Технологія макетування зброї.
15. Технологія електротехнічних робіт (виготовлення електрифікованих виробів).
16. Технологія довбарства.
17. Технологія виготовлення виробів із екструдованого пінополістиролу.
18. Технологія художньої в’язі.
19. Технологія шкіряної пластики.

20. Технологія ремонту та виготовлення меблів.
21. Технологія виготовлення штучних приманок для вудіння риби.

Перелік варіативних модулів поповнився програмою **«Технологія виготовлення прикрас. Програма варіативного модуля. 10 (11) клас»** *(лист ІІТІЗО № 5 від 16.12.14 р.).* Автори: Раїлко Людмила, Ворона Наталія *(Трудове навчання. – 2015. - №1 (85). – С.15-18).*

Профільне навчання

Європейський вибір України супроводжується усвідомленням необхідності обґрунтування та реалізації власної стратегії подальшого прогресу загалом та окремих сфер своєї життєдіяльності в контексті поступової інтеграції в європейське співтовариство в соціальному та економічному аспектах. У залежності від темпів розвитку країни кількість робітничих вакансій буде збільшуватись, а технологічний напрям профільного навчання користуватиметься значним попитом серед учнів загальноосвітніх навчальних закладів як складова вибудови власної освітньої траєкторії.

Учні, які обрали технологічний профіль, можуть навчатись за такими спеціалізаціями (наказ Міністерства освіти і науки України від 01.10.2008 № 893):

1. Технологія деревообробки.
2. Технологія металообробки.
3. Основи дизайну.
4. Технологія кулінарії.
5. Технологія швейної справи.
6. Технологія художньої обробки матеріалів.
7. Технологія будівництва та опоряджувальних робіт.
8. Технологія агровиробництва.
9. Основи бджільництва.
10. Технічне конструювання та моделювання.
11. Технологія української народної вишивки.
12. Матеріалознавство та технологія конструкційних матеріалів.
13. Енергетика.

14. Комп’ютерна інженерія.
15. Легка промисловість.
16. Основи телекомунікацій.
17. Агротехніка.
18. Технологія конструювання та моделювання одягу.
19. **Основи побутового обслуговування** *(лист ІІТІЗО № 5 від 16.12.14 р.).*

За наявності відповідного грифа Міністерства освіти і науки України профільне навчання може здійснюватись за авторськими програмами з інших, не передбачених переліком, спеціалізацій.

Ключовою складовою організації профільного навчання технологічного напряму є наявність відповідної матеріально-технічної бази. Таку базу мають міжшкільні навчально-виробничі комбінати. Тому організація профільного навчання технологічного напряму на базі МНВК є найбільш оптимальною. Однак це не виключає можливості впровадження зазначеного напряму на базі тих загальноосвітніх навчальних закладів, що відповідають вимогам.

Закон України «Про загальну середню освіту» відносить міжшкільні навчально-виробничі комбінати до закладів системи загальної середньої освіти й покладає на них обов’язки забезпечення потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній та професійній підготовці. При впровадженні технологічного напряму на базі МНВК загальноосвітні навчальні заклади передають у комбінати педагогічне навантаження в обсязі, передбаченому навчальними планами для забезпечення якісного оволодіння учнями обраного напряму діяльності.

Професійна підготовка старшокласників проводиться в закладах освіти згідно з ліцензійними вимогами до зазначеного напряму навчальної діяльності (постанова Кабінету Міністрів України від 29.08.2003 № 1380). Мережа навчальних груп визначається на основі контингенту учнів старших класів, яких направляє школа, а їх наповнення регламентується ліцензійними нормами. Випускникам, які успішно закінчили повний курс навчання з професійної підготовки, надається право складати

державні іспити на присвоєння кваліфікації з видачею документа про професійну освіту єдиного державного зразка України.

Типові навчальні плани і програми з професійно-технічного навчання на базі закладів системи загальної середньої освіти для підготовки кваліфікованих робітників розроблено на основі ДС ПТО. Вони є обов'язковими для виконання всіма МНВК і загальноосвітніми навчальними закладами, що готують кваліфікованих робітників із числа учнів 10–11-х класів.

У МНВК і ЗНЗ тривалість професійної підготовки – 350, 480, 540, 680 годин. Типові навчальні плани професійного навчання для закладів системи загальної середньої освіти узгоджені з Департаментом професійно-технічної освіти та Департаментом загальної середньої і дошкільної освіти.

Типові навчальні плани розділені на чотири групи за кількістю годин:

350 годин – 5 годин тижневих (доповнюється 1 година тижневих на профорієнтаційний курс). Виробнича практика не передбачена. Професії: водій автотранспортних засобів (категорія «С») – 350 годин; водій автотранспортних засобів (категорія «В») – 220 годин (1 рік навчання).

480 годин – 6 годин тижневих + 2 тижні виробничої практики. Професії: штукатур, II розряд; продавець із лотка на ринку.

540 годин – 6 годин тижневих + 4 тижні виробничої практики. Професії: слюсар з ремонту сільськогосподарських машин; різьбяр по дереву та бересті, II розряд; швачка I розряду, кравець II розряду; оператор комп'ютерного набору, II категорія; агент із організації туризму (18 років); вишивальниця – II розряд; манікюрниця – II розряд.

680 годин – 6 годин тижневих + 2 години за рахунок варіативної складової + 4 тижні виробничої практики. Професії: столяр будівельний, II розряд (18 років); секретар-друкарка; касир (на підприємстві, в установі, організації) (18 років); слюсар по ремонту автомобілів; молодша медична сестра по догляду за хворими (18 років); перукар – 645 годин (18 років);

офіціант, ІІІ розряд (18 років); секретар керівника (на підприємстві, в установі, організації).

Орієнтовний перелік професій, за якими може здійснюватись професійна підготовка учнів у системі загальної середньої освіти за типовими навчальними планами, приведений у таблиці.

№ з/п	Код	Назва професії
1.	4112	Оператор комп'ютерного набору
2.	4115	Секретар керівника (організації, підприємства,установи)
3.	4211	Касир (на підприємстві, в установі, організації)
4.	4212	Касир (у банку)
5.	4221	Агент із організації туризму
6.	5122	Кухар
7.	5123	Офіціант
8.	5132	Молодша медична сестра з догляду за хворими
9.	5141.2	Манікюрниця
10.	5141.2	Перукар (перукар-модельєр)
11.	5220	Продавець непродовольчих товарів
12.	5220	Продавець продовольчих товарів
13.	5230	Продавець (із лотка на ринку)
14.	17122.2	Муляр
15.	7124.2	Столяр будівельний
16.	7124.2	Тесляр
17.	7129.2	Монтажник гіпсокартонних конструкцій
18.	7133.2	Штукатур
19.	7141.1	Маляр
20.	7231.2	Слюсар із ремонту автомобілів
21.	7233.1	Слюсар-ремонтник
22.	7233.2	Слюсар із ремонту сільськогосподарських машин і устаткування
23.	7331.2	Різьбяр по дереву та бересті
24.	8211.2	Токар

25.	8263.2	Вишивальниця
26.	8263.2	Швачка
27.	8322.2	Водій автотранспортних засобів кат. «В»
28.	8322.2	Водій автотранспортних засобів кат. «С, С1»
29.	8322.2	Водій мототранспортних засобів кат. «А, А1»
30.	8332.1	Тракторист
31.	5113	Екскурсовод
32.	5131	Помічник вихователя
33.	4223	Оператор поштового зв’язку
34.	4144	Діловод
35.	5131	Нянька
36.	8269.2	Квіткарка
37.	7344.1	Фотограф
38.	7324.1	Художник розмалювання по дереву
39.	5142	Покоївка
40.	6113	Озеленювач
41.	512	Економка
42.	7433.2	Кравець

3.6.2.2. Перелік навчальних програм з предмета «Технології» і трудового навчання, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

Технології						
1.	**Технологія бісерного плетіння на дротяній основі** *Белегай О.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.9-11. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
2.	**Технологія художнього різьблення по дереву** *Вудвуд В., Гавука П.,*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. –

	Крутофіст В., Фокшей І.					2011. – № 4 (вкладка). – С.1-3. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
3.	**Технологія геометричного (гострокутного) гуцульського різьблення** *Фокшей І., Кіщук Н., Фокшей Б., Крутофіст В., Вудвуд В., Остапчук П.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.1-3. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
4.	**Основи лісового господарства** *Ориняк М., Семчук Р.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1. 4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

						https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
5.	**Технологія виготовлення макетів малих архітектурних форм** *Крутофіст В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.15-16. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
6.	**Технологія вишивання технікою мережкою**	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.10-11. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
7.	**Технологія**	Варіатив-	10-11	20	*Лист МОН*	1. Методика організації проектної діяль-

	художнього набивання на тканині *Іваночко А., Проців Д., Білоус Д.*	ний модуль			*України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	ності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.17-18. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
8.	**Технологія плетіння спицями** *Кузнєцова Б.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.18-19. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
9.	**Технологія рельєфного різьблення**	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., ва-

	Крутофіст В.				*від 29.06.2010*	ріат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 5 (вкладка). – С.1-3. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
10.	**Технологія розпису на склі**	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 5 (вкладка). – С.11-12. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
11.	**Технологія соломоплетіння** *Димкар О.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятлен-

						ко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 5 (вкладка). – С.3-5. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
12.	**Технологія інкрустації виробів з деревини** *Мельничук Я.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 5 (вкладка). – С.5-6. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
13.	**Технологія токарної обробки деревини** *Гащак В., Федорак В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. Модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. –

						2011. – № 5 (вкладка). – С.7-8. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
14.	**Технологія вишивання стрічками** *Костюк Н.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010р*	1. Методика організації проектної діяльності старшокласників з технологій: метод. посіб. для вчителів, навч. прогр., варіат. модулі / А.І.Терещук, С.М.Дятленко. – К.: Літера ЛТД, 2010. – 128 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 5 (вкладка). – С.8-10. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
15.	**Основи об'ємного комп'ютерного моделювання** *Лещук Р.М.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

16.	**Технологія виготовлення аплікації з текстильних матеріалів та фурнітури** *Шульга Т.І.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-341 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.1-3. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
17.	**Технологія в'язання гачком** *Шевчук С.В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.3-5. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
18.	**Технологія виго-товлення виробів із сучасних**	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-

	деревинних матеріалів *Лещук Р.М.*				*від 29.06.2010 р*	Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.6-8 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
19.	**Технологія виготовлення дитячого одягу** *Ходзицька І.Ю.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.8-10. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
20.	**Технологія виготовлення листівок** *Ілляш С.М.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.11-13.

						3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
21.	**Технологія виготовлення м'якої іграшки** *Роїлко Л.К.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.13-15. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
22.	**Технологія ви-готовлення української ляльки-оберега** *Соколянська Г.П.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.19-20. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

						https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
23.	**Технологія виготовлення подарункових упаковок з текстильним декором** *Гутаревич Т.В.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.15-17. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
24.	**Технологія виготовлення штучних квітів** *Чепурно А.В.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.17-18. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
25.	**Технологія**	Варіатив-	10-11	20	*Лист МОН*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна

	вишивання шовковими стрічками	ний модуль			*України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
26.	**Технологія дизайну інтер'єру** *Шевчук С.В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 2 (вкладка). – С.21-22. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
27.	**Технологія дизайну предметів інтер'єру** *Лещук Р.М.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.1-3. 3. Освітній портал КНЗ КОР

						"КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
28.	**Технологія дизайну шкільних та офісних інтер'єрів** *Ващенко О.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.3-6. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi 4. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-tekhnolog-ya-dizainu-predmet-v-nter-ru
29.	**Технологія клаптикового шиття (печворк)** *Боринець Н.І.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.6-8.

						3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
30.	**Технологія ліплення виробів з пластичних матеріалів (солоного тіста)** *Бабич І.І.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.8-10. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
31.	**Технологія матчворку (конструювання із сірників)** *Гроза Л.М.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.10-12. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

32.	**Технологія ниткової графіки** *Беркут Є.Г.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.12-14. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
33.	**Технологія об'ємної вишивки** *Демченко Н.В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома.2010.- 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.14-16. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
34.	**Технологія пірографії (випалювання**	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОНУкраїни №1.4/18-Г-339*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-

	по деревині) *Беркут Є.Г.*				*від 29.06.2010*	Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.16-18. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
35.	**Технологія писанкарства** *Волянська Л.В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома.2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 3 (вкладка). – С.18-20. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
36.	**Технологія ручного розпису тканини (батик)** *Кислицька Л.П.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.1-3.

						3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
37.	**Технологія ручного ткацтва** *Стручинський Л.А.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.3-5. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
38.	**Технологія хлібопекарсько-го та кондитерського виробництва** *Раїлко Л.К.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.5-7. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcal

						no-metodicne-zabezpecenna/programi
39.	**Технологія художньої обробки деревини випилюванням** *Мороз О.М.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Лист МОН України №1.4/18-Г-339 від 29.06.2010*	1. Технології. 10-11 класи. Навчальна програма. Рівень стандарту, академічний рівень. Варіативні модулі. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – 140 с. 2. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2011. – № 4 (вкладка). – С.7-9. 3. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcal no-metodicne-zabezpecenna/programi
40.	**Технологія вишивання весільних рушників** *Безносюк О.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-токол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcal no-metodicne-zabezpecenna/programi
41.	**Технологія вишивання сорочки** *Одинець Н.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. –

						Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
42.	**Технологія вишивання бісером** *Нечитайло В.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
43.	**Технологія бісерного ткацтва** *Шерстюк С.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
44.	**Технологія декупажу** *Бекетова Т.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. –

						Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
45.	**Технологія пошиття швейних виробів (із суцільно кроєним рукавом, на основі нічної сорочки)** *Крисько Л.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
46.	**Технологія конструювання та моделювання швейних виробів** *Ходзицька І.*		10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
47.	**Технологія конструювання та моделювання жіночого одягу** *Купраш Т.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. –

						Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
48.	**Технологія пошиття плечового виробу з капюшоном (за журнальною викрійкою)** *Образцова О.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України проткол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
49.	**Технологія пошиття домашнього взуття (капців)** *Грабовська Н.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
50.	**Технологія печворку, в'язаного гачком** *Шемшук С.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР

					04.03.2011	"КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
51.	**Технологія валяння виробів** *Пастушенко Л.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-токол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
52.	**Технологія мозаїки по деревині (маркетрі)** *Любарчук С.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-токол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
53.	**Технологія макетування зброї** *Назаров С.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

					токол №2 від 04.03.2011	2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
54.	**Технологія електротехнічних робіт (виготовлення електрифікованих виробів)** *Чхало В.*		10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
55.	**Технологія довбарства** *Ященко В.*	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспорту України протокол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
56.	**Технологія виготовлення виробів із екструдованого**	Варіативний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмолодьспортуУкраїни протокол*	1. Трудове навчання: Збірник варіативних модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

	пінополістиролу *Назаров С.*				*№2 від 04.03.2011*	2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
57.	**Технологія художньої в'язі** *Назаров С.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-токол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
58.	**Технологія шкіряної пластики** *Чернілевська Л.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-токол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
59.	**Технологія ремонту та виготовлення меблів**	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу").

	Коляда І., Чхало В.				*токол №2 від 04.03.2011*	2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
60.	**Технологія виготовлення штучних приманок для вудіння риби** *Снігірьов І.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України про-токол №2 від 04.03.2011*	1. Трудове навчання: Збірник варіатив-них модулів: Технології. 10-11 класи / упоряд. Л.Рак. – К.: Шк. світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека "Шкільного світу"). 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
61	**Технологія виготовлення прикрас** *Раїлко Л., Ворона Н.*	Варіатив-ний модуль	10-11	20	*Затверджено МОН України (лист ІІТІЗО № 5 від 16.12.14 р.)*	1. Раїлко Людмила, Ворона Наталія. Технологія виготовлення прикрас. Програма варіативного модуля. 10 (11) клас // Трудове навчання. – 2015. - №1 (85). – С.15-18. 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
Трудове навчання (варіативна складова). 5-6 класи						
1.	**Технологія**	Варіатив-	5-6	20	*Схвалено*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство

	виготовлення народної ляльки	ний модуль			*МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2.Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
2.	**Технологія виготовлення м'якої іграшки**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
3.	**Технологія виготовлення виробів, оздоблених обємною аплікацією**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchaln

						a-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
4.	**Технологія виготовлення вишитих виробів**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	11. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
5.	**Технологія виготовлення швейниз виробів (машинним способом)**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
6.	**Технологія плетіння з бісеру**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/z

					Наказ № 664 від 06.06.2012	agalna-serednya/navchalni-programy.html 2.Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
7.	**Технологія виготовлення виробів із бісеру на дротяній основі**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
8.	**Технологія виготовлення писанки**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
9.	**Технологія**	Варіатив-	5-6	20	*Схвалено*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство

	приготування страв	ний модуль			*МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
10.	**Технологія виготовлення виробів, оздоблених аплікацією з природних матеріалів**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
11.	**Технологія вирощування рослин (квітів) та догляд за ними**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим

						доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
12.	**Технологія догляду за тваринами**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
13.	**Технологія виготовлення дерев'яної іграшки**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2.Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
14.	**Технологія виготовлення сувенірів із деревинних**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/z

	матеріалів				*Наказ № 664 від 06.06.2012*	agalna-serednya/navchalni-programy.html 2.Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
15.	**Технологія виготовлення та оздоблення виробів із деревини (способом ажурного випилювання)**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
16.	**Технологія оздоблення виробу елементами геометричного різьблення**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
17.	**Технологія**	Варіатив-	5-6	20	*Схвалено*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство

	виготовлення макетів архітектурних споруд із деревини та деревинних матеріалів	ний модуль			*МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
18.	**Технологія виконання електротехнічних робіт**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
19.	**Технологія оздоблення виробів художнім випалюванням**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2.Сайт "Трудове навчання".

						[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
20.	**Технологія виготовлення виробів із тонкого листового металу**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2.Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
21.	**Технологія виготовлення виробів з дроту**	Варіатив-ний модуль	5-6	20	*Схвалено МОНмо-лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
22.	**Технологія виготовлення**	Варіатив-ний	5-6	20	*Схвалено МОНмо-*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний

	виробів способом металопластики	модуль			*лодьспорту України Наказ № 664 від 06.06.2012*	ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/navchalna-programa-dlya-5-9-klas-v-z-var-ativnimi-modulyami
Трудове навчання (варіативна складова). 7-9 класи						
1.	**Підсумковий проект"Проек-тування та виготовлення комплексного виробу"** *Боринець Н.І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.1-2. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
2.	**Технологія оздоблення одягу** *Боринець Н.І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.2-3. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul

						3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
3.	**Технологія писанкарства** *Волянська Л.В.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.4-5. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
4.	**Технологія виготовлення швейних виробів (машинним способом)** *Боринець Н.І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.5-6 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/z

						agalna-serednya/navchalni-programy.html
5.	**Технологія вирощування рослин та догляд за ними** *Боринець Н.І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.6-8. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
6.	**Технологія вишивання мережками** *Бугаєвської Л.І., Загарова О.А.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.8-9. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
7.	**Технологія оздоблення виробів геометричним різьбленням**	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.10-11. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-

	Адамчук В.Є., Петров Я.А.					redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
8.	**Технологія електротехніч-них робіт** *Лещук Р.М., Гащак В.М.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.11-13. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
9.	**Технологія заготівлі та зберігання продуктів** *Боринець Н.І.,*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.13-14. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/z

						agalna-serednya/navchalni-programy.html
10.	**Технологія інтарсії, інкрустації** *Гащак В.М., Панчук В.В.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання. // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.15-16. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
11.	**Технологія плетіння з лози** *Адамчук В.Є. Готюк М.І. Петров Я.А.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.17-18 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
12.	**Технологія мозаїки по дереву (маркетрі)**	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2010. – № 12 (вкладка). – С.18-20. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим

	Савченко А.					доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
13.	**Технологія обробки деревини** *Гащак В.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.1-3. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
14.	**Технологія приготування страв. Традиції української національної кухні** *Боринець Н.І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.3-5. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

						http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
15.	**Технологія природного землеробства** *Іваночко А.В.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.5-6. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
16.	**Технологія слюсарної обробки металів** *Лещук Р. М.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.7-8. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
17.	**Технологія плетіння з соломи**	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.8-9. 2. Сайт "Трудове навчання".

	Адамчук В.Є. *Вознюк С.М.* *Петров Я.А.*				*від 27.08.2010*	[Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
18.	**Технологія токарної обробки деревини** *Гащак В.М.,* *Федорак В.І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.10-11. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html

19.	**Технологія токарної обробки металів** *Геймур В.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.11-12. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html
20.	**Технологія української народної вишивки** *Бугаєвської Л.І., Загарова О.А.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОНУ № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.13. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html

21.	**Технологія виготовлення виробів у техніці "макраме"** *Чижова І.*	Варіатив-ний модуль	7-9	16	*Лист МОН України № 1/11-8205 від 27.08.2010*	1. Трудове навчання // Шкільний світ. – 2011. – № 1 (вкладка). – С.14-15. 2. Сайт "Трудове навчання". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://trudove.org.ua/post/nova-redakts-ya-programi-var-ativn-modul 3. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalni-programy.html

Курси за вибором

1.	**Людина і світ професій** *Бех Іван та інші*	Курс за вибором	8-9	70	*Рекомендовано МОН України (лист від 16.08.2007 № 1/11-6441)*	Трудова підготовка в закладах освіти: науково-методичний журнал. – К.: Педагогічна преса. – 2008. – № 1. – С.43-56.
2.	**Модульне оригамі** *Грудина Н.М.,*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48)

	Борисенко Н.А.				*№1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
3.	**Технологія виготовлення вінка зі штучних квітів** *Воїтелєва Г. О.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
4.	**Ліплення із солоного тіста** *Ігнатенко Г.В.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

5.	**Основи технології приготування кондитерських виробів** *Хоруженко Т.А.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
6.	**Технологія миловаріння** *Борисенко Н.А.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
7.	**Художня обробка паперу** *Ігнатенко Г.В.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011року*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
8.	**Основи техноло-гії приготування**	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспо*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво

	кулінарних страв *Хоруженко Т.А.*				*рту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	"Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
9.	**Технологія писанкарства** *Ревун Л.М.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
10.	**Основи технології художньої обробки шкіри** *Білевич С.В.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
11.	**Технологія ложкарства** *Білевич І.В.*	Курс за вибором	8	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР

					від 20.06.2011	"КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
12.	**Українська народна вишивка** *Терещенко І. І.*	Курс за вибором	8-9	70	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
13.	**Технологія виготовлення виробів для інтер'єру технікою клаптикового шиття** *Воїтелєва Г.О.*	Курс за вибором	9	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
14.	**Технологія виготовлення свічок** *Борисенко Н.А.*	Курс за вибором	9	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

						https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
15.	**Вступ до менеджменту** *Воїтелєва Г.О.*	Курс за вибором	9	35	*Лист ІІТЗО МОНмолодьспорту України №1.4/18-Г-384 від 20.06.2011*	1. Трудове навчання в школі: науково-методичний журнал. – Видавництво "Основа". – №11-12 (47-48) 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
16.	**Технологія створення електронних приладів:** *С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян*	Курс за вибором	7-8	35	*Лист МОН №1/11-17677 від 19.11.2013 р.*	Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
17.	**Технологія керування робототехнічними системами:** С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян	Курс за вибором	8	35	*Лист МОН №1/11-17675 від 19.11.2013 р.*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України"[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/kurs-za-viborom-2-.pdf 2. Освітній портал КНЗ КОР

						"КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
18.	**Технологія створення робототехнічних систем:** С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян	Курс за вибором	7	35	*Лист МОН №1/11-17676 від 19.11.2013 р.*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/kurs-za-viborom-3-.pdf 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
19.	**Технологія проектування технологічних систем:** С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян	Курс за вибором	6	70	*Лист МОН №1/11-17678 від 19.11.2013 р.*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/kurs-za-viborom-4-.pdf 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

20.	**Технологія моделювання простих конструкцій та механізмів:** С.М.Дзюба, І.В. Кіт, О.Г. Кіт, Г.В. Мічуріна, С.А. Хачатрян	Курс за вибором	5	70	*Лист МОН №1/11-17680 від 19.11.2013 р.*	1. Офіційний веб-сайт "Міністерство освіти і науки України" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua/content/%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0/kurs-za-viborom-5-.pdf 2. Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi
21.	**Основи побутової діяльності:** І.Ходзицька, В.Чхало	Курс за вибором	8	70	*Лист ІІТЗО МОН України №14.1/12-Г-373 від 6.12.12 р.*	Освітній портал КНЗ КОР "КОІПОПК". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

3.6.3. Креслення

3.6.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення креслення в основній і старшій школі

Важливою складовою технологічної підготовки школярів є знання основ графічної грамоти.

Вивчення курсу креслення передбачено в 11 кл. технологічного напряму в обсязі 2 год. на тиждень за програмою «**Програма креслення для ЗНЗ. 11 клас. Укладачі:** Сидоренко В.К., Дятленко С.М., Гедзик А.М. *(Лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 №1/11-17681)*». Текст програми розміщено за ел. адресами: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/, https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

Також креслення може вивчатися як курс за вибором. До використання Міністерством освіти і науки України рекомендовано такі програми:

1. Програма креслення. 7-8 класи. Для спеціалізованих шкіл з поглибленим вивченням предметів технічного (інженерного) циклу. Укладачі: Сидоренко В.К., Дятленко С.М., Гедзик А.М. *(Лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 №1/11-17674).* Текст програми розміщено за ел. адресою: https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

2. Програма курсу за вибором для ЗНЗ. Креслення. 8-9 класи.

Укладачі: Сидоренко В.К., Дятленко С.М., Гедзик А.М. **(***Лист Міністерства освіти і науки України від 19.11. 2013 №1/11-17679).* Текст програми розміщено за ел. адресами: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/13758617761/, https://sites.google.com/site/nmktrud/navcalno-metodicne-zabezpecenna/programi

Матеріали, які висвітлюють питання організації навчальної діяльності з технологій, вчителі можуть почерпнути на сторінках періодичних видань та спеціалізованих сайтів:

1. Газета «Трудове навчання» видавництва «Шкільний світ».
2. Журнал «Трудова підготовка в закладах освіти» видавництва «Педагогічна преса».
3. Науково-методичний журнал «Трудове навчання в школі». Видавнича група «Основа».
4. Сайт «Трудове навчання». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://trudove.org.ua.
5. Освітній портал КОІПОПК

3.7. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

3.7.1. Фізична культура

3.7.1.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення фізичної культури в основній і старшій школі

Розподіл годин та навчальні програми. Типовими навчальними планами для загальноосвітніх навчальних закладів у 2015/2016 навчальному році на вивчення предмета «Фізична культура» в інваріантній складовій передбачено:
1-4 класи – 3 години на тиждень;
5-9 класи – 3 години на тиждень;
10-11 класи – 2 години на тиждень;
10-11 класи спортивного та військово-спортивного профілів – 5 годин на тиждень.
Години з фізичної культури не враховуються при визначенні гранично допустимого навантаження учнів.
При складанні календарного планування на навчальний рік слід враховувати місцеві кліматичні умови, матеріальну базу навчального закладу тощо.
У 2015/2016 навчальному році вивчення фізичної культури здійснюватиметься за навчальними програмами, рекомендованими Міністерством освіти і науки України:
1-4 класи – «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи» (авт. Т. Круцевич, В. Єрмолова та ін., 2011);
5-7 класи – «Фізична культура. 5-9 класи» (авт. Т. Круцевич та ін.);
8-11 класи – «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-11 класи» (за ред. С. Дятленка, розміщено на сторінці http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/educational-programs/);
спеціальна медична група 1-4 класи «Фізична культура для спеціальної медичної групи. 1-4 класи (авт. В. Майєр, 2006);
спеціальна медична група 5-9 класи «Фізична культура для спеціальної медичної групи. 5-9 класи» (авт. В. Майєр, В. Деревянко);
спортивний профіль – «Фізична культура для загальноосвітніх навчальних закладів. Спортивний профіль. 10-11 класи» (авт. В. Єрмолова та ін.).

Організація навчально-виховного процесу. Управління навчально-виховним процесом із фізичної культури та позаурочною фізкультурно-оздоровчою роботою в загальноосвітніх навчальних закладах відбувається відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 02.08.2005 № 458 «Про затвердження Положення про організацію фізичного виховання і масового спорту в дошкільних, загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладах України».

Заняття з фізичної культури і спорту в навчальних закладах проводяться вчителем фізичної культури або особою, яка має спеціальну освіту та кваліфікацію: тренер, керівник гуртка, групи, спортивної секції тощо (далі – фахівець з фізичної культури і спорту).

До занять з фізичної культури і спорту допускаються учні, які пройшли обов'язковий медичний профілактичний огляд відповідно до Положення про медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 20.07.2009 № 518/674, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України від 17.08.2009 за № 772/16788, не мають протипоказань щодо стану здоров'я, у яких визначені рівень фізичного розвитку і група для занять фізичною культурою.

На уроках з фізичної культури повинні бути присутніми учні незалежно від рівня фізичного розвитку і групи для занять фізичною культурою, а також тимчасово звільнені від занять.

Допустиме навантаження на уроці для тих учнів, які за станом здоров'я належать до підготовчої та спеціальної груп і відвідують уроки фізичної культури, встановлює вчитель.

Медичне обстеження учнів проводиться щорічно в установленому законодавством порядку. Учні, які не пройшли медичного обстеження, не допускаються до фізичного навантаження на навчальних заняттях.

Поділ класу на групи дівчат і юнаків під час вивчення предмета в 10-11 класах загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 20.02.2002 № 128 (додаток 2). За наявності

можливостей уроки фізичної культури в 5-9 класах варто проводити для хлопців та дівчат окремо.
При формуванні розкладу навчальних занять на тиждень не рекомендується здвоювати уроки фізичної культури або проводити їх два дні поспіль.
Більшість уроків фізичної культури доцільно проводити на відкритому повітрі за умови, що температура повітря не нижча:
8°С – для учнів 1-2 класів;
8°С - -11°С – для учнів 3-4 класів;
12°С – для учнів 5-7 класів;
-12°С - -15°С – для учнів 8-11 класів.

Планування навчально-виховного процесу. Рівень якості навчально-виховного процесу з фізичної культури в загальноосвітньому навчальному закладі значною мірою залежить від планування. Планування навчального матеріалу з фізичної культури має свої особливості. По-перше, матеріал з фізичної культури, на відміну від інших предметів, викладено не в порядку послідовного вивчення, а «за школами» або темами (в 1-4 класах) і модулями (в 5-11 класах). По-друге, під час планування варто зважати на такі об'єктивні фактори, як наявність спортивного залу (майданчика), інвентарю та обладнання, погодні умови тощо. Правильно спланувати навчальну роботу з фізичної культури означає передбачити зміст, форми і методи цієї роботи, урахувати вікові, психологічні і статеві особливості розвитку учнів, рівень їхніх фізичних якостей і рухових здібностей, стан здоров'я тощо.
Змістове наповнення предмета «Фізична культура» в 5-11 класах навчальний заклад формує самостійно з варіативних модулів. При цьому обов'язковим є включення засобів теоретичної і загальнофізичної підготовки, передбачених програмою для даного класу до кожного варіативного модуля.

Медико-педагогічний контроль. Медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням – невід`ємна частина навчального процесу та медичного обслуговування учнів у загальноосвітньому навчальному закладі, що включає заходи, спрямовані на оптимізацію, безпеку та ефективність фізичної культури. Він входить до обов'язкових функцій педагогічних працівників навчального закладу і відбувається відповідно до спільного наказу Міністерства охорони здоров'я України та

Міністерства освіти і науки України від 20.07.2009 № 518/674 «Про забезпечення медико-педагогічного контролю за фізичним вихованням учнів».

Орієнтовна кратність проведення спеціалістами медико-педагогічного спостереження за уроками фізичної культури

Посада контролюючого	**Мінімальна кількість разів**			**Мета перевірки**
	на місяць	**протягом семестру**	**протягом навчального року**	
Директор школи *			2–3	адміністративне інспектування
Заступник директора з навчально-виховної роботи *			2–3	методичне інспектування
Заступник директора з виховної роботи *	1		8	оздоровчо-виховна робота
Класні керівники **	1		8	відвідування учнями уроків, дисциплінованість, успішність учнів
Медичний персонал **	1		6	МПК*** за змістом і методами проведення уроків фізичної культури, за відповідністю фізичного навантаження функціональним можливостям учнів

* Для однієї паралелі класів.

** Для кожного класу.

*** МПК – медико-педагогічний контроль.

Організація занять з учнями підготовчої та спеціальної медичної групами. Розподіл учнів на медичні групи здійснюється відповідно до Інструкції про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури, затвердженої спільним наказом Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства освіти і науки України від 20.07.2009 № 518/674. Списки учнів, які належать до підготовчої та спеціальної груп відповідно до Інструкції про розподіл учнів на групи для занять на уроках фізичної культури, затверджуються наказом керівника навчального закладу на поточний рік і доводяться до відома класного керівника, учителя фізичної культури.

Учні, які за станом здоров'я віднесені до підготовчої медичної групи, відвідують обов'язкові уроки фізичної культури. Заняття проводяться за загальною програмою фізичної культури, але з можливою затримкою складання відповідних нормативів. Оцінювання учнів – за теоретико-методичні знання та техніку виконання вправ. Рекомендовані заняття у фізкультурно-оздоровчих групах загальної фізичної підготовки, прогулянки, ігри й спортивні розваги. Участь у змаганнях – за додатковим дозволом лікаря.

Учні, які за результатами медичного огляду тимчасово віднесені до спеціальної медичної групи, відвідують обов'язкові уроки, але виконують корегувальні вправи і вправи для загального фізичного розвитку, які їм не протипоказані. Таким учням можна виставляти поточну оцінку за знання і техніку виконання корегувальних вправ (за сприятливих для учня умов), а наприкінці навчального року виставляється «зараховано».

Окрім того, за наявності умов, для учнів спеціальних медичних груп організовуються два додаткові заняття, які за навчальними програмами «Фізична культура для спеціальних медичних груп загальноосвітніх навчальних закладів. 1-4 класи» (авт. В. Майєр) та «Фізична культура для спеціальних медичних груп загальноосвітніх навчальних закладів. 5-9 класи» (авт. В. Майєр, В. Деревянко) проводить учитель фізичної культури.

До спеціальної медичної групи відносяться учні зі значними відхиленнями в стані здоров'я, фізичного розвитку і діяльності основних функціональних систем постійного або тимчасового характеру, що потребують суттєвого обмеження фізичного навантаження. У спеціальній медичній групі навчаються учні з

показниками в стані здоров'я як стійкого короткотривалого характеру (відмовлення рухомості суглобів після травми, тощо). Тому основною формою організації навчальної діяльності є індивідуальний підхід сумісний з груповим. Це завдання вирішується за рахунок диференціації методики (різні вихідні положення, ступені напруження, амплітуди рухів тощо).

Списки учнів, які за станом здоров'я відносяться до спеціальної медичної групи, затверджуються наказом директора навчального закладу з вказівкою діагнозу захворювання і терміном перебування в ній. Також затверджуються розклад занять групи і прізвище вчителя (керівника групи), який має відповідну фахову підготовку. Група включає 12–15 учнів. На тиждень проводиться не менше 2-х занять у позакласний час по 45 хвилин. При несприятливих кліматичних умовах (при температурі нижчій за 10 градусів і вітряній погоді) тривалість уроку скорочується до 35 хвилин, щоб запобігти переохолодженню.

Формування групи здійснюється з урахуванням віку та стану здоров'я. Можливе об'єднання в групу учнів з різними захворюваннями тому, що характер пристосування до фізичних навантажень і особливо пристосування серцево-судинної і дихальної систем у багатьох відношеннях схожі.

Можливим є міжшкільне об'єднання учнів у спеціальну медичну групу.

Учні спеціальної медичної групи повинні обов'язково займатися на загальних уроках фізичної культури у відповідному одязі і взутті. Вони беруть участь у підготовчій та заключній частинах уроків, закріплюють матеріал вивчений на заняттях у групі, а при стійкому покращенні стану здоров'я виконують елементи рухів основної частини зі значним зниженням фізичних навантажень, без затримки дихання, виключаючи стрибки, психоемоційне навантаження (елементи змагань).

Фізичні вправи прикладного й професійного спрямування не виключаються, але обов'язково виконуються з урахуванням пристосування організму учнів до подібних навантажень. Учні спеціальної медичної групи повинні перебувати під постійним лікарсько-педагогічним та батьківським контролем і бути обізнаними з елементами самоконтролю за станом власного здоров'я.

Навчальні нормативи складають тільки учні основної медичної групи, які на момент прийняття нормативу не скаржаться на погане самопочуття та стан здоров’я.

Безпека життєдіяльності під час занять фізичними вправами. Навчальний предмет «Фізична культура» належить до найбільш травмонебезпечних. Тому вчителям потрібно особливу увагу звернути на безпеку життєдіяльності під час проведення занять.

На кожному уроці з фізичної культури в загальноосвітніх навчальних закладах з учнями обов'язково проводяться відповідні інструктажі (вступний, первинний, позаплановий, цільовий) з безпеки життєдіяльності. Про проведення інструктажу робиться запис у відповідних журналах («Журнал реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності для учнів» та на сторінці про зміст уроку предмета «Фізична культура» у класному журналі).

Місця для занять з фізичної культури і спорту обладнуються аптечкою (відкриті спортивні майданчики – переносною аптечкою).

Рішення про неможливість проведення занять з фізичної культури і спорту на відкритому повітрі у зв'язку з несприятливими метеорологічними умовами приймають учителі фізичної культури (наказ МОН від 01.06.2010 № 521).

Усі спортивні снаряди, спортивне обладнання та інвентар, що використовуються під час проведення занять з фізичної культури і спорту згідно з чинним переліком типових навчально-наочних посібників та обладнання з фізичної культури для загальноосвітніх навчальних закладів, що визначається Міністерством освіти і науки України, повинні бути справними і надійно закріпленими.

Металеві конструкції, що прикріплюють обладнання на спортивних майданчиках (волейбольні сітки, баскетбольні щити, гандбольні, футбольні ворота тощо), мають бути жорстко закріплені і не повинні мати пристроїв, небезпечних для гравців.

Виконувати гімнастичні вправи на спортивних снарядах учні повинні лише в присутності вчителя або фахівця з фізичної культури і спорту, а складні елементи і вправи – під наглядом учителя або фахівця з фізичної культури і спорту.

Під час проведення занять на відкритому повітрі в сонячну спекотну погоду учням необхідно мати легкі головні убори.
Заняття з навчання плаванню проводять тренери. Учителі фізичної культури в цьому разі виконують функцію помічника тренера і беруть участь у процесі навчання та організації занять.

3.7.1.2. Перелік навчальних програм з фізичної культури, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планіву 2015/2016 навчальному році,

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програм	Реквізити листа про схвалення комісією МОН України
1.	**Медико-біологічні основи фізичного виховання та спорту** *Аргунова Л. Л.*	Факультативний курс, гурток, секція	10-11	108 годин на рік	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 253–267.	*Лист МОНмолодьспорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*
2.	**Теніс** *Гасанова І. М.*	Факультативний курс, гурток, секція	1-11	35	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 46–72.	*Лист МОНмолодьспорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*
3.	**Настільний**	Факуль-	5-9	216	Збірник програм факультатив-	*Лист*

	теніс *Калінкін Ю.О.*	тативний курс, гурток, секція			ної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 73–113.	*МОНмолодь-спорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*
4.	**Волейбол** *Кудрявець Д. С.*	Факультативний курс, гурток, секція	5-9	234	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 191–252.	*Лист МОНмолодь-спорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*
5.	**Баскетбол** *Левко І. В.*	Факультативний курс, гурток, секція	3-9	216	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 5–45.	*Лист МОНмолодь-спорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*
6.	**Пішоходний туризм** *Руденко О. В.*	Гурток, секція	5-7	35	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 114–139.	*Лист МОНмолодь-спорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*
7.	**Атлетизм – оздоровчий напрям бодібілдингу** *Щур В. М.*	Курс за вибором	9-11 (юнаки)	1-й рік занять – 70 годин; 2-3 роки –	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2011. – С. 140–190.	*Лист МОНмолодь-спорт України № 14/18 Г-827 від 06.12.2010*

				132 години		
8.	**Історія фізичної культури і спорту** *Ільїна Л. М., Ільїн Б. А.*	Спецкурс	10-11	70	Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/upload/file/3.%20прогр%20сп.к.%20істор.спорту-ільїни.doc	*Лист ІІТЗО від 23.10.2012 № 14.1/12-Г-303*
9.	**Основи олімпійських знань** *Єрмолова В.М.*	Спецкурс	5-11	17	Єрмолова В. М. Основи олімпійських знань. Програма спеціального курсу для загальноосвітніх навчальних закладів. 5-12 класи / В. М. Єрмолова. – К., 2009. – 22 с.	*Лист МОН України № 1/11-6064 від 24.07.2009*
10.	**Шахи** *Вінниченко О. В., Коваль О. М., Тимошенко Л. В., Захарчук І. Р.*	Факуль-тативний курс, гурток	1-11	144-432	Вінниченко О. В., Коваль О. М., Тимошенко Л. В., Захарчук І. Р. Шахи. Навчальна програма для закладів позашкільної освіти, загальноосвітніх навчальних закладів і палаців культури та творчості / О. В. Вінниченко	*Лист ІІТЗО №1.4/18-Г-609 від 19.06.2010*

					та ін. – К.,2010. – 84 с.	
11.	**Футбол** *Столітенко Є.В.*	Гурток	1-11	78	Столітенко Є. В. Футбол. Навчальна програма для гуртків з футболу в 1-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів. Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/upload/file/nmk_fiz.vyh&OBJ/nmk_fiz.vyh_progr.gurtok.footbol.doc	*Лист МОНмолодь-спорт України лист № 1/11-2789 від 05.04.2011*
12.	**Хортинг** *Єрьоменко Е.А.*	Гурток, секція	1-11	312-1664	Єрьоменко Е. А. Хортинг. Навчальна програма гурткової (секційної) роботи для учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Е. А. Єрьоменко. – К. : ПАЛИВОДА А. В.,2012. – 268 с.	*Лист ІІТЗО №1.4/18-Г-462 від 25.06.2011*

13.	**Спортивна боротьба** *Мельничук Ю.В.*	Гурток, секція	5-9	210-350	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Методичний посібник. Т. 2. – Донецьк : Витоки, 2012. – С. 6–75.	*Протокол комісії МОНмолодь-спорт України від 14.12.2010 №5*
14.	**Спортивна аеробіка** *Гасанова І.М. Настругова О.В.*	Факуль-тативний курс, гурток, секція	1-11	240	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Методичний посібник. Т. 2. – Донецьк : Витоки, 2012. – С. 76–105.	*Лист ІІТЗО №14/18-Г-461 від 25.06.2011*
15.	**Фізкультурно-оздоровча спрямованість** *Філенко С.А.*	Факуль-тативний курс, гурток, секція	5-9	105	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. Методичний посібник. Т. 2. – Донецьк : Витоки, 2012. – С. 108–129.	*Протокол комісії МОНмолодь-спорт України від 14.12.2010 №2*

16.	**Оздоровчо-пізнавальний туризм у початковій школі**	Факуль-тативний курс, гурток, секція	4	35	Збірник програм факультатив-ної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоров-чого напрямку. Методичний посібник. Т. 2. – Донецьк : Витоки, 2012. – С. 130–199.	*Протокол комісії МОНмолодь-спорт України від 14.12.2010 №2*
17.	**Настільний теніс** *Ребрина А.А., Коломоєць Г.А., Деревянко В.В.*	Навчальна програма гуртка для ЗНЗ	–	–	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 02.07.2014 № 14.1/12-Г-1039*
18.	**Спортивне орієнтування** *Ребрина А.А., Коломоєць Г.А., Косик В.М.*	Навчальна програма гуртка для ЗНЗ	–	–	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 01.07.2014 № 14.1/12-Г-1017*

19.	**Загальна фізична підготовка** *Ребрина А.А., Коломоєць Г.А., Деревянко В.В.*	Навчальна програма гуртка для ЗНЗ	–	–	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 02.07.2014 № 14.1/12-Г-1040*
20.	**Професійно-прикладна фізична культура** *Ребрина А.А.*	Навчальна програма гуртка для ЗНЗ	–	–	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 01.07.2014 № 14.1/12-Г-1014*
21.	**Гирьовий спорт** *Ребрина А.А., Щербина Ю.В., Михалінчик В.В.*	Навчальна програма гуртка для ЗНЗ	–	–	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 01.07.2014 № 14.1/12-Г-1013*

22.	**Футбол** *Гончаренко В.І., Деменков Д.В.*	Навчальна програма гуртка (факультативного курсу) для ЗНЗ	5-9	–	Сумський Державний педагогічний університет ім. А.С. Макаренка	*Лист ІІТЗО від 19.12.2014 № 14.1/12-Г-1852*
23.	**Петанк** *Леськів В.В., Чешейко С.М., Коломоєць Г.А.*	Навчальна програма факультативного курсу (курсу за вибором)	–	–	ВГО «Всеукраїнська федерація петанку»	*Лист ІІТЗО від 05.06.2015 № 14.1/12-Г-399*

3.7.2. Захист Вітчизни

3.7.2.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення предмета «Захист Вітчизни»

Відповідно до Типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки від 27.08.2010 № 834, зі змінами, що внесені наказом Міністерства освіти і науки від 29.05.2014 № 657, на вивчення предмета в 2015/2016 навчальному році передбачено:

у класах з військово-спортивним профільним навчанням – 2 год. на тиждень;

у класах всіх інших напрямів – 1,5 год. на тиждень.

Кількість годин може бути збільшена за рахунок варіативної складової навчального плану.

На виконання наказів Міністерства освіти і науки України від 27.10.2014 № 1232 «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», від 16.06.2015 № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» робочою групою з доопрацювання навчальної програми предмета «Захист Вітчизни» розширено зміст окремих розділів та забезпечено практичну спрямованість навчальної програми.

Урок як основна організаційна форма предмета «Захист Вітчизни» починається із шикування, виконання Гімну України, перевірки готовності учнів до уроку і тренування за тематикою уроку протягом 3-5 хв. На заняттях стосунки між учнями та вчителем, а також учнів між собою підтримуються на зразок взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних сил України.

Зміст програмового матеріалу в навчальній програмі «Захист Вітчизни», залежно від матеріальної бази навчального закладу та ін., може бути відкореговано на 20 відсотків у межах

розділу. Послідовність вивчення тем вчитель може коригувати самостійно.

Вивчення предмета «Захист Вітчизни» юнаками та дівчатами проводиться окремо (відповідно до листа-роз'яснення Міністерства освіти і науки України від 09.10.2002 № 1/9- 444). Навчальний предмет при цьому в обох випадках називається «Захист Вітчизни» з уточненням («Основи медичних знань» для дівчат).

Разом з тим, дівчата, за їх власним бажанням (у разі згоди батьків, опікунів або піклувальників) та відповідно до рішення педагогічної ради навчального закладу, можуть навчатися за програмою для юнаків. Юнаки, які за станом здоров'я або релігійними поглядами звільнені від засвоєння основ військової справи, вивчають предмет за програмою для дівчат «Основи медичних знань».

Юнаки вивчають такі розділи: Збройні сили України на захисті Вітчизни; міжнародне гуманітарне право; тактична підготовка; вогнева підготовка; статут Збройних сил України; стройова підготовка; військова топографія; прикладна фізична підготовка; військово-медична підготовка; основи цивільного захисту.

Дівчата – основи цивільного захисту; міжнародне гуманітарне право про захист цивільного населення; основи медичних знань і допомоги; надання першої медичної допомоги в надзвичайних ситуаціях, хворим та догляд за ними.

Розділ предмета «Основи цивільного захисту» для групи юнаків і для групи дівчат є спільним.

Практичне закріплення теоретичного матеріалу із розділу «Основи цивільного захисту» передбачається під час проведення Дня цивільної оборони (цивільного захисту) в загальноосвітніх навчальних закладах.

З метою практичного закріплення рівня знань, умінь та навичок учнів наприкінці навчального року проводяться навчально-польові заняття (збори), у тому числі з використанням навчально-методичної бази військових частин, відповідних кафедр вищих навчальних закладів, військових комісаріатів, оборонно-спортивних, військово-оздоровчих таборів, базових навчальних закладів, центрів допризовної

підготовки тощо. Їх організація і проведення планується керівником навчального закладу відповідно до діючих вимог.

Для більш ефективної організації навчально-польових зборів місцеві органи управління освітою спільно з військовими комісаріатами повинні визначити школи, на базі яких проводитимуться заняття, залучивши до них учнів з інших шкіл, об'єднавши їх у навчальні загони й відділення.

Стрільба зі стрілецької зброї, в точу числі та малокаліберної гвинтівки, проводиться на відповідно обладнаних стрільбищах і в тирах за планами військових комісаріатів на підставі наказів, погоджених з начальником гарнізону (командиром військової частини, начальником вищого навчального закладу), органом управління освітою і керівником навчального закладу.

Керівники навчальних закладів зобов'язані вживати заходів щодо попередження загибелі та травмування учнів, встановлювати необхідні вимоги безпеки під час роботи з озброєнням та військовою технікою, під час здійснення маршу в район занять, проведення занять, стрільб, спеціальних занять і робіт, своєчасно доводити ці вимоги до учнів та досягати їх суворого виконання.

Перед початком занять керівник навчального закладу зобов'язаний особисто впевнитися, що для занять створені безпечні умови, учні засвоїли вимоги безпеки та мають достатні практичні навички щодо їх виконання.

Відповідальність за дотримання учнями вимог безпеки на заняттях несуть викладачі предмета «Захист Вітчизни».

З метою підвищення протимінної безпеки населення та дітей Міністерство освіти і науки рекомендує в загальноосвітніх навчальних закладах спланувати цикл уроків та виховних заходів, присвячених поводженню учнів з вибухонебезпечними предметами, на які учні можуть наразитися (лист Міністерства освіти і науки України від 19.08.2014 № 1/9-419 «Щодо проведення уроків та виховних заходів з питань протимінної безпеки населення та дітей у загальноосвітніх навчальних закладах»).

Зазначені заходи можуть бути проведені для всіх категорій учнів на уроках з предметів «Фізична культура», «Захист Вітчизни» та виховних годинах у загальноосвітніх

навчальних закладах. Для проведення уроків рекомендовано використовувати відеоматеріали з питань протимінної безпеки для загального населення та дітей, що розроблені Державною службою з надзвичайних ситуацій, ОБСЄ, ЮНІСЕФ та отримали статус соціальної реклами від Національної Ради з питань телебачення та радіомовлення. З цими матеріалами можна ознайомитись в Інтернеті за посиланнями: https://www.dropbox.com/s/6tqoszr2xmiz5lj/Mines.mp4; https://www.dropbox.com/s/wra85b4hfpdmagn/mns%20720x576%20low%2003.08.14.avi; https://www.dropbox.com/s/z8fz2ktrd2f0nm7/mns%20720x405%2003.08.14.mp4.

Вчителям необхідно надавати організаційно-методичну допомогу та брати участь у проведенні зазначених заходів.

Навчально-методичне забезпечення зазначено в Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційному веб-сайті Міністерства: http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/educational_programs/1349869542/.

Під час підготовки вчителів до уроків радимо використовувати періодичні фахові видання: загальнодержавний методично-інформаційний журнал «Основи Захисту Вітчизни» та журнал «Оборонний вісник».

Зокрема журнал “Оборонний вісник” – друковане щомісячне видання Центру воєнної політики та політики безпеки (ЦВППБ), що містить широкий спектр інформації військової сфери, яка може використовуватися вчителями і учнями загальноосвітніх навчальних закладів під час підготовки та проведення уроків з предмета “Захист Вітчизни”.

Особливістю видання є поєднання інформаційних, аналітичних матеріалів, новин сектору безпеки і оборони України та за військові структури (формування) провідних країн світу.

Допоміжним матеріалом для вчителів буде тематичний розділ з вичерпною, підготовленою профільними фахівцями інформацією, в обсягах та змістом навчального матеріалу та періодичністю відповідно до річного тематичного плану. Розділ журналу “Мій погляд”, Internet- сторінка сайту ЦВППБ

(www.defpol.org.ua) та електронна адреса (e-mail: info@defpol.org.ua) відкрита для налагодження зворотного зв'язку з аудиторією читачів, обговорення з ними проблемних питань та висвітлення досвіду з питань організації військово-патріотичного виховання, а також для надання відповідей, що виникатимуть під час підготовки до проведення та викладання предмета "Захист Вітчизни".

Інформаційні ресурси

1. Офіційний веб-сайт Міністерства освіти і науки України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.mon.gov.ua.
2. Офіційний веб-сайт Інститут інноваційних технологій і змісту освіти/ [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://iitzo.gov.ua.
3. Офіційний веб-сайт Національної академії педагогічних наук України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.ipv.org.ua .
4. Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.mil.gov.ua.
5. "Острів знань" / [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ostriv.in.ua.
6. Сайт газети «Народна армія» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.na.mil.gov.ua/
7. Сайт журналу «Військо України» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://viysko.com.ua/
8. Сайт науково-теоретичного та науково-практичного журналу «Наука і оборона» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.nio.mil.gov.ua.
9. Сайт Державної служби з надзвичайних ситуацій України / [Електронний ресурс] – http://www.mns.gov.ua.
10. Сайт Товариства сприяння обороні України / [Електронний ресурс] – http://tsou.org.ua.
11. Сайт Товариства Червоного Хреста України / [Електронний ресурс] –http://www.redcross.org.ua.
12. Сайт методично-інформаційного журналу «Основи захисту Вітчизни» / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://Зaxuct.at.ua.

Вчитель також може залучати матеріали з інших українських Інтернет- ресурсів.

3.7.2.2. Перелік навчальних програм з предмета «Захист Вітчизни», рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Де опублікована навчальна програм	Реквізити листа про схвалення комісією МОН України
1.	**Школа безпеки** *Олексюк В.Л., Горчинський Л.В., Єпіфанцев І.В.* 108-216 год.	Гурток	5-11	Освітній портал КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/upload/file/1.%20прогр.гурт.школабезп..doc	*Рекомендовано комісією МОНмолодьспорт України (протокол № 1 від 23.03.2011)*
2.	**Школа рятувальника:** *Слєсар Б. В.* 35 год.	Спецкурс	10-11	Освітній портал КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/upload/file/2.%20прогр.курсів.за%20виб.%20шк.рятув.doc	*Лист МОН України від 08.04.09 №1/11-2259*

3.	**Джура:** *Бондарчук О.С.* 72 або 105 год.	Гурток	5-10	Освітній портал КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/upload/file/5.%20прогр.гурт.джура.doc	*Лист ІІТЗО МОНмолодь-спорту України від 14.06.2012 № 14.1/12-Г-119*
4.	**Підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України** *Гуков М.О.*	Гурток	10-11	Освітній портал КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/upload/file/-new-/kabinets/fizra_dp/Прогр_гурт_Підгот_юн_до%20службивЗСУ.doc	*Лист ІІТЗО МОН МС України №14.1/12-Г-120 від 14.06.2012*
5.	**Юний рятувальник-захисник:** програма гурткової роботи з допризовної підготовки, військово-патріотичного виховання та рятувальної справи *Ільїна В. М., Коломоєць Г. А.*			Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 03.05.2012 № 14.1/12-Г-91*
6.	**Абетка безпеки:** програма гурткової роботи *Прибитько В.М., Овчар С.В., Шкуренко О.В.*			Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 03.05.2012 № 14.1/12-Г-90*

7.	**Юний миротворець:** навчальна програма гуртка *Барановський В.І.*	10-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 14.06.2012 № 14.1/12-Г-116*
8.	**Основи військової підготовки**: навчальна програма спеціального курсу *Коваль М.А.*	5-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 14.06.2012 № 14.1/12-Г-121*
9.	**Основи військової етики і психології:** навчальна програма спеціального курсу *Коваль М.А.*	10	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 14.06.2012 № 14.1/12-Г-122*
10.	**Історія і традиції кадетства:** навчальна програма спеціального курсу *Головіхіна Н.М.*	5-6	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 14.06.2012 № 14.1/12-Г-123*
11.	**Історія українського війська:** навчальна програма спеціального курсу *Коваль М.А.*	8-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 14.06.2012 № 14.1/12-Г-124*
12.	**Військово-морська підготовка:** навчальна програма курсу за вибором	10-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 19.04.2013 № 14.1/12-Г-135*

	Бабенко С.К., Почка Г.П., Себова Л.Г., Семушкін Г.І.			
13.	**Юний стрілець:** навчальна програма гуртка військово-патріотичного напряму *Пінкевич Г.П.*	5-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 19.07.2013 № 14.1/12-Г-354*
14.	**Козачок-стройовичок:** навчальна програма гуртка військово-патріотичного напряму *Пінкевич Г.П.*	5-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 19.07.2013 № 14.1/12-Г-355*
15.	**Влучний стрілець:** навчальна програма гуртка військово-патріотичного напряму *Пінкевич Г.П.*	10-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 19.07.2013 № 14.1/12-Г-357*
16	**Стройова досконалість**: навчальна програма гуртка військово-патріотичного напряму *Пінкевич Г.П.*	10-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 19.07.2013 № 14.1/12-Г-358*

17.	**Історія українського війська:** навчальна програма спеціального курсу для ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою *Панов В.Г.*		Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО* *від 20.12.2013* *№ 14.1/12-Г-671*
18.	**Козацькі джури:** навчальна програма факультативу (гуртка) з патріотичного виховання для ЗНЗ 3 роки навчання *Коломоєць Г.А.*		Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО* *від 21.03.2014* *№ 14.1/12-Г-434*
19.	**Захист Вітчизни:** навчальна програма для військово-спортивного ліцею Мартинюк М.Л., *Грубальський Р.Б.*	8-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО* *від 21.03.2014* *№ 14.1/12-Г-437*
20.	**Основи захисту Вітчизни:** навчальна програма курсу за вибором *Гусєв В.Г., Гоменюк В.О.*	8-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО* *від 02.12.2014* *№ 14.1/12-Г-1831*

21.	**Історія розвитку військової техніки та озброєння у XX – на початку XXI століття:** навчальна програма факультативного курсу для ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою загальної середньої освіти *Фещук М.О., Панов В.Г.*	10-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 15.05.2014 № 14.1/12-Г-699*
22.	**Основи захисту Вітчизни:** навчальна програма курсу за вибором *Гусєв В.Г., Гоменюк В.О.*	8-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 02.12.2014 № 14.1/12-Г-1831*
23.	**Початкова військова підготовка:** навчальна програма для Кадетських корпусів і військових ліцеїв з дворічним терміном навчання *Сидоренко А.А. та ін., за заг. ред.. Свідлова Ю.І.*	8-9	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО від 19.12.2014 № 14.1/12-Г-1851*

24.	**Початкова військова підготовка:** навчальна програма для Кадетських корпусів і військових ліцеїв з чотирирічним терміном навчання *Сидоренко А.А. та ін.,* *за заг. ред.. Свідлова Ю.І.*	8-11	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО* *від 19.12.2014* *№ 14.1/12-Г-1853*
25.	**Початкова військова підготовка:** навчальна програма курсу за вибором *Фука М.М., Бондар В.І.*	8 (9)	Готується до розміщення в мережі Інтернет	*Лист ІІТЗО* *від 05.06.2015* *№ 14.1/12-Г-401*

3.7.3. Основи здоров'я

3.7.3.1. Методичні рекомендації щодо організації та змісту вивчення основ здоров'я в основній школі

Вивчення предмета «Основи здоров'я» в 2015/2016 навчальному році здійснюватиметься за такими навчальними програмами:

5-7 класи - Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи здоров'я. 5– 9 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2013;

8-9 класи - Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Основи здоров'я. 5–9 класи. – К.: Ірпінь: Перун, 2005.

На вивчення предмета «Основи здоров'я», відповідно до Типових навчальних планів для загальноосвітніх навчальних закладів, передбачено:

у 5–7 класах – 1 год. на тиждень;

у 8–9 класах – 0,5 год. на тиждень.

Кількість годин на вивчення предмета може бути збільшена за рахунок варіативної складової навчального плану. У такому разі вчитель використовує чинну програму, збільшуючи на власний розсуд кількість годин на вивчення окремих тем програми.

У 2015/2016 навчальному році продовжується впровадження нової навчальної програми з основ здоров'я, за якою тепер навчатимуться учні 5-х – 7-х класів. Особливістю нової програми є включення в її зміст видів діяльності учнів таких як моделювання поведінки, відпрацювання алгоритму дій, створення соціальної реклами, оцінка та самооцінка тощо. Такі види діяльності є обов'язковими елементами уроку, і саме вони забезпечують реалізацію компетентнісного підходу, оскільки інтегрують здатність застосовувати знання й уміння не тільки у «типових» навчальних ситуаціях, а й у більш широких життєвих.

Відповідно до нової навчальної програми результатом навчання має бути розвиток здоров'язбережувальних компетенцій учнів. У зв'язку з цим необхідним у навчальному процесі є використання системи завдань, спрямованої на оволодіння учнями здоров'язбережувальними компетенціями, що передбачають розвиток життєвих і спеціальних

здоров'язбережувальних навичок. Важливою темою 7 класу є профілактика вживання психоактивних речовин та захворювань, що набули соціального значення (туберкульозу, ВІЛ-інфекції/СНІДу).

Сучасні умови життя підвищують вимоги до якості освіти, до вмінь молодих людей гнучко реагувати на зміни і вирішувати проблеми. Програмою передбачено формування в учнів таких навичок як прийняття рішень, розв'язання проблем, творчого та критичного мислення, спілкування, самооцінки та почуття гідності, протистояння негативному психологічному впливові, подолання емоцій та стресу, а також розвиток співчуття і відчуття себе як громадянина. Такі життєві навички, здобуті дітьми на уроках з основ здоров'я, допоможуть їм досягати успіху як у навчанні, так і в житті. Для цього треба скоординувати зусилля школи, сім'ї та громади на формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, формування культури здоров'я з відповідними ціннісними орієнтаціями.

Добираючи додаткові матеріали до уроків, учителям слід звернути особливу увагу на відповідність їх змісту віковим особливостям, навчальним можливостям та реальним потребам учнів. Лише за цих умов реалізація освітньої траєкторії учнями за схемою «знання» — «уміння» — «ставлення» - «життєві навички» сприятиме формуванню мотивації учнів щодо здорового способу життя.

Постійної уваги учителя заслуговує співпраця з батьками, дорослими членами сім'ї. Слід звернути увагу учнів і батьків на співпрацю при виконанні завдань, спрямованих на моделювання здоров'язбережувальних компетенцій дітей. Програмою 7 класу передбачена участь дорослих у виконанні таких завдань (позначені в чинній програмі *): моделювання способів конструктивного розв'язання конфліктів, складання рейтингу телепередач.

Суттєву допомогу учителям для підвищення фахового рівня та в підготовці до уроків надає портал превентивної освіти (http://www.autta.org.ua/). Він містить методичні розробки, що допоможуть провести цікавий урок з основ здоров'я, класну годину, позакласний захід або батьківські збори з профілактичної тематики.

3.7.3.2. Перелік навчальних програм з основ здоров'я, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Клас	Обсяг програми	Інформація про схвалення	Джерело (де опублікована програма, розміщена на сайті)
1	**Програма факультативного курсу для учнів 6-9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів "Профілактика шкідливих звичок",** Челах Г.Є, Медведева О.В.	Факультативний курс	6-9 класи	34 години	*Рекомендовано МОН України* *(Протокол від 12.01.2011 р. Ж.4/18Г-17)*	Донецьк, облІППО «Витоки» 2012

2	**Навчальна програма факультативного курсу для учнів 8-9 класів «Основи здорового способу життя»** (авт. Н.О. Чаган, М.М. Тюріна)	Факультативний курс	8-9 класи	34 години	*Лист МОН* *від 09.06.2011 №1/9-454*	Розміщено у віртуальному кабінеті
3	**Навчальна програма факультативного курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів «Профілактика ВІЛ- інфекції і пропаганда здорового способу життя на засадах розвитку життєвих**	Факультативний курс	10 клас	34 години	*Лист МОН* *від 09.06.2011 №1/9-454*	Розміщено у віртуальному кабінеті

	навичок» (авт І. М. Топор, Л.В. Поліщук);					
4	**«Формування здорового способу життя та профілактика ВІЛ/СНІДу»** (авт. Т.В. Воронцова, В.М. Оржеховська, В.С. Пономаренко)	Факультативний курс	9-11 класи	34 години	*Лист ІІТЗО від 04.08.2010 №1.4/18-3169*	Розміщено у віртуальному кабінеті
5	**«Дорослішай на здоров'я»** (авт. Н.О. Лещук, Ж.В. Савич, А.О. Голоцван)	Факультативний курс	9-11 класи	34 години	*Лист МОН від 20.07.2012 № 1/11-12028*	Розміщено у віртуальному кабінеті

3.8. Київщинознавство

3.8.1. Методичні рекомендації щодо вивчення курсу “Київщинознавство” в школі І-ІІІ ступенів

Пріоритетним напрямком в національній системі освіти є патріотичне виховання. Враховуючи його важливість, в загальноосвітніх навчальних закладах Київщини, вивчається регіональний краєзнавчий курс «Київщинознавство». У процесі вивчення курсу «Київщинознавство» треба використовувати методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Київщинознавство – курс за вибором, структурний компонент варіативної частини базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів.

Також «Київщинознавство» може вивчатись як факультативний курс.

Вивчення курсу у 2015/2016 навчальному році буде здійснюватися за навчальною програмою “Київщинознавство. 1-11 класи”, схваленою ДНУ "Інститут інноваційних технологій і змісту освіти" Міністерства освіти і науки України від 02.06.2014 № 14.1/12-Г-811.

У кожному класі на вивчення курсу “Київщинознавство” відводиться 35 годин на рік (1 година на тиждень). Структурних змін у програмі не передбачено

Відповідно до Листа Міністерства освіти і науки України № 1/9-303 від 11.06.2014 "Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів та структуру 2014/2015 навчального року", облік занять з курсів за вибором може здійснюватися на сторінках класного журналу або у окремому журналі. Рішення щодо оцінювання навчальних досягнень учнів також приймається навчальним закладом.

Факультатив проводиться для окремих учнів, чи групи учнів. У класному журналі (у випадку відсутності вільних сторінок – в окремому журналі) зазначається склад групи, яка відвідує факультативні заняття, та ведеться облік відвідування.

Оцінювання навчальних досягнень учнів може здійснюватися за рішенням педагогічної ради.

У процесі навчання необхідно показати зв'язок між історією свого краю та історією України, природними особливостями території Київщини і географічною оболонкою, між господарством і культурною спадщиною нашого краю та загальноукраїнською економікою і культурою.

Особливості викладання курсу «Київщинознавство»:

У 1–му класі необхідно впроваджувати ігрові форми навчальної діяльності з використанням наочності, враховуючи ознайомлюючий характер курсу для даної вікової категорії дітей. Провідними є теми «Моя родина», «Твій населений пункт», «Люби і знай свій рідний край», «Твоє духовне коріння».

У 2 класі учні вивчають свій рід і осмислюють себе частинкою населення свого міста чи села, Київщини, України. Такий підхід дає можливість підтримувати розвиток перших паростків патріотизму і національної самосвідомості у дітей.

У 3 класі основною є тема "Твоє духовне коріння". Вона має народознавче спрямування під час вивчення якої учні знайомляться з народними звичаями, обрядами, святами. При вивченні даної теми рекомендуємо використовувати літературу з народознавства для початкової школи.

У 4 класі провідними є теми «Мій рідний край», «Мій населений пункт», «Моя родина», під час вивчення яких учні знайомляться з особливостями природи, населення, його господарської діяльності в Київській області та в своєму населеному пункті.

Значна увага у 1-4 класах має приділятись проведенню екскурсій, уроків-мандрівок, пізнавально-дослідницьких занять на відкритій місцевості з метою більш глибокого вивчення рідного краю.

У 5 класі курс "Київщинознавство" має природничо-географічне спрямування. Особливу увагу необхідно приділити вивченню природних, економічних, культурно-історичних особливостей своєї місцевості.

Теми «Розвиток історичних подій на території Київщини», “Література рідного краю», “Мистецтво

Київщини”, «Мова та топоніміка рідного краю» є провідними у 6 класі. Під час вивчення цих тем треба звернути увагу учнів на історичні події, які відбувались у XIII – XX століттях на території Київщини, на місця, пов’язані з життям і творчістю Т.Г.Шевченка, письменників Київщини, відомих художників, музикантів, акторів театру і кіно Київщини.

Вивченню історії освіти і науки рідного краю від найдавніших часів до сьогодення, системи охорони здоров’я, розвитку засобів масової інформації на території Київщини – періодичних видань, радіо, телебачення, поштового зв’язку, книгодрукування треба приділити у 7 класі.

У 8 класі курс «Київщинознавство» має народознавчий характер. Головну увагу треба приділити вивченню основних етапів розвитку традиційного господарства, давати характеристику основним видам промислів і ремесел Київщини, звичаям та обрядам населення нашого краю.

Культурно-етнографічні та мовні особливості населення Київщини, походження основних топонімічних назв географічних об’єктів нашої області будуть вивчатись у 9 класі.

Особливості природи Київщини вивчаються у 10 класі. Учні поглиблюють свої знання про особливості рельєфу, кліматичні умови рідного краю, гідрологічні об’єкти, види ґрунтів, рослинний і тваринний світ, екологічні проблеми області, природно-заповідні території різних рівнів, що розташовані в нашому регіоні.

У 11 класі учні знайомляться з господарським і соціальним комплексом України, спеціалізацією промисловості і сільського господарства, освітньою системою Київської області, найбільш відомими науково-дослідними установами, культурними надбаннями рідного краю. Особливу увагу треба приділити профорієнтаційній роботі з учнями.

На викладання київщинознавства за рахунок варіативної складової навчального плану відводиться:

- У 1-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів області 35 годин (1 год. на тиждень).

- У 10-11 класах загальноосвітнього напряму курс викладається у повному обсязі (35 год. на навчальний рік)

- У 10-11 класах профільного напряму не менше 17 годин (0,5 год. на тиждень) на навчальний рік.

Викладати курс "Київщинознавство" у 10 - 11 класах повинні вчителі, які пройшли курсове підвищення кваліфікації на базі Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів.

Поточне, семестрове і річне оцінювання навчальних досягнень учнів з київщинознавства може здійснюватися за пропонованими критеріями та 12-бальною системою, а основною одиницею оцінювання – навчальна тема. Підсумкове оцінювання здійснюється наприкінці семестру та навчального року у формі заліку.

Початковий рівень навчальних досягнень учнів характеризується фрагментарним володінням учнем навчальним матеріалом. Учень може розпізнавати окремі краєзнавчі об'єкти, з допомогою вчителя намагається давати їм визначення.

Критерії оцінювання:

1 бал – учень розрізняє окремі компоненти природи, населені пункти, історичні події; за допомогою вчителя відтворює їх та виконує фрагменти практичних завдань.

2 бали – учень відтворює окремі факти на елементарному рівні, розрізняє один або декілька запропонованих краєзнавчих об'єктів, має поверхові уявлення про них; практичні завдання виконує лише за допомогою вчителя.

3 бали – учень відтворює менше половини навчального матеріалу, дає нечіткі характеристики краєзнавчих об'єктів, має обмежений термінологічний та словниковий запас; з допомогою вчителя виконує практичні завдання без висновків та узагальнень.

Середній рівень навчальних досягнень передбачає, що учень розуміє основний матеріал, з допомогою вчителя визначає поняття, частково пояснює взаємозв'язки у природі та суспільстві, використовує додатковий краєзнавчий матеріал, правильно використовує джерела знань.

Критерії оцінювання:

4 бали – учень дає нечітке визначення основних понять і термінів, частково відтворює текст навчального матеріалу, називає краєзнавчі поняття, повторює за зразком практичну роботу, під час відповіді намагається користуватись допоміжною літературою.

5 балів – учень відтворює частину навчального матеріалу без розкриття причинно-наслідкових зв'язків, описує природні об'єкти та суспільні явища за типовим планом; намагається робити висновки без підтвердження їх прикладами, частково володіє краєзнавчою номенклатурою.

6 балів – учень самостійно дає більшість визначень, відтворює значну частину вивченого матеріалу; з допомогою вчителя виявляє причинно-наслідкові зв'язки, ілюструє їх власними прикладами; може користуватися з допомогою вчителя джерелами краєзнавчої інформації.

Достатній рівень навчальних досягнень характеризується достатнім володінням програмового навчального матеріалу, підтверджує свої знання відповідними аргументами, здатен застосовувати здобуті знання на практиці. Правильно відбирає джерела необхідних знань з краєзнавчої тематики. Здатний узагальнювати спостереження за природними та суспільними явищами, що відбуваються на території Київщини.

Критерії оцінювання:

7 балів – учень має достатні знання і застосовує їх для вирішення стандартних ситуацій; має цілісне уявлення про природі та суспільні явища в Київській області, вміє вести спостереження за навколишнім середовищем; достатньо володіє краєзнавчою номенклатурою.

8 балів – учень засвоїв основні історичні, природні, господарські, суспільні, етнографічні поняття і категорії про Київську область; застосовує здобуті знання на практиці, використовуючи прийоми аналізу при характеристиці природних та суспільних явищ, показує їх зміну в часі; вміє наводити приклади взаємозв'язків явищ та процесів, які відбуваються на загальнодержавному та регіональному рівнях; знає обов'язкову краєзнавчу номенклатуру.

9 балів – учень на достатньому рівні володіє навчальним матеріалом з київщинознавства, може застосовувати його для виконання практичних робіт; має чіткі уявлення про компоненти природи і просторову організацію суспільного життя Київщини; пояснює причинно-наслідкові зв'язки в природі, господарстві, між історичними явищами; супроводжує показ краєзнавчих об'єктів їх словесним описом.

Високий рівень навчальних досягнень передбачає правильну відповідь, повне розкриття змісту понять, закономірностей і взаємозв'язків, що існують в природному середовищі та суспільстві. Учень грамотно і творчо використовує краєзнавчі матеріали та інші джерела знань, уміє робити висновки та узагальнення на основі практичної діяльності; правильно проводить спостереження, оформляє та аналізує їх результати.

Критерії оцінювання:

10 балів – учень володіє набутими знаннями та використовує їх для вирішення нової навчальної проблеми; виявляє розуміння історичних, природничих, суспільних процесів на території Київщини; робить аргументовані висновки; рецензує відповіді інших учнів; дає розгорнуту відповідь по темі; вільно застосовує більшість краєзнавчих понять та може їх класифікувати; добре володіє краєзнавчим матеріалом.

11 балів – учень володіє глибокими й міцними знаннями, може вільно висловлювати власні судження і переконливо їх аргументувати; може аналізувати краєзнавчу інформацію, вміє працювати з рекомендованими вчителем джерелами краєзнавчої інформації, та на високому рівні її аналізувати та використовувати.

12 балів – учень у повному обсязі опанував програмовий матеріал; має глибокі й міцні знання; здатний презентувати власне бачення краєзнавчих явищ та процесів; самостійно аналізувати природні та суспільні явища, здатний розв'язувати проблемні завдання; вільно володіє краєзнавчою інформацією та творчо її використовує.

У процесі вивчення київщинознавства важливе значення має пошуково-дослідницька діяльність учнів. У 2015 - 2016

навчальному році, буде продовжений огляд-конкурс робіт учнівської молоді "Топоніміка й історія освіти рідного краю", головною метою якого є активізація пошуково-дослідницької краєзнавчої роботи в регіонах області. Завдання цього конкурсу повинні реалізуватися під час вивчення більшості тем курсу «Київщинознавство». Умови проведення огляду-конкурсу надруковано в Інформаційно-методичному збірнику управління освіти і науки Київської обласної державної адміністрації № 5 за 2008 рік.

У процесі викладання київщинознавства можна використовувати навчальні посібники і підручники для 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11 класів, електронний навчально-методичний комплекс «Київщинознавство», електронний посібник «Київщинознавство» 2 клас», географічний атлас "Київщина: Моя мала Батьківщина, навчальні посібники, які випущені в регіонах Київської області.

Рекомендована література

Посібники, підручники, електронні навчально-методичні комплекси, атласи

1. Київщина: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина / Від. ред. Т.В.Погурельська. - К.: ТОВ "Видавництво "Мапа", 2001. - 24с.

2. ЕНМК «Київщинознавство» / В.М. Гудима. - Біла Церква: КОІПОПК, 2012.- (100Мб).

3. Електронний посібник «Київщинознавство» 2 клас. - Біла Церква: КОІПОПК, 2013.- (136Мб).

4. Ткаченко Л.П., Гудима В.М. Київщинознавство. 3 клас. – Біла Церква: КОІПОПК, 2008. – 132 с.

5. В.М.Гудима, Л.П.Ткаченко Київщинознавство. 4 клас: Навчально- методичний посібник. - Біла Церква: КОІПОПК, 2006. - 138 с.

6. Навчально-методичні матеріали до викладання курсу Київщинознавство у 6 класі: Посібник/ Автори - упоряд.: А.І.Довгань, В.В.Совенко. - Вишневе: КПВД "Педагогіка", 2002. –69 с.

7. Довгань А.І., Совенко В.В., Гудима В.М. Київщинознавство. Підручник для 7 класу загальноосвітньої школи. – Біла Церква: КОІПОПК. 2004. – 118 с.

8. Київщинознавство 8 клас: Навчально-методичний посібник/ автори-упорядники В.М.Гудима, А.І.Довгань, В.В. Совенко – Біла Церква: КОІПОПК, 2006. – 240 с.

9.Цимбалюк В.І., Гудима В.М. Київщинознавство: Підручник для 9 класу загальноосвітньої школи. – Біла Церква: КОІПОПК, 2004. - 144 с.

10.Київщинознавство.10 клас: Навчально-методичний посібник / Автори-упоряд.: А.І.Довгань, В.В.Совенко, В.М.Гудима. – Біла Церква: КОІПОПК, 2003.-159 с.

11.Довгань А.І., Совенко В.В., Гудима В.М. Київщинознавство 11клас:Навчально- методичний посібник. – Біла Церква: КОІПОПК, 2004. – 230 с.

12.Київщинознавство: Посіб. для вчителя / За ред. І.Л.Лікарчука.- К.: [Вид. Ешке О.М.], 2001. - Вип. 1.- 295

Природа. Населення. Господарство

1. Географічна енциклопедія України. В 3 - х т. – К. : УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989-1993.

2. Надтока О.Ф. Географія рідного краю. Київщина. - Біла Церква: Мустанг, 1997. – 148 с.

3. Петренко Г.І. Рідний край. – Бориспіль, 1993. – 48 с.

4. Яценко В.С. Географія рідного краю. Київщина: Підруч. для 5 кл. загальноосвіт. шк. Київ. обл. / За ред. Л.Б.Паламарчук. – К. : Магістр-S, 1997. – 120 с.

Історичний розвиток Київщини

1. Перерва В.С. Графи Браницькі – підприємці та меценати. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В.,2010. – 270 с.:іл.

2. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX–початку XX століття. – Біла Церква: Видавець Пшонківський О.В.,2008. – 672 с.:іл.

3. Заклади освіти Київщини. Минуле та сучасне. – К.: (Вид.О.М.Ешке), 2002. – 528 с.

4. Історія поселень Броварського краю. 3 т. Бровари: Водограй, 2003. – 640 с.

5. Шафаренко А.М. "Германівка - мій вічний диво грай", Обухів, 2008. – 640 с.

6. Смовж П.Я. "Крізь роки і відстані". Нариси історії Іванівського району, 2001. –480 с.

7. Салій О. "Зустрічі на землі Кагарлицькій", 2006. – 552 с.

8. Чорні жнива на Фастівщині, Науково-інформаційний бюлетень, 2008. – 302 с.

9. Село Зазім'я на Київщині. Історико-краєзнавчий нарис, 2000. – 224 с.

10.10.Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів – 1939,1999,2009.Інформаційне видання, 2009. – 336 с.

11.Салій О. Богуслав. Історія і сучасність. Нариси, 2010. – 319 с.

12.Серія "Історична спадщина Обухівщини". Нариси історії Обухівського району. – 2008, 2009, 240 с.

13.Цимбалюк В.І., Пасічник Ю.І. Колиска українського народу.- К.: Магістр-S, 2000. – 232 с.

Освіта. Наука. Культура

1. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 588 с.

2. Історія Української культури /За заг. ред. І. Крип'якевича. – К., 1994. – 518 с.

3. Лозко Г. Українське народознавство. – К., 1995. – 320 с.

4. Сквирський ліцей: традиції і сучасність /Упор. і заг. ред. В.І.Цимбалюк. - Сквира, 1999. – 216 с.

5. Скуратівський В.Т. Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1992. – 208 с.

6. Храплива–Щур Л. Українські народні звичаї в теперішньому побуті. – Фастів: Поліфаст, 1993. – 155 с.

Мова та література

1. Глущенко В. Великий Кобзар і Миронівщина. – Миронівка: "Миронівський край", 1998. – 98 с.
2. Література Баришівщини. - Баришівка, 1999. - 95 с.
3. Література рідного краю: навчально-методичний посібник. – Біла Церква, 1997. – 44 с.
4. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. – К.: Наукова Думка, 1993. – 148 с.
5. Раковський К.В. Література Переяславщини. – Переяслав-Хмельницький: ВО Пальміра, 1995. – 134 с.

6. Література рідного краю: Навчально-методичний посібник. – Біла Церква, 1997. – 44 с.

Туристсько-краєзначі дослідження Київщини

1. Крачило М.П. Краєзнавство і туризм: навч. посібник. – К. : Вища шк., 1994. – 191 с.
2. Методика польових фізико – географічних досліджень: Посібник. – К., 1999. – 68 с.
3. Шляхи організації фольклорно–пошукової роботи учнів: Метод. реком. – К., 1999. – 47 с.
6. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник – К.: Знання, 1998.– 432 с.

3.8.2. Перелік навчальних програм з київщинознавства, рекомендованих МОН України, **для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році**

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма *(реквізити збірника або бібліограф. опис фахового видання)* Якщо Ви можете надати текст програми, зазначте ***"текст в електронному додатку"***	Реквізити листа про схвалення предметною комісією МОН України
	Київщинознавство Навчальна програма для 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів**:** Укладачі: Довгань А.І., Совенко В.В., Гудима В.М., Надтока О.Ф, Яценко В.С.	Курс за вибором	1-11	35 (17)	Методичні рекомендації щодо організації та змісту навчально-виховного процесу в закладах освіти Київщини в 2015/2016 навчальному році (Частина II) ***Текст в електронному додатку***	Схвалено комісією з географії Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (Лист ДНУ "Інститут інноваційних технологій і змісту освіти" Міністерства освіти і науки України від 02.06.2014 № 14.1/12-Г-811)

РОЗДІЛ IV.
ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

4.1. Методичні рекомендації щодо організації профорієнтаційної роботи

На виконання статей 15, 16 Закону України «Про загальну середню освіту», постанов Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 781 «Деякі питання забезпечення підручниками та навчальними посібниками студентів вищих навчальних закладів, учнів загальноосвітніх і професійно-технічних навчальних закладів та вихованців дошкільних навчальних закладів», від 23.11.2011 № 1392 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти», листа Міністерства освіти і науки України від 20.05.13 № 1/9-349 «Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів та структуру 2014/2015 навчального року» та Концепції профільного навчання у старшій школі (Наказ МОН № 854 від 11.09.09 р.), робочі навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів передбачають реалізацію освітніх галузей Базового навчального плану через навчальні предмети і курси. Вони охоплюють інваріантну складову, сформовану на державному рівні, яка є спільною для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від підпорядкування і форм власності, та варіативну складову, в якій передбачено збільшення годин на вивчення окремих предметів інваріантної складової, упровадження курсів за вибором, факультативів, індивідуальних та групових занять, у тому числі й профорієнтаційного спрямування.

У Листі МОН України №1/9-433 від 07.07.2008 "Упровадження допрофільної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів" вказано, що умовно курси за вибором можна розділити на два види: 1) предметні (або предметно-зорієнтовані) курси та 2) міжпредметні (або орієнтаційні) курси. Курси за вибором профорієнтаційної спрямованості відносяться до другої групи.

У матеріалі 3.8.2. наводимо перелік програм факультативів, курсів за вибором, спецкурсів, які мають гриф Міністерства освіти і науки України:

Тексти програм розміщені на порталі КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів» за адресою:
http://www.kristti.com.ua/detail_content.php?id=692&level3=3&level2=3&level1=1

Курси за вибором, факультативи дають учням можливість професійного самовизначення, а їх кількість має забезпечити можливість індивідуального вибору школяра.

У листах Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, які містять інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення трудового навчання і технологій у 2009/2010, 2010/2011, 2011/2012, 2012/2013, 2013/2014 н.р. зазначено, що навчальна програма курсу “Людина і світ професій” для учнів 8–9-х класів є провідною складовою здійснення допрофільного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

Реалізація змісту курсу Курс за вибором “Моя майбутня професія: правила вибору” (52 год.), надає можливість шкільним психологам, соціальним педагогам, вчителям-предметникам, класним керівникам забезпечити залучення учнів основної школи до відповідної профільноорієнтаційної предметно-перетворювальної діяльності, що має підвищити ефективність розв’язання проблеми вибору ними напряму профільного навчання в старшій школі та сформувати готовність до свідомого і обгрунтованого професійного самовизначення.

Реалізується програма курсу за рахунок годин варіативної складової навчальних планів загальноосвітньої школи і може бути застосовано, як для учнів 9-х класів (52 год. на рік), так і для учнів 8–9-х класів, за умови розподілу навчальних годин програми на дві частини. При цьому для учнів 8-х класів зміст курсу складає перша частина програми (17 год. на рік), а для учнів 9-х класів друга частина (35 год. на рік)

Якщо години варіативної складової відводяться на курси за вибором, то у колонці "Варіативна складова" зазначаються ці курси та вказується кількість годин на їх вивчення. Курси

можуть бути 9 - 70-ти годинні. За рішенням навчального закладу облік занять з курсів за вибором може здійснюватися на сторінках класного журналу або у окремому журналі. Рішення щодо оцінювання навчальних досягнень учнів також приймається навчальним закладом.

Факультативи, групові та індивідуальні заняття проводяться для окремих учнів, чи груп учнів. При цьому, слід зазначати з яких навчальних предметів інваріантної складової вони проводяться. В окремому журналі зазначається склад групи, яка відвідує факультативні заняття з предметів та ведеться облік відвідування. Оцінювання навчальних досягнень учнів може здійснюватися за рішенням педагогічної ради [3].

Відповідно до наказу Міністерства від 20.02.2002 № 128 «Про затвердження Нормативів наповнюваності груп загальноосвітніх навчальних закладів усіх типів та Порядку поділу класів на групи при вивченні окремих предметів у загальноосвітніх навчальних закладах» мінімальна наповнюваність груп при проведенні факультативних занять у ЗНЗ міської місцевості становить 8 учнів, сільської місцевості – 4 учні.

Виховний аспект профорієнтаційної роботи здійснюється відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31 жовтня 2011 року № 1243 «Про Основні орієнтири виховання учнів 1–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (П.3). Згідно з даним документом, ціннісне ставлення до праці формується у відповідності до принципів послідовності та наступності [2].

Початкова школа

Виховні досягнення:

Сформованість понять та уявлень про важливість праці для людини, родини і держави:

- повага до людини праці;
- вміння і навички самообслуговуючої праці;
- почуття відповідальності, охайності, самостійності, ініціативності, дисциплінованості, старанності, наполегливості;
- початкові уявлення про світ професій.

Тематика змісту виховної діяльності

1 клас: «Вчуся все робити сам», «Бджілка мала, та й та працює», «Ми працю любимо», «Про двох братів — Умійка та

Невмійка», «Коли я виросту...», «Місто веселих майстрів», «Збережемо книгу», «Подарунок малюкам дитячого садка», «Знайомимось з професіями».

2 клас: «Навіщо людина працює», «Землю сонце прикрашає, а людину — праця», «Діло майстра хвалить», «Книжкова лікарня», «Подарунки молодшим друзям», «Професія моїх батьків», «Кращий мамин помічник», «Дізнайся, відгадай, обчисли».

3 клас: «Праця годує, а лінь — марнує», «Цінуймо працю інших», «Мої досягнення», «До джерел народних ремесел», «Усі професії потрібні, усі професії важливі...».

4 клас: «Праця прикрашає людину», «Праця — джерело життя і головна його прикраса», «Допоможи книзі!», «Подарунки власноруч», «Трудові традиції української родини», «Працьовита родина», «Калейдоскоп професій», «Підприємства нашого міста (селища)», «Чи знаєш ти ціну праці?».

Основна школа

5–7 класи

Виховні досягнення:

Сформованість потреби в праці:

- уявлення про значущість усіх видів праці;
- уміння виконувати певні трудові дії, планувати, регулювати й контролювати трудову діяльність;
- навички самообслуговування, ведення домашнього господарства;
- вміння доводити справу до логічного завершення;
- уявлення про сучасний світ професій.

Тематичний зміст виховної діяльності:

5 клас: «Як організувати себе», «Вчись учитись, щоб уміти трудитись», «Книга скаржиться! Книга дякує!», «Ціна твого підручника», «Місто веселих майстрів», «Даруйте радість людям», «У колективі немає чужої роботи», «Люди, які працюють поруч», «Професії мого роду», «Цінуймо хліб!», «Подарунок своїми руками».

6 клас: «Ціна однієї хвилини», «Що означає культура навчальної праці?», «Наші захоплення», «Професії наших батьків», «Школа вмілих господарів», «Господар і

Господарочка», «Чи вмію я працювати?», «Мої досягнення», «Скільки у світі професій», «Допомагаємо батькам».

7 клас: «Як навчитись цінувати і розраховувати час?», «Чарівна краса вишиванки», «З магазину чи власними руками», «Бабусин рушник у сучасній оселі», «Мої обов'язки в родині», «Я це можу», «Трудова біографія моєї родини», «Усі професії важливі, обирай свою», «Чекаємо батьків з роботи», «Іграшки своїми руками».

8–9 класи

Кроки на шляху до професійного самовизначення:

- активно-позитивне ставлення до праці;
- знання про культуру праці в традиціях українського народу;
- сформованість таких якостей як цілеспрямованість, організованість, працьовитість та наполегливість у подоланні труднощів у всіх видах діяльності;
- значущість суспільно-корисної праці;
- вміння проектувати індивідуальну освітню траєкторію;
- уявлення про сучасний ринок праці.

Тематичний зміст виховної діяльності

8 клас: «Що мали вміти хлопці і дівчата вступаючи у доросле життя», «Бережи свій час і час інших», «Як правильно організувати свою працю?», «Економіка домашнього господарства», «Школа — мій дім, я — господар у нім», «Формула вибору професії: можу + хочу + треба», «Освіта — шлях до майбутньої професії», «Таємниця майстерності», «У світі професій», «Що я знаю про майбутню професію?», «Мої здібності. Як обрати професію».

9 клас: «Впорядкуємо ігровий майданчик для малят», «Працюємо разом, радіємо разом», «Як повернути до життя старі речі», «Основи економії та бережливості», «Підліткова праця: правознавчий аспект», «Ким бути чи яким бути?», «Як не помилитися у виборі професії?», «Світ професій: праця та покликання», «Освіта і професія», «Твій вибір — життєвий успіх», «Ти і ринок праці», «Презентація професій», «Ярмарок професій».

Старша школа

Виховні досягнення

Сформованість готовності до професійного самовизначення і продуктивної праці:

знання основ економіки і ділової етики;

вміння планувати, регулювати і контролювати навчальну і трудову діяльність;

сформованість таких якостей як ініціативність, працездатність, наполегливість тощо;

навички складання основного та резервного професійного плану;

уявлення про принципи побудови професійної кар'єри.

Тематичний зміст виховної діяльності

10 клас: «Бути економним — вимога часу», «Економіка навколо нас», «Твій особистий бюджет», «Економіка нашої школи, бюджет і режим економії», «Я обираю своє майбутнє!», «Здоров'я і вибір професії», «У світі професій», «Коли робота приносить радість», «Як обирали професію (колись і тепер)», «Як бути затребуваним у своїй професії», «Сучасні вимоги до фахівців», «Риси та якості майбутнього фахівця», «Позашкільна освіта — крок до вибору майбутньої професії».

11 клас: «Вільний час — простір для розвитку здібностей», «Раціонально організовуй свою діяльність», «Чи обов'язково бути студентом?», «Професії нашого часу», «Знайомимось із маловідомими професіями», «Ти і ринок праці», «Чи готовий я до вибору професії?», «Діагностика своїх можливостей», «Професійні якості», «Як уникнути труднощів при виборі професії», «Шлях до свого майбутнього», «Кроки до професії».

Психологічний супровід підготовки учнів до профільного та професійного самовизначення є важливим напрямом діяльності працівників психологічної служби. Змістом роботи працівників психологічної служби з підготовки учнів до профільного та професійного самовизначення має бути: формування в учнів ставлення до себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості у досягненні майбутнього професійного успіху; активізацію процесів самопізнання, самооцінки та актуалізацію потреби у самовдосконаленні; формування системи знань учнів про

специфіку профільного навчання як першого кроку до оволодіння обраною професією (для 8-9 класів), стратегію і тактику реалізації визначених напрямів власного кар'єрного зростання у майбутньому; ознайомлення учнів із способами і прийомами прийняття обґрунтованих рішень про вибір майбутнього профілю навчання (для 8-9класів) майбутньої професії, забезпечення їх практичним досвідом пошуку необхідної інформації для розробки або ж удосконалення індивідуальної освітньої траєкторії та стратегії професійного зростання у майбутньому [5].

Для забезпечення інформаційної складової факультативів, спецкурсів та курсів за вибором, та з метою самоосвіти вчителем може бути використана така література [1]:

1. Александрова, Н. А. Значення показників функціонування сім'ї у професійному самовизначенню старшокласників / Н. А. Александрова // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №4. – С. 67-69.

2. Белецкая, О. Профориентация в работе классного руководителя / О.Белецкая // Відкритий урок. – 2011. – №6. – С. 27-28.

3. Бєлошицький, О. Соціально-педагогічні проблеми профорієнтації учнівської молоді / О.Бєлошицький // Трудове навчання (Шкільний світ). – 2012. – №4. – С. 46-51.

4. Білоус, Р. М. Мій професійний вибір: тренінг старшокласників / Р.М.Білоус // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №1. – С. 10-22.

5. Білоус, Р. М. Психологічна структура та ознаки професійного наміру особистості / Р.М. Білоус // Практична психологія та соціальна робота. – 2011. – №4. – С. 70-74.

6. Білоцерковець, І. Планета професій: творчий проект / І. Білоцерковець // Школа. – 2012. – №7. – С. 78-80.

7. Близнюк, Н. Профорієнтаційна робота у школі / Н. Близнюк // Завуч (Шкільний світ). – 2012. – №15. – С. 34-46.

8. Богданова, О. Н. Профессиональное самоопределение учащихся основной школы / О. Н. Богданова, И. В. Лаврентьева // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2012. – №6. – С. 32-35.

9. Бурлаченко, О. Формування мотивації вибору майбутньої професії засобами профорієнтації / О. Бурлаченко // Соціальний педагог (Шкільний світ). – 2011. – №12. – С. 44-45.

10.Бякова, Н. В. Групповая профориентационная игра «Путь в профессию» / Н. В. Бякова // Воспитание школьников. – 2011. – №1. – С. 49-56.

11.В мире перспективных профессий // Научно-методический журнал заместителя школы по научно-методической работе. – 2013. – № 1. – С. 127-128 ; № 2. – 2013. – С. 125-128 ; № 3. – С. 124-128 ; № 4. – С. 123-128.

12. Веленко, А. Уроки профорієнтації в початковій школі : авторська розробка ігрових занять / А. Веленко // Психолог (Шкільний світ). – 2013. – № 11/12. – С. 101-107 ; 2012. – № 1. – С. 19-21.

13.Войцехівська, Н. Обираємо професію : заняття для учнів 8 класів / Н.Войцехівська // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №23. – С. 19-22.

14.Волобуєва, Т. Підготовка педагога до профорієнтаційної роботи як підсистема неперервної педагогічної освіти / Т. Волобуєва // Освіта України. – 2011. – №1/2. – С. 7.

15.Гвардіон, Н. Розум і краса врятують світ : година спілкування з профорієнтації / Н. Гвардіон // Позашкілля (Шкільний світ). – 2011. – №4. – С. 31-32.

16.Глазков, Ю. Забезпечуємо потребу учня в освіті / Ю. Глазков // Директор школи (Шкільний світ). – 2011. – №44. – С. 1, 22-23.

17.Горбатюк, І. А. Світ професій і твоє місце у ньому / І.А. Горбатюк // Позашкільна освіта. – 2013. – № 5. – С. 6-16.

18.Гузенко, Л. В. Концептуальные основы развития и становления профессиональной ориентации в средней школе Германии на современном этапе / Л. В. Гузенко // Профильная школа. – 2013. – № 2. – С. 42-44.

19.Доровських Л. Самовизначення старшокласників в умовах сучасного шкільного простору / Л. Доровських // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 110-113.

20. Зайчук, С. Ранній вибір майбутньої професії / С. Зайчук // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №2. – С. 8-11.

21.Закатнов, Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення : монографія / Д.О.Закатнов ; НАПН України. Ін-т проф.-техн. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 158 с.

22.Зотова, О. Професійна орієнтація учнів у навчально-виховній діяльності сільських закладів освіти / О. Зотова // Рідна школа. – 2011. – №12.– С. 54-59.

23.Зубатюк, Н. Моніторинг якості профільної освіти та профорієнтаційної роботи / Н. Зубатюк // Школа. – 2012. – №1. – С. 36-46.

24.Зубковская, И. Б. Мотивационные факторы выбора профиля обучения учащимися общеобразовательных учреждений / И. Б. Зубковская, И. В. Лаврентьева // Профильная школа. – 2013. – № 3. – С. 57-60.

25.Зулунова, Г. В. Профориентационная работа в школе / Г. В. Зулунова // Начальная школа. – №5. – С. 31-34.

26.Калошин В. Важливість Я-концепції у забезпеченні самовизначення учнів ПТНЗ / В. Калошин // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 84-91.

27.Качур, Г. Ефективна організація правильного вибору / Г. Качур // Управління освітою (Шкільний світ). – 2011. – №17.– С. 2-16. – Вкладка.

28.Кидисюк, Н. П. Ким стати? : дидактичні матеріали з профорієнтаційної роботи у 1-4 класах / Н. П. Кидисюк, Т. Б. Хомуленко. – Х. : Основа, 2012. – 143, [1] с. – (Бібліотека журналу «Початкове навчання та виховання»; вип. 12 (96).

29.Клименко, В. Обираємо професію : курс гурткових занять / В. Клименко // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №22. – С. 1-36. – Вкладка.

30.Козлик, Т. В. З досвіду організації профорієнтаційної роботи школи / Т. О. Козлик // Класному керівнику. Усе для роботи (Основа). – 2011. – №10. – С. 2-13.

31.Концепція державної системи професійної орієнтації населення : проблема, на розв’язання якої спрямована Концепція : затв. постановою Каб. Міністрів України від 17 верес. 2008 р. № 842 // Труд. підготовка в закл. освіти. – 2009. – № 1/2. – С. 3-5

32.Коренькова О. Крок у майбутнє : профорієнтаційне заняття з елементами тренінгу / О. Коренькова // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 108-109.

33.Косенко, Н. Аукціон професій : тренінг / Н. Косенко // Сучасна школа України. – 2012. – №12. – С. 86-87.

34. Лапій, В. «Готуємо школярів до свідомого вибору професії…» // В. Лапій. – Педагогічна думка. – 2012. – №4. – С. 35-37.

35. Липова, Л. Вибір профілю навчання – важливий крок до професійного самовизначення / Л. Липова, В. Малишев, П.Замаскіна // Практика управління закладом освіти. – 2011. – №4. – С. 36-46.

36. Лощилова, М. А. Пофессиональное самоопределение школьников (на примере Великобритании) / М. А. Лощилова // Профильная школа. – 2012. – №5. – С. 15-23.

37. Лунченко, Н. Вивчення професійної спрямованості старшокласників / Н. Лунченко // Заступник директора школи. – 2012. – №12. – С. 43-54.

38. Мартинець, Л. А. Проектна діяльність у професійному становленні особистості старшокласників / Л. А. Мартинець // Виховна робота в школі (Основа). – 2011. – №4. – С. 42-55.

39. Мерзлякова, О. Л. Методики професійного визначення / О. Л. Мерзлякова, Г. О. Євдокимова. – К. : Шкільний світ, 2011. – 120 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

40. Методи психодіагностики у професійному самовизначенні молоді : метод. посіб. [для пед. працівників] / [авт.: О.В.Мельник, Л. С. Злочевська, Н. С. Гончар] ; НАПН України. Ін-т проф.-техн. освіти. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 109 с.

41. Миколаєнко, А. Професійна орієнтація та професійне самовизначення учнів загальноосвітніх навчальних закладів / А.Миколаєнко, В. Герасимчук // Рідна школа. – 2012. – №11. – С. 66-70.

42. Мітєв, І. Профорієнтаційна робота як система / І.Мітєв, Л. Шинкар // Управління освітою (Шкільний світ). – 2011. – №8. – С. 24-27.

43. Міщанін, Н. Проблеми професійного самовизначення: перший крок у 8 класі з курсу «Людина і світ професій» / Н.Міщанін // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №7. – С. 14-16.

44. Навігатор у світі професій : [профорієнтаційний напрям виховання] // Шкільна бібліотека. – 2013. – № 11/12. – С. 118-160.

45. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : схвалено Указом Президента України від

25 черв. 2013 р. № 344/2013 // Класний керівник. – 2013. – № 23/24. – С. 9-23.

46.Некраш, Л. Вибір професії: як діяти, щоб не помилитися / Л. Некраш, М. Стрільник. – К. : Шкільний світ, 2011. – 128 с. – (Бібліотека «Шкільного світу»).

47.Олійник, О. Сімейне професійне консультування в системі загальної середньої освіти / О. Олійник // Заступник директора школи. – 2012. – №12. – С. 37-42.

48.Онуфрієнко, Л. О. Вступ до тренінгу професійного самовизначення / Л. О. Онуфрієнко // Обдарована дитина. – 2011. – №5. – С. 18-21.

49.Панова, Л. Г. Професійний навігатор : урок-гра / Л.Г.Панова // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2012. – №12. – С. 21-22.

50.Панова, Л. Г. Світ професій: рольова гра «Башта» / Л.Г. Панова, О. Й. Благодірова // Шкільному психологу. Усе для роботи (Основа). – 2012. – №11. – С. 26-27.

51.Педагогічна підготовка батьків до професійного самовизначення дітей старшого шкільного віку : методичні рекомендації / О.М. Докукіна, Т.В. Кравченко, Л.В. Повалій. – К., 2013.

52.Педагогічна підготовка сімей різного типу до професійного самовизначення старшокласників : методичний посібник / [В.П. Горпинюк, О.М. Докукіна, В.Г. Постовий]; за заг. ред. Т.В. Кравченко. – К., 2013.

53.Петрище В. Обираю професію : структура програми / В. Петрище, М. Лемак // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 92-96.

54.Петрище, В. Обираю професію : структура програми для 8-10 класів / В. Петрище, М. Лемак // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №12. – С. 35-39.

55.Пономаренко, О. Особливості профорієнтаційної роботи у навчальних закладах Великої Британії / О. Пономаренко // Вища школа. – 2011. – №3. – С. 69-77.

56. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України : постанова Каб. Міністрів України від 14.11.2012 № 1069 // Офіц. вісн. України. − 2012. − № 90. − Ст. 3644. – С. 22.

57.Про впровадження наукового психолого-педагогічного проекту «Вибір успішної професії» : наказ Міністерства

освіти і науки України від 28.07.2008 № 699 // Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. − 2008. − № 36. − С. 12−27.

58.Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009–2015 роки : постанова Каб. Міністрів України від 28.01.2009 № 41 // Офіц. вісн. України. – 2009. – № 7. – Ст. 217. – С. 50. – Дод. 1 : Паспорт Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009–2015 роки ; Дод. 2 : Завдання і заходи на виконання Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2009-2015 роки.

59.Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення : постанова Каб. Міністрів України від 17.09.2008 № 842 // Уряд. кур'єр. − 2008. − 1 жовт. (№ 182). − Орієнтир. − С. 15−16 ; Офіц. вісн. України. − 2008. − № 72. − Ст. 2426. – С. 53. – Концепція додається.

60.Про затвердження Примірного положення про консультативний центр для батьків або осіб, які їх замінюють і дітей, які виховуються в умовах сім'ї [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки України від 30.06.2011 №714 – Режим доступу : http://www.president.gov.ua/documents/14429.html.

61.Про освіту : Закон України : за станом на 8 грудня 2006 р. / Верховна Рада України. – Офіційне видання. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 40 с. – (Серія «Закони України»).

62.Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 31.10.11 №1243 – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/.

63.Професійне самовизначення старшокласників : методичні рекомендації / І.М. Мачуська, Л.В. Повалій. – К., 2013.

64.Профорієнтація : перший крок на шляху до мети // Завуч (Шкільний світ). – 2011. – №24. – С. 1-24.

65.Пчелинова, В. В. Многоярусная классификация профессий и специальностей как основание профориентирования / В. В. Пчелинова // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – №1. – С. 40-47.

66.Резапкина Г. В. Обзор интернет-ресурсов по проблемам профессионального самоопределения / Г. В. Резапкина // Народное образование. – 2011. – №10. – С. 195-204.

67.Резапкина, Г. В. Акцентуация и выбор профессии / Г.В. Резапкина // Педагогическая диагностика. – 2011. – №4. – С. 30-45.

68.Романова, І. Система профорієнтаційної роботи в спеціальній школі-інтернаті / І. Романова, Н. Петаєва //Дефектолог. – 2013. – № 3. – С. 4-9.

69.Садоян, І. А. Рання професійна орієнтація – актуальна проблема сьогодення / І. А. Садоян // Нива знань. – 2012. – №4. – С. 57-60.

70. Сервачак, О. Психолого-педагогічний супровід професійного визначення школярів / О. Сервачак // Школа. – 2011. – №7. – С.79-81.

71.Сидоренко, В. К. Вплив особливостей психологічних типів особистості на можливості вибору професії молодою людиною / В. К. Сидоренко // Трудова підготовка в сучасній школі. – 2013. – № 6. – С. 35-40.

72.Ситнікова, Г. О. Обираємо професію – обираємо життя / Г. О. Ситнікова, Н. П. Біличенко // Класному керівнику. Усе для роботи. – 2012. – №12. – С. 18-20.

73.Скутін, А. О. Підготовка учнівської молоді до свідомого вибору професії на уроках трудового навчання у методичних поглядах Д. О. Тхоржевського / А. О. Скутін // Трудова підготовка в сучасній школі. – 2013. – № 6. – С. 11-15.

74.Ставецький, В. Юрист – усе ще престижно, а вчитель – ні: формування свідомого підходу до вибору професій / В. Ставецький // Шкільний світ.– 2012. – №3. – С. 4-5.

75.Титенко, О. Людина для професії чи професія для людини? : година спілкування в 9 класі / О. Титенко // Завуч (Шкільний світ). – 2012. – №15. – С. 47-49.

76.Ткаченко, В. Вибір успішної професії: проект. Діяльність школи з реалізації проекту / В. Ткаченко, Л. Барсукова, С. Харитонова // Завуч (Шкільний світ). – 2012. – №15. – С. 4-8.

77.Ткаченко, В. Профорієнтаційна робота / В. Ткаченко // Директор школи (Шкільний світ). – 2011. – №19. – С. 19-22.

78. Ткаченко, В. Психологічне дослідження учнів 9-10 класів на етапі профілізації (2011-2012 рр.) / В. Ткаченко, Л. Барсукова, С. Харитонова // Завуч (Шкільний світ). – 2012. – №15. – С. 9-12.

79. Туріщева, Л. В. От уже ці сучасні професії / Л. В. Туріщева // Класному керівнику. Усе для роботи (Основа). – 2012. – №11. – С. 53-55 ; Шкільному психологу. Усе для роботи (Основа). – 2012. – №11. – С. 37-38.

80. Футерко Л. Моє професійне майбутнє : психологічний тренінг / Л. Футерко // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 97-100.

81. Футерко, Л. Моє професійне майбутнє : психологічний тренінг / Л. Футерко // Психолог (Шкільний світ). – 2011. – № 44. – С. 6-9.

82. Харитонова, С. Профорієнтація та психологія професійного вибору / С. Харитонова // Завуч (Шкільний світ). – 2012. – №15. – С. 19-33.

83. Хмелєва-Токарєва, О. Сучасна шкільна профорієнтація / О. Хмелєва-Токарєва, І. Ткачук // Психолог (Шкільний світ). – 2012. – №2. – С. 12-13.

84. Хромова, О. Л. Методичні рекомендації. Робота школи з педагогічної підготовки батьків до професійного самовизначення старшокласників / О. Л. Хромова // Класний керівник. – 2013. – № 13/14. – С. 1-30.

85. Цікавий світ професій : розробки занять для учнів 3-4 класів / авт.-упоряд. Г. І. Білоус. – Х. : Основа, 2012. – 94 с. – (Бібліотека журналу «Початкове навчання та виховання»; вип. 3 (99).

86. Чернецька, Л. О. У світі професій : виховний захід, 5-11 кл. / Л. О. Чернецька // Виховна робота в школі (Основа). – 2012. – №11. – С. 19-25.

87. Чуприна, С. А. Використання методу проектів у профорієнтаційній роботі / С. А. Чуприна // Трудове навчання в школі (Основа). – 2012. – №23. – С. 21-23.

88. Шемчук, С. Ділові (рольові) ігри в професійній орієнтації старшокласників / С. Шемчук // Трудове навчання (Шкільний світ). – 2013. – № 5. – С. 38-41.

89. Яланська С. Система профорієнтаційної роботи у навчальному закладі / С. Яланська // Психолог. – 2013. – № 11/12. – С. 80-83.

Інформаційні ресурси

1. Світ професій: молодіжно-консультативна служба [*Електронний* ресурс] : сайт Державна бібліотека України для юнацтва. – Режим доступу : http://www.4uth.gov.ua/trade/actually.htm.

2. Довідник кваліфікаційних характеристик професій працівників [Електронний ресурс] : сайт Законы Украины. Информационно-правовой портал. – Режим доступу : http://uazakon.com/document/spart20/inx20247.htm.

3. Створення сприятливого середовища для забезпечення зайнятості молоді [Електронний ресурс] : інформаційно-ресурний портал для молоді. – Режим доступу : http://molodistua.org/international_policy/priorities/employment/?pid=3745.

4. Профорієнтація – зроби свідомий вибір: [Електронний ресурс]: сайт Благодійний фонд Розвиток України. – Режим доступу : http://prof.osvita.org.ua/uk/index.html.

5. Портал професійного консультування: [Електронний ресурс] : портал професійного консультування. – Режим доступу: http://profi.org.ua.

6. А. Я. Психология: тесты, тренинги, словарь, статьи [Електронний ресурс] : сайт А. Я. Психология. – Режим доступу : http://azps.ru.

7. Банк интерактивных профессиограмм [Електронний ресурс] : сайт Департамента труда и занятости населения города Москвы. – Режим доступу : http://prof.labor.ru.

Список використаних джерел

1. Микитюк Л.В. Профорієнтаційна робота – крок у світ професій. Рекомендований бібліографічний список літератури / Людмила Володимирівна Микитюк, Валентина Олександрівна Суткова // Спеціалізоване педагогічне видання департаменту освіти і науки Київської обласної державної адміністрації та Київського обласного інституту післядипломної освіти

педагогічних кадрів «Інформаційно-методичний збірник лютий 2014», №1(160)/2014. – С.97-103.

2. Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011 «Про Основні орієнтири виховання». [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України. – Режим доступу : old.mon.gov.ua/images/files/pozashkilna/1243.doc

3. Лист МОН № 1/9-349 від 20.05.13 року «Про навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів та структуру 2013/2014 навчального року» [Електронний ресурс]. / Сайт «Освіта.ua». – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/35974/

4. Лист МОН № 1/9-573 від 23.08.13 року «Про переліки навчальної літератури рекомендованої Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладів у 2013/2014 навчальному році» [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт Київського обласного інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів. – Режим доступу : http://kristti.com.ua/content.php?level3=28

5. Лист МОН № 1/9-479 від 08.07.13 року «Про діяльність психологічної служби» у 2013/2014 навчальному році. [Електронний ресурс]. / Сайт «Освіта.ua». – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36555/

4.2. Перелік навчальних програм для профорієнтаційної освіти

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор, автор	Тип програми	Клас(-и)	Інформація про схвалення	Джерело
1.	**«Моя майбутня професія: правила вибору».** *В.Г. Панок, О.В.Мельник, О.Л. Морін, Л.А. Гуцан, І.І. Ткачук*	Курс за вибором	9	*Лист ІІТЗО МОН України від 15.05.2013 № 14.1/12-Г-165*	Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник. / за наук. ред. В.Г. Панка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/. – Назва з екрану.
2.	**«Обираю професію».**	Спецкурс	8-10	*Лист ІІТЗО МОН України*	Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за

	М.В. Лемак, В.Ю. Петрище			*від 15.05.2013 № 14.1/12-Г-165*	вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник. / за наук. ред. В.Г. Панка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/. – Назва з екрану.
3.	**«Настає час вибору».** Т.*В. Сідляр, Н.В. Свірчкова*	Факультативний курс	8-11	*Лист ІІТЗО МОН України від 15.05.2013 № 14.1/12-Г-165*	Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник. / за наук. ред. В.Г. Панка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/. – Назва з екрну.

4.	«**Моя майбутня професія: шлях до успіху».** *В.Г. Панок, О.В.Мельник, О.Л. Морін, Л.А. Гуцан, І.І. Ткачук*	Курс за вибором	10(11)	*Лист ІІТЗО МОН України від 15.05.2013 № 14.1/12-Г-165*	Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник. / за наук. ред. В.Г. Панка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/. – Назва з екрану
5.	**«Я і моя професія».** *Л.М. Журомська*	Спецкурс	11	*Лист ІІТЗО МОН України від 15.05.2013 № 14.1/12-Г-165*	Збірник програм з викладання факультативних курсів, курсів за вибором та спецкурсів для застосування в роботі працівників психологічної служби загальноосвітніх навчальних закладів: навчально-методичний посібник. / за наук. ред. В.Г. Панка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/. – Назва з екрану.

6.	**«Людина і світ професій»** О.В.Мельник, Л.А.Гуцан, С.М.Дятленко, О.Л.Морін, І.І.Ткачук, О.В.Скалько, М.Л.Шабдінов.		8 – 9		

РОЗДІЛ V.
ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

5.1. Перелік навчальних програм з психології, рекомендованих МОН України, для реалізації варіативної складової навчальних планів у 2015/2016 навчальному році

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Класи	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма *(реквізити збірника або бібліограф. опис фахового видання)*	Реквізити листа про схвалення МОН України
1	**Цікаве спілкування:** *Бура Л.В.*	Факультативний курс	1-4	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/137102	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-*

					7458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
2	**Цікаве спілкування:** *Бура Л.В.*	Спецкурс	1-4	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від*

					www.psyua.com.ua	*15.05.2013 р.)*
3	**Пізнай себе:** *Доманська Л.В.*	Спецкурс з психології	2-3	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
4	**Таємниці спілкування:** *Курбанова О.М.*	Факульта-тивний курс	3-4	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем*

					http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
5	**Сходинками до школи:** *Черноусова Л.І.*	Факультативний курс для вихованців підготовчих класів спеціальної школи-інтернату	підготовчий клас	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України»	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки*

					[Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
6	**Корисні навички молодших школярів:** *Черноусова Л.І.*	Факультативний курс для спеціальної школи-інтернату	1-4	35 (17)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
7	**Швидка самодопомога:** *Вітульська З.Г.,*	Факультативний курс	5	17	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України»	*Схвалено для використання науково-*

	Денисенко В.І.				[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
8	**Вчись думати:** *Глушко М.Г.*	Факульта-тивний курс (основи практичної психології)	5(6)	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з*

					Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
9	**Психологічний розвиток особистості молодшого підліткового віку особистості:** *Заворотнюк А.В.*	Факульта-тивний курс, додатковий матеріал до програми «Щоденник розвитку»	5	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*

10	**Розвиваючі ігри:** *Луценко О.Г.*	Курс за вибором	5-7	70	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
11	**Психологія спілкування:** *Хронюк І.Є.*	Спецкурс	5-7	35 (17)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей*

					ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*

12	**Аранжування особистості:** *Суворова А.В.*	Факульта-тивний курс з психології	6-7	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
13	**Сходинки до вершини «Я»:** *Костецька Н.М.*	Факульта-тивний курс з психології	7-8	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем*

					http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
14	**Відверта розмова:** *Вієвський А.М., Лепеха К.І., Лунченко Н.В., Луценко Ю.А., Острова В.Д., Панок В.Г., Сосновенко Н.В.*	Факульта-тивний курс	7-8	17	Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України», фахові науково-методичні журнали Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки*

					ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
15	**Психологія спілкування:** *Сасюк Н.Ю.*	Факульта-тивний курс	8	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист*

					ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
16	**Обираю професію:** *Лемак М.В., Петрище В.Ю.*	Спецкурс	8-10	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
17	**Самопізнання та соціалізація підлітка:** *Петрище В.Ю.*	Спецкурс	8-10	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний	*Схвалено для використання науково-методичною*

					ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
18	**Настає час вибору:** *Сідляр Т.В., Свірчкова Н.В.*	Факульта-тивний курс	8-11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти*

					служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
19	**Моя майбутня професія: правила вибору:** *Панок В.Г., Мельник О.В., Морін О.Л., Гуцан Л.А., Ткачук І.І.*	Курс за вибором	9	35 (17)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
20	**Психологія**	Спецкурс	10	35	Офіційний веб-сайт	*Схвалено для*

	особистості: *Божко М.І.*				«Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
21	**Моя майбутня професія: шлях до успіху:** *Панок В.Г., Мельник О.В., Морін О.Л., Гуцан Л.А., Ткачук І.І.*	Курс за вибором	10(11)	35 (17)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/5	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської*

					9/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
22	**Психологія особистісного вдосконалення:** *Бойко Н.Д.*	Факульта-тивний курс	10-11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-*

					доступу : www.psyua.com.ua	*Г-165 від 15.05.2013 р.)*
23	**Життєва компетентність особистості:** *Вареник С.В.*	Факульта-тивний курс	10-11	70 (35)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
24	**Конфліктологія у школі:** *Іванова Г.В.*	Курс за вибором	10-11	70 (35)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з*

					доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
25	**Я і психологія:** *Островська В.М.*	Факульта-тивний курс	10-11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства*

					освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
26	**Основи психології та педагогіки:** *Романовська Д.Д., Ілащук О.В.*	Спецкурс для підготовки учнів до олімпіади з педагогіки і психології	10-11	40	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
27	**Психологія ділового**	Факульта-тивний курс	10-11	70	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти	*Схвалено для використання*

	спілкування і основи ділового етикету: *Ропацька І.С.*				і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
28	**Психологія:** *Пєтушкова Л.А., Аносова А.В.*	Факультативний курс	10-11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/137102	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-*

					7458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
29	**Основи психології особистості:** *Талаєва Ю.М., Романовська Д.Д.*	Спецкурс	10-11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від*

					www.psyua.com.ua	*15.05.2013 р.)*
30	**Психологія наукової творчості:** *Чухілевич О.П.*	Спецкурс	10-11	17	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
31	**Основи етики та психології сімейного життя:** *Андруша Н.І.*	Факульта-тивний курс	11	17	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу :	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем*

					http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
32	**Особистість та міжособистісні відносини:** *Божко М.І.*	Спецкурс	11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України»	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки*

					[Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
33	**Я і моя професія:** *Журомська Л.М.*	Спецкурс	11	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
34	**Формування духовно-моральних**	Факульта-тивний курс для учнів	5-6	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України»	*Схвалено для використання науково-*

	цінностей: *Черноусова Л.І.*	спеціальної школи-інтернату			[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
35	**Основи психології:** *Черноусова Л.І.*	Факультативний курс для учнів спеціальної школи-інтернату	7-8	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з*

					Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
36	**Етика і психологія сімейного життя:** *Черноусова Л.І.*	Факультативний курс для учнів спеціальної школи-інтернату	9-10	70 (35)	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*

37	**«Цікава психологія»** *Ціось А.Л.*	Факульта-тивний курс	8	35	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.mon.gov.ua/ua/activity/education/59/1371027087/1371027458/ Сайт «Психологічна служба системи освіти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.psyua.com.ua	*Схвалено для використання науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ІІТЗО № 14.1/12-Г-165 від 15.05.2013 р.)*
38	**Навчальна програма (тренінгів курс) «Дорослішай на здоров'я» (для факультативної,**	Факульта-тивний курс	9-11 класи/ учні ПТНЗ	36 (18 занять по 2 академічні години)	Лещук Н.О. Дорослі-шай на здоров'я : навч.-метод. посіб. / Н.О.Лещук, О.А.Голоцван. _ К., 2012. – 214 с.	*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (лист № 1/11-12028 від 20.07.2012 р.)*

	гурткової, позакласної роботи: *Н.О. Лещук, О.А. Голоцван*					

5.2. Перелік корекційно-розвивальних і просвітницьких програм, рекомендованих, науково-методичною радою КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів», для використання в роботі працівників психологічної служби закладів освіти Київщини

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	*Назва програми, автор*	*Клас (-и), вік*	*Автор*	*Інформація про схвалення*	*Джерело*
1.	**Програма психолого-педагогічного супроводу дітей раннього віку на етапі адаптації до умов дошкільного закладу**	діти 5-6 років	*Стреж Л. В.*	*Протокол НМ КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 26 лютого 2010*	1. Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 204 с. 2. Сайт "Мій

					кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
3.	**Корекційно-розвивальна програма з подолання дитячих страхів**	діти 5-8 років	*Лугова Г. В., Герасімюк Т. В., Букоємська Л. А.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 26 лютого 2010*	1.Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 204 с. 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".

4.	**Корекційно-розвивальна програма для роботи з дітьми дошкільного віку**	діти 3-6 років	*Васильєва О. Г.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 26 лютого 2010*	1.Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 204 с. 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
5.	**Країна знань** *(корекційно-розвивальна програма)*	діти 3-6 років	*Прищепа Т .І.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 4 від 29 квітня 2010*	1.Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальнихзакладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова,

					Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 204 с. 2.Сайт "Мій найкращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
6.	**Інтелектуальна мозаїка** *(корекційно-розвивальна програма)*	діти 3-6 років	*Прищепа Т. І.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 4 від 29 квітня 2010*	1.Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР

					"КОІПОПК", 2012. – 204 с. 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
7.	**Подаруй ласкавинку** *(корекційно-розвивальна програма)*	діти 4 років	*Кошицька Л. І.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК " № 1 від 28 січня 2010*	1.Психологічний супровід навчально-виховного процесу у дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 204 с. 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".

8.	**Пізнайко** *(програма роботи гуртка)*	діти 5-6 років	*Мокосєєва О. А.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 3 від 26 квітня 2012*	1.Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК". 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
9.	**Секрети успіху** *(програма корекційно-розвивальної роботи)*	діти 5-6 років	*Оселедько А. В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 3 від 7 квітня 2011*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
10.	**Шкільна дезадаптація** *(корекційно-розвивальна програма)*	учні 1 класу та їхні батьки	*Корнієнко Н. Л.*	*Протокол № 4 за-сідання експертної комісії ЦППСР КНЗ КОР "КОІПОПК" від 21 грудня 2011*	1.Центр практичної психології і соціальної роботи КНЗ КОР "КОІПОПК". 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
11.	**Адаптація до навчання в школі** *(корекційно-розвивальна програма)*	учні 1 класу	*Яковець В. М.*	*Протокол № 4 за-сідання експертної комісії ЦППСР КНЗ КОР "КОІПОПК" від 21 грудня 2011*	1.Центр практичної психології і соціальної роботи КНЗ КОР "КОІПОПК". 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього

					порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
12.	**Розвиток пізнавальних процесів і творчих здібностей учнів початкових класів** *(корекційно-розвивальна програма)*	діти 6-7 років	*Корунська Н. М.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 7 від 28 жовтня 2010*	Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в сільському адміністративному районі : збірник методичних матеріалів / за ред. А. В. Аносової, Н. А. Максимової. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 136 с.
13.	**Профілактика агресивної поведінки учнів** *(корекційно-розвивальна програма)*	учні 1-4 класів	*Корженко В. А.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 7 від 28 жовтня 2010*	Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в сільському адміністративному районі : збірник методичних матеріалів / за ред. А. В. Аносової, Н. А. Максимової. – Біла Церква : КНЗ КОР

					"КОІПОПК", 2011. – 136 с.
14.	**Попередження агресивності дітей молодшого шкільного віку**	учні 2-4 класів	*Валько М.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 7 від 28 жовтня 2010*	Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в сільському адміністративному районі : збірник методичних матеріалів / за ред. А. В. Аносової, Н. А. Максимової, – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 136 с.
16.	**Психолого-педагогічний супровід обдарованих і здібнихдітей у сільській школі** *(діагностично-розвивальна програма)*	учні 5-9 класів	*Коваленко М. А.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 7 від 28 жовтня 2010*	1.Психолого-педагогічни супровід навчально-виховного процесу в сільському адміністративному районі : збірник методичних матеріалів / за ред. А. В. Аносової, Н. А. Максимо

					вої. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 136 с. 2. Сайт "Мійкращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
17.	**Сходинки до вершини "Я"** *(програма факультатив у з психології)*	учні 7-8 класів	*Костецька Н. М.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 8 від 23 грудня 2010 року*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
18.	**Психологічні аспекти соціалізації підлітків** *(просвітницька програма)*	учні 7-9 класів	*Піша О. В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 7 від 28 жовтня 2010*	Психолого-педагогічний супровід навчально-виховного процесу в сільському адміністративному районі : збірник методичних матеріалів / за ред. А. В. Аносової, Н. А. Максимової. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 136 с.
20.	**Основи психології** *(програма*	учні 5-11 класів	*Степанець Н. В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР*	Обласна виставка "Освіта

	факультативного курсу)			*"КОІПОПК" № 7 від 23 грудня 2011*	Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
21.	**Пізнай себе і ти пізнаєш світ** *(навчальна програма гуртка для позашкільних навчальних закладів)*	учні 5-11 класів	*Василюк Т. А., Мазун Ю. М.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 6 від 6 жовтня 2011*	Обласнавиставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
22.	**Психологія спілкування** *(програма факультативу)*	учні 8-9 класів	*Стеблина І. І.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 1 від 23 лютого 2012*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
23.	**Психологія** *(програма факультативного курсу)*	учні 10-11 класів	*Пєтушкова Л. А.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 5 від 23 червня 2011*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
24.	**Основи етики та психології сімейного життя** *(програма курсу за вибором)*	учні 11 класів	*Андруша Н. І.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 1 від 20 січня 2011*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
25.	**Психологія особистості** *(програма факультативу)*	учні 7-8 класів	*Нечай Т. О.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 1 від 20 січня 2011*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
27.	**Психологія**	учні	*Хронюк І. Є.*	*Протокол*	1. Вісник

	спілкування	5-7класів		*НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 1 від 26 лютого 2010*	психологічної служби Київщини. – Біла Церква: КНЗ КОР "КОІПОПК", 2009. – 116 с. 2. Сайт "Мійкращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
28.	**Основи психології** *(програма факультативного курсу)*	учні 10-11 класів	*Грабовська Є. Д.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 26 лютого 2010*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
30.	**Культура родинних взаємин: кроки сходження** *(просвітницька програма для батьків)*	батьки	*Аносова А.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 5 від 23 червня 2011*	1.Організаційно-методичні аспекти роботи працівників психологічної служби з батьками / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 4. – Біла

					Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 184с. 2. Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
31.	**Як спілкуватися з дитиною** *(тренінгова програма)*	батьки	*Комінко А. В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК " № 5 від 23 червня 2011*	1.Організаційно-методичні аспекти роботи працівників психологічної служби з батьками / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 4. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 184с. 2.Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".

32.	**Спілкуємось з любов'ю** *(програма батьківського клубу)*	батьки	*Сухоцька Л. В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК " № 5 від 23 червня 2011*	1.Організаційно -методичні аспекти роботи працівників психологічної служби з батьками / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 4. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2011. – 184с. 2. Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КНЗ КОР "КОІПОПК".
33	**Програма корекційно - розвивальних занять з учнями із затримкою психічного розвитку** (для учнів початкових класів)	учні 1-4 класів	*Удодік Л.О.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК " № 6 6 жовтня 2011*	Презентація на семінарі керівників міських, районних психологічних служб

34	**Програма корекційно - розвивальних занять з учнями із затримкою психічного розвитку**	учні 5-9 класів	*Демченко І.В.*	*Протокол НМР К КНЗ КОР "КОІПОПК " № 7 від 23 грудня 2011*	Презентація на семінарі керівників міських, районних психологічних служб
35	**«Заняття з ліворукими дітьми» програма для дітей 5-6 року життя**	5-6 років	*Чикунова І.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК " № 5 від 20вересня 2012*	Психологічний супровід навчання і виховання учнів молодшого шкільного віку / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 6. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2013. – 190 с.
36	**Програма факультативу для учнів 7-8 класів «Для тебе і про тебе»**	7-8 клас	*Сухоцька Л.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК " № 4 від 30 травня 2013*	Обласна виставка "ОсвітаКиївщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"

37	**Корекційно-розвивальна програма «Корекція та розвиток пізнавальних процесів дитини молодшого шкільного віку»**	Дошкіль-ний вік	*Скобель-Нарольська Л.С.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 3 від 25 квітня 2013*	Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 208 с.
38	**Програма розвитку навичок спілкування для дітей старшого дошкільного віку**	Старший дошкіль-ний вік	*Лисенко Н.Д.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 4 від 30 травня 2013*	Психологічний супровід навчально-виховного процесу дошкільних навчальних закладів / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова / за

					редакцією Н. І. Клокар // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 5. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2012. – 208 с.
39	**Програма розвитку емоційно-вольової та комунікативної сфер для дітей молодшого шкільного віку**	Молод-ший шкільний вік	*Комінко А.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 4 від 30 травня 2013*	Психологічний супровід навчання і виховання учнів молодшого шкільного віку / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 6. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2013. – 190 с.
40	**Програма факультативного курсу «Психологічна культура»**		*Яковець В.М.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 28 березня 2013*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"

41	**Програми просвітницької психолого-педагогічної діяльності з батьківською громадою «Сімейні цінності»**	батьки	*Яковець В.М.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 28 березня 2013*	Обласна виставка "ОсвітаКиївщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
42	**Розвиток пізнавальних здібностей дітей з особливими освітніми потребами** *(корекційно-розвивальна програма)*	6-7 років	*Шевкун М.В., Давиденко О.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 2 від 28 березня 2013*	Обласн авиставка "ОсвітаКиївщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
43	**Парціальна програма корекційно-розвивальних занять для дітей 5-8 років «Вимовлятиі кожне слово – це так гарно, так чудово»**	5-8 років	*Лугова Г.В., Шульга Н.А., Герасимюк Т.В.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 4 від 30 травня 2013*	Обласна виставка "ОсвітаКиївщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
44	**Програма діяльності працівників**	Батьки першо-класників	*Поліщук М.А.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК*	Психологічний супровід навчання і виховання

	психологічної служби з батьками першокласників «Сім кольорів радості спілкування»			*" № 2 від 28 березня 2013*	учнів молодшого шкільного віку / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 6. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2013. – 190 с.
45	**Розвивальна програма для підлітків «Твої думки стають твоїм життям»**	підлітки	*Бурмакіна Л.Ф.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 3 від 25 квітня 2013*	Обласнавиставка "ОсвітаКиївщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
46	**Програма розвивальних занять для учнів початкової школи (6-10 років) «Золотий ключик»**	Учні початко-вої школи	*Кудько Т.П.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 3 від 25квітня 2013*	Психологічний супровід навчання і виховання учнів молодшого шкільного віку / автори-укладачі А. В. Аносова, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова // Вісник

					психологічної служби Київщини. Випуск 6. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2013. – 190 с.
47	**Корекційна програма для учнів 7-8 класів «Корекція тривожності в підлітків**	7-8 класи	*Москаленко В.Г.*	*Протокол НМР КНЗ КОР "КОІПОПК" № 3 від 25квітня 2013*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
48	**Програма соціально-психологічного тренінгу «Життя в барвистому світі»**	12-15 років	*Денисенко В.А.*	*Протокол №1 від 23.01.14*	Профілактика суїцидальної поведінки дітей та учнівської молоді / автори-укладачі А. В. Аносова, О. А. Бабиленко, Н. А. Максимова, Л. А. Пєтушкова // Вісник психологічної служби Київщини. Випуск 7. – Біла Церква : КНЗ КОР "КОІПОПК", 2014. – 246 с.

49	**Діагностична програма «Психологічна адаптація учнів 1-х, 5-х, 10-х класів»**	Учні 1,5,10 класів	*Муляр Л.П.*	*Протокол №7 від 24.1013*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
50	**Програма ігрового тренінгу «Граю, уявляю, пам'ятаю»**		*Романова Н.А., Медвідь Л.В., Стаднік Н.В.*	*Протокол №1 від 23.01.14*	Обласна виставка "Освіта Київщини" КНЗ КОР "КОІПОПК"
51	**Корекційно-розвивальна програма «Ти зможеш!»**		*Кирсенко М.О.*		

РОЗДІЛ VI.
ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

6.1. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу для учнів з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році

Сучасне законодавство України в галузі освіти забезпечує правові засади подальшого розвитку системи освіти в частині створення умов для навчання, реабілітації, соціальної адаптації, інтеграції в суспільство дітей з особливими потребами, у тому числі з інвалідністю.

Нині діти з особливими потребами можуть здобувати освіту у різних типах загальноосвітніх навчальних закладів: спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (спеціальні загальноосвітні школи з продовженим днем, школи-інтернати, спеціальні навчально-виховні комплекси, об'єднання, навчально-реабілітаційні центри далі – НРЦ), загальноосвітніх школах зі спеціальними та інклюзивними класами. Для учнів, які за станом здоров’я не можуть відвідувати навчальний заклад, місцеві органи управління освітою організовують індивідуальне або дистанційне навчання. Право вибору навчального закладу або форми навчання належить батькам дитини.

У спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах (далі – спеціальні навчальні заклади) з 1 вересня 2014 року запроваджено поетапне введення в дію нових навчальних планів, розроблених відповідно до Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607 (далі – Державний стандарт).

Державний стандарт розроблений з урахуванням Державних санітарних норм та правил «Гігієнічні вимоги до улаштування, утримання і режиму спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів) для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, та навчально-реабілітаційних центрів» (далі – Державні санітарні норми і правила), затверджених наказом Міністерства охорони здоров’я

України від 20.02.2013 № 144, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 14 березня 2013 р. за № 410/22942.

З огляду на те, що Державними санітарними нормами і правилами зменшено гранично допустиме тижневе навчальне навантаження у спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах, звертаємо увагу, що згаданою вище постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р. № 607 затверджено базові навчальні плани таких закладів І ступеня, розраховані на структуру початкової школи у складі підготовчого, 1-4 класів. Відповідно строк навчання у такій початковій школі становить 5 років (включаючи обов'язковий підготовчий клас), що забезпечує достатню кількість навчальних годин для засвоєння змісту освітніх галузей у поєднанні з проведенням корекційно-розвиткової роботи.

З урахуванням поетапного переходу спеціальних навчальних закладів на нові навчальні плани і програми (лист МОН від 25.06.2014 № 1/9-335 «Про навчальні плани та програми спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів на 2014/2015 навчальний рік») робочі навчальні плани на 2015/2016 навчальний рік для загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, складаються:

для підготовчого, 1-3 класів – за Типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (початкова школа), затвердженими наказом МОН України від 28.01.2014 № 80 (зі змінами, внесеними наказами МОН України від 11.02.2014 р. № 133 та від 15.07.2014 № 828);

для 4 класів – за Типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затвердженими наказом МОН України від 03.11.2004 р. № 849 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 11.09.2009 р. № 852);

для 5-6 класів – за Типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затвердженими наказом МОН України від 22.04.2014

№ 504 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 11.06.2014 р. № 701);

для 7-10 класів – за Типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів ІІ ступеня для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, затвердженими наказом МОН України від 09.04.2015 № 416 «Про внесення змін до наказу Міністерства освіти і науки України від 26.08.2008 р. № 778;

для 11-12 класів – за Типовими навчальними планами спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, затвердженими наказом МОН України від 12.02.2015 № 134.

Усі навчальні плани приведені у відповідність до чинних Державних санітарних норм і правил.

Під час складання робочих навчальних планів для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, дозволяється перерозподіл до 15 відсотків навчального часу, визначеного інваріантною частиною Типових навчальних планів. Всередині освітньої галузі перерозподіл здійснюється за погодженням із місцевим органом управління освітою, між галузями – за погодженням із МОН України.

Навчальний процес у спеціальних навчальних закладів для дітей глухих та зі зниженим слухом організовується за програмами загальноосвітньої школи для 5-11 класів (програми розміщені на офіційному сайті Міністерства (www.mon.gov.ua). Вчителі вносять корективи до них з урахуванням індивідуальних особливостей учнів глухих та зі зниженим слухом та строку навчання у школі ІІ та ІІІ ступеня.

У межах програм для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей (програми розміщені на офіційному сайті Міністерства (www.mon.gov.ua) для дітей із складними вадами розвитку (глухих та зі зниженим слухом у поєднанні з розумовою відсталістю) дозволяється вносити корективи з урахуванням індивідуальних особливостей даної категорії дітей.

Навчальні плани для учнів з помірною розумовою відсталістю складаються на основі Типових навчальних планів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів І ступеня для

розумово відсталих дітей з українською чи російською мовою навчання з урахуванням особливостей психофізичного розвитку учнів.

Навчання дітей з помірною розумовою відсталістю здійснюється за спеціальними навчальними програмами для спеціальних навчальних закладів для розумово відсталих дітей та (або) за індивідуальною навчальною програмою. Допускається адаптація змісту освіти до пізнавальних можливостей учнів, що виявляється в зменшенні обсягу матеріалу, його спрощенні за характером і структурою, збільшення кількості годин на вивчення окремих тем та постійне повторення навчального матеріалу у поєднанні з предметно-практичною діяльністю.

Корекційно-розвитковою складовою інваріантної частини навчальних планів спеціальних навчальних закладів регламентується організація системної реабілітаційної роботи з учнями (вихованцями): розвиток слухового сприймання; розвиток зорового сприймання; розвиток мовлення; корекція пізнавальної діяльності; формування навичок просторового орієнтування; соціально-побутове орієнтування; формування компенсаційних способів діяльності; практичне використання знань, умінь і навичок (предметно-практична діяльність); розвиток комунікативної діяльності і творчості; фізичний розвиток. Така робота передбачає вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів, і потребує впровадження особистісно орієнтованих програм навчання та реабілітації за індивідуальним та диференційованим підходом.

На основі узагальнення матеріалів вивчення діяльності навчальних закладів, інформацій органів управління освітою, листів батьків, громадських організацій можна зробити висновок, що можливості здійснення комплексної реабілітації в умовах спеціальної загальноосвітньої школи (школи-інтернату) використовуються недостатньо. Режимом функціонування спеціальних навчальних закладів передбачено проведення навчально-реабілітаційного процесу у першій та другій половині дня із забезпеченням постійного фахового психолого-педагогічного супроводу. Це, насамперед, передбачає продовження активної реабілітаційної роботи в другій половині

дня з використанням фахового потенціалу, досвіду роботи вихователів, які в більшості випадків є досвідченими педагогічними працівниками.

З урахуванням особливостей навчально-пізнавальної діяльності учнів з порушеннями слуху типові навчальні плани для дітей глухих та зі зниженим слухом розроблені з урахуванням пріоритетів білінгвального (двомовного) навчання (інтеграція словесної мови як мови навчання з українською жестовою мовою (далі – УЖМ) як мовою опанування та інтеграція УЖМ як мови навчання з словесною мовою як мовою опанування). Такий підхід схвалюють наукові, методичні працівники, педагоги спеціальних навчальних закладів.

Двомовне навчання у спеціальних навчальних закладах для дітей глухих та зі зниженим слухом передбачає одночасне використання двох мов (словесної та УЖМ). УЖМ вивчається не лише як окремий предмет, а й використовується як засіб вивчення інших предметів. У старших класах особливо важливо забезпечувати зростання питомої ваги словесної мови з відповідним зменшенням обсягу використання УЖМ. За таких умов розширюється сфера використання словесної мови і забезпечується більш успішне формування в учнів мовленнєвих умінь. При цьому, за належної організації навчання, рівень засвоєння змісту предмета підвищується.

Не менш важливою є робота з розвитку продуктивних видів мовленнєвої діяльності – говоріння й письма. Необхідно спрямовувати увагу на розвиток уміння учнів з порушеннями слуху будувати діалоги та монологічні висловлювання за навчальним матеріалом і відповідними мовленнєвими ситуаціями.

Виконанню таких завдань сприятиме системна корекційно-розвиткова робота з розвитку слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови у глухих дітей та з розвитку слухового сприймання та формування вимови у дітей зі зниженим слухом із забезпеченням міжпредметних зв’язків.

Обов’язковою складовою у запровадженні двомовного навчання має стати робота з батьками учнів, громадськими організаціями тощо, спрямована на роз’яснення соціальної потреби в такій моделі навчання, її переваг, особливо у

створенні передумов для подальшої соціалізації учнів та випускників з порушенням слуху.

Нагадуємо, що Перелік навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, рекомендованих МОН України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах для дітей з особливими освітніми потребами (за нозологіями), щороку розміщується на офіційному сайті Міністерства та в Інформаційному збірнику МОН України.

Права дітей з порушеннями психофізичного розвитку закріплені низкою законодавчих актів, спрямованих на забезпечення їм рівних з іншими дітьми можливостей для реалізації своїх конституційних прав, у тому числі права на освіту, та недопущення їх дискримінації.

Запровадження інклюзивного навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі передбачає створення відповідних умов: доступність будівель і приміщень, використання адекватних форм і методів навчально-виховної роботи, психолого-педагогічний супровід, співпраця з батьками (особами, які їх замінюють).

Відповідні методичні листи розміщені на офіційному веб-сайті Міністерства і науки України в рубриці «Освіта дітей з особливими потребами».

Організація інклюзивного навчання передбачає надання дитині з особливими освітніми потребами психолого-педагогічної корекційної допомоги. Корекційно-розвиткові заняття проводяться в окремому приміщенні, простір якого слід розподілити з урахуванням потреб учнів. Зокрема, у приміщенні потрібно створити функціональні зони: навчальну, ігрову, зону релаксації, сенсорну тощо.

Відповідно до контингенту учнів з особливими освітніми потребами керівник навчального закладу визначає кількість учителів-дефектологів, асистентів учителя та, за потребою, асистентів дитини. Це відповідає пункту 3 наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів» від 06.12.2010 № 1205, зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 22 грудня 2010 р. за № 1308/18603, яким встановлено,

що за рахунок спеціального фонду загальноосвітні навчальні заклади можуть уводити додаткові посади.

Додаткові посади можуть уводитися рішенням сесії місцевої влади за рахунок видатків місцевого бюджету. Це врегульовано частиною першою статті 14 Закону України «Про освіту», де йдеться про повноваження органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, серед яких – встановлювати, не нижче мінімальних нормативів, визначених центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, обсяги бюджетного фінансування навчальних закладів системи освіти, що є комунальною власністю, та забезпечувати фінансування витрат на їхнє утримання.

У разі відсутності можливості введення додаткової посади, зокрема асистента дитини, таку функцію можуть виконувати один із батьків або особа, визначена батьками (особа, яка їх замінює) в їхній письмовій заяві. Це співвідноситься із статтею 59 Закону України «Про освіту» та статтею 12 Закону України «Про охорону дитинства», якими на батьків покладається відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини.

Батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей. Батьки є учасниками навчально-виховного процесу, мають сприяти здобуттю дітьми освіти у навчальних закладах або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог щодо її змісту, рівня та обсягу.

З урахуванням зазначеного, керівники загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчаються діти із складними порушеннями розвитку, у тому числі діти з аутизмом, синдромом Дауна та інші, зобов’язані забезпечити доступ до навчально-виховного процесу асистента дитини з числа батьків або осіб, які їх замінюють, з урахуванням вимог санітарного законодавства.

Законодавство в галузі освіти передбачає можливість створення загальноосвітнього навчального закладу нового типу – навчально-реабілітаційний центр (для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку). Саме у таких центрах діти з інвалідністю,

ускладненою тяжкими порушеннями розвитку (у тому числі діти, які самостійно не пересуваються), можуть здобувати освіту відповідного рівня у поєднанні з реабілітаційними послугами.

Система наукового обгрунтування та фахового супроводження процесу реабілітації дітей з тяжкими порушеннями розвитку в умовах їхнього навчання в НРЦ передбачає послідовне вирішення комплексних проблем, починаючи від складання індивідуальних навчально-реабілітаційних програм на основі індивідуальної програми реабілітації дитини-інваліда з наступним їх коригуванням. При цьому педагогічними, медичними працівниками забезпечується специфічність процесу реабілітації дитини з інвалідністю на основі здійснення індивідуального підходу, оскільки такі діти потребують фахового супроводження і підтримки на всіх вікових етапах, особливо в дошкільному та молодшому шкільному віці.

Діти з тяжкими порушеннями опорно-рухового апарату, які самостійно не пересуваються і потребують індивідуального догляду, зараховуються до інклюзивних груп при забезпеченні постійного супроводу асистентом дитини. Така норма встановлена пунктом 7 Порядку комплектування інклюзивних груп у дошкільних навчальних закладах, затвердженого спільним наказом МОН та МОЗ від 06.02.2015 за № 104/52.

З урахуванням актуальності питання звертаємо увагу на можливість створення, за наявності відповідної кількості дітей, окремих класів для учнів з розладами спектра аутизму. Саме у таких класах створюється навчально-корекційне середовище, що забезпечує індивідуальний психолого-педагогічний супровід учнів з розладами спектра аутизму для їх адаптації до шкільного життя та підготовки до навчання у спеціальних або загальноосвітніх навчальних закладах. Цьому сприятиме навчання дітей з аутизмом за індивідуальними програмами, складеними з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку кожної дитини.

Для формування навичок соціальної поведінки такі діти потребують спеціальних умов у спеціально організованому середовищі. Чим раніше таке середовище для дитини буде створено, тим успішнішою буде її адаптація та менше її розвиток відхилятиметься від норми.

6.2. Перелік корекційно-розвиткових програм для організації навчання дітей з особливими освітніми потребами

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва програми, автор	Тип програми	Класи, вік дітей	Обсяг навчальних годин	Де опублікована навчальна програма	Інформація про схвалення
1.	**Програма «Українська жестова мова» для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей глухих та зі зниженим слухом** Автор: Адамюк Н.Б.	Корекційно-розвиткова програма	підг., 1-12 класи	34 (70)	Програма «Українська жестова мова» для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей глухих та зі зниженим слухом / Н. Б. Адамюк. – К. : Поліграф-книга, 2010. – 68 с.	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 30.08.2010 № 1/11-8244)*

2 2.	**Програма «Етика» для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушенням слуху** Автор: Воробель Г.М.	Курс за вибором	5-12 класи	34	Програма «Етика» для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей з порушенням слуху / Г.М. Воробель. – К. : Благовіст, 2007. – 84 с.	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 21.12.2007 № 1/11-9265)*
3.	**Програма пропедевтичного навчально-розвиваючого курсу з основ інформатики «Крок у завтра» для учнів 5-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей глухих та зі зниженим слухом**	Курс за вибором	5-9 класи	34	Програма пропедевтичного навчально-розвиваючого курсу з основ інформатики «Крок у завтра» для учнів 5-9 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей глухих та зі	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 17.08.2009 № 1/11-6906)*

	Автори: Желєзняк О.В., Гордієнко Т.П., Желєзняк Н.К.				зниженим слухом / О. В. Желєзняк, Т. П. Гордієнко, Н. К. Желєзняк – К. : Поліграф-книга, 2010. – 72 с.	
4.	**Програми корекційних занять для початкових класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим зором (розвиток мовлення; ритміка; соціально-побутове орієнтування; трудове навчання; образотворче мистецтво)** Автори: Ремажевська В.М., Спірідонова	Корекційно-розвиткові програми	підг., 1-4 класи	34	Програми корекційних занять для початкових класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для дітей зі зниженим зором [Електронний ресурс] / Г.Є. Спірідонова – 2009. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navc	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 21.12.2007 № 1/11-9253)*

	Г.Є.				halni_programi11/ - Назва з екрану.	
5.	**Комплексна програма корекційних занять (розвиток та дорозвиток психічних і сенсорних функцій, соціально-побутове орієнтування, просторове орієнтування та мобільність) для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей** Автори: Христоєва Н.В., Куніна Г.М., Гладух Л.М., Назарова О.П., Било Г.П.	Корекційно-розвиткові програми	1-4 класи	34	Комплексна програма корекційних занять (розвиток та дорозвиток психічних і сенсорних функцій, соціально-побутове орієнтування, просторове орієнтування та мобільність) для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей / Н. В. Христоєва. – К.: Інкунабула, 2008. – 112 с.	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 21.12.2007 № 1/11-9252)*

6.	**Програма комплексної реабілітації незрячих учнів для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей** Автори: Христоєва Н.В., Тільна О.А., Ульянова В.П.	Корекційно-розвиткові програми	5-9 класи	34 (70)	Програма комплексної реабілітації незрячих учнів для спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей / Н. В. Христоєва. – К.: Інкунабула, 2008. – 64 с.	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 21.12.2007 № 1/11-9263)*
7.	**Соціально-побутове орієнтування. Програми для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей** Автори: Мерсіянова Г.М., Гіренко Н.А	Корекційно-розвиткова програма	5-10 класи	34 (70)	Соціально-побутове орієнтування. Програми для 5-10 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для розумово відсталих дітей [Електронний	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 16.07.2009 № 1/11-5571)*

					ресурс] / Г.М. Мерсіянова, Н.А. Гіренко – 2010. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	
8.	**Корекційно-розвивальна програма з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку** Автор: Квітка Н.	Корекційно-розвиткова програма	3-6 років		Корекційно-розвивальна програма з музикотерапії для дітей дошкільного віку зі складними порушеннями психофізичного розвитку [Електронний ресурс] / Н. Квітка – 2013. – Режим	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 12.04.2013 № 1/11-6939)*

					доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	
9.	**Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (програмно-методичний комплекс)** Автор: Трофименко Л.І.	Корекційно-розвиткова програма	5-6 років		Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс [Електронний ресурс] / Л.І. Трофименко –	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 05.12.2012 №1/11-18794)*

					2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	
10.	**«Віконечко». Програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку** Автор: Сак Т.В.	Корекційно-розвиткова програма	3 – 7 років		Програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку «Віконечко». [Електронний ресурс] / Т.В. Сак – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.go	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 12.04.2013 №1/11-6943)*

					v.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	
11.	**Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку** Автор: Луцько К.В.	Корекційно-розвиткова програма	3 – 7 років		Програма розвитку глухих дітей дошкільного віку [Електронний ресурс] / К.В. Луцько – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 17.07.2013 № 1/11-11626)*

12.	**Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату** Автор: Шевцов А. Г.	Корекційно-розвиткова програма	3 – 7 років		Програма розвитку дітей дошкільного віку з порушеннями опорно-рухового апарату [Електронний ресурс] / А.Г. Шевцов – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 05.12.2012 №1/11-18795)*
13.	**Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю** Автори: Дуброва І.М., Лощених В.П.,	Корекційно-розвиткова програма	3 – 7 років		Програма розвитку дітей дошкільного віку з розумовою відсталістю [Електронний	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 12.04.2013 № 1/11-6940)*

	Шмалько Л.П.				ресурс] / І.М. Дуброва, В.П. Лощених, Л.П. Шмалько – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	
14.	**“Стежки у світ” програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом** Автори: Жук В.В., Литовченко С.В	Корекційно-розвиткова програма	3 – 7 років		Програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом «Стежки у світ» [Електронний ресурс] / В.В. Жук, С.В. Литовченко – 2013. – Режим	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 12.04.2013 №1/11-6942)*

					доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	
15.	**Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт»** Автори: Скрипник Т. В.	Корекційно-розвиткова програма	3 – 7 років		Комплексна програма розвитку дітей дошкільного віку з аутизмом «Розквіт». [Електронний ресурс] / Т.В. Скрипник – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану.	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 04.04.2013 № 1/11-6544)*

					Текст в електронному додатку	
16.	**Програма розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років** Автори: Вавіна Л. С., Бутенко В. А., Гудим І. М.	Корекційно-розвиткова програма	0 – 6 років		Програма розвитку дітей сліпих та зі зниженим зором від народження до 6 років [Електронний ресурс] / Л.С. Вавіна, В.А. Бутенко, І.М. Гудим – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 05.12.2012 №1/11-18797)*

17.	**Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (програмно-методичний комплекс)** Автор: Рібцун Ю.В.	Корекційно-розвиткова програма	5 років		Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: програмно-методичний комплекс. [Електронний ресурс] / Ю.В. Рібцун. – 2013. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 05.12.2012 №1/11-18798)*

18.	**Програми та методичні рекомендації з розвитку мовлення для дітей зі зниженим зором молодшого шкільного віку** Автори: Ремажевська В.М., Марунич Л.А.	Корекційно-розвиткова програма	1 – 4 клас	34	Програми та методичні рекомендації з розвитку мовлення для дітей зі зниженим зором молодшого шкільного віку [Електронний ресурс] / В.М. Ремажевська, Л.А. Марунич – 2009. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 05.12.2007 №1/11-9250)*
20.	**Програма із соціально-побутової орієнтації для дітей**	Корекційно-розвиткова програма	підготовчий, 1—4 класи	34	Програма із соціально-побутової	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від*

	зі зниженим зором Автори: Ремажевська В.М., Спірідонова Г.Є., Миклясевич І.О., Доморадзька Г.В.				орієнтації для дітей зі зниженим зором [Електронний ресурс] / В.М. Ремажевська, Г.Є. Спірідонова, І.О. Миклясевич, Г.В. Доморадзька – 2009. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	*21.12.2007 №1/11-9251)*
21.	**Програма з ритміки для спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей зі зниженим зором**	Корекційно-розвиткова програма	підготовчий, 1-4 класи	34	Програма з ритміки для спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей зі	*Затверджено МОН України (наказ МОН України від 21.12.2007 №1/11-9253)*

	Автори: Ремажевська В.М., Іващенко Л.Ф.				зниженим зором (підготовчий, 1- 4 класи) [Електронний ресурс] / В.М. Ремажевська, Л.Ф. Іващенко – 2009. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/693/navchalni_programi11/ - Назва з екрану. *Текст в електронному додатку*	

РОЗДІЛ VII.
ПОЗАШКІЛЬНА ОСВІТА

7.1. Перелік навчальних програм гуртків, творчих об'єднань позашкільних навчальних закладів, рекомендованих МОН України та науково-методичною радою КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	Назва навчальної програми, автор	Рівень навчання (початковий, основний, вищий)	Інформація про схвалення	Джерело
4.1. Навчальні програми з позашкільної освіти художньо-естетичного напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
1.	**«Хореографія»** *Монарх Є. Ю., Дейдиш Л.А.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України від 02.04.2012 №1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
2.	**«Класичний танець»** *Єрьоміна Т. М.,*	початковий, основний,	*Лист МОН України*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних

	Сизон Т. А., *Дейдиш Л.А.*	вищий	*від 02.04.2012* *№1/11-4294*	закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
3.	**«Народно-сценічний танець»** *Вартовник В.О.,* *Дейдиш Л.А.*	основний, вищий	*Лист МОН України* *від 02.04.2012* *№1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
4.	**«Народний танець»** *Малега А. В.,* *Дейдиш Л.А.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України* *від 02.04.2012* *№1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
5.	**«Сучасний танець»** *Остафейчук О.В.,* *Савельєва Н.Г.,* *Тушканова Н.О.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України* *від 02.04.2012* *№1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
6.	**«Спортивний бальний танець»** *Кухтіна В. А.,* *Дейдиш Л.А.*	початковий, основний	*Лист МОН України* *від 02.04.2012* *№1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.

7.	**«Естрадний танець»** *Артюх В. В.,* *Педоренко О.В.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України від 02.04.2012 №1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
8.	**«Соломоплетіння»** *Білай І.А.,* *Вихренко Т.О.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України від 02.04.2012 №1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
9.	**«Макраме»** *Джуріна Г.П.,* *Вихренко Т.О.*	основний	*Лист МОН України від 02.04.2012 №1/11-4294*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
10.	**«Спортивна сучасна хореографія»** *Борсюк Н.В.,* *Мосякова І.Ю.,* *Куніцький В.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол комісії з проблем виховання учнівської та студентської молоді НМР з питань освіти МОН України від 01.04.2011 № 1*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
11.	**«Брейк-данс. Сучасна хореографія»** *Борсюк Н.В.,*	початковий, основний, вищий	*Протокол комісії з проблем виховання учнівської та сту-*	Програми для позашкільних і загальноосвітніх навчальних закладів : художньо-естетичний

	Мосякова І.Ю., Куніцький В.В.		*дентської молоді НМР з питань освіти МОН України від 01.04.2011 № 1*	напрям / Артюх В. В., Білай І.А. та ін. − К., 2012. – 154 с.
12.	**«Бісерне диво»** *Авраменко Т.В.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 10.03.2011 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
13.	**«Хореографічний колектив «Джерельце»** *Тригуб І.М.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 10.03.2011 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
14.	**«Студія естрадно-народного співу «Перлина»** *Нурищенко О.М.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 22.03.2012 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
15.	**«Студія бального танцю «Ритми»** *Зарицька О.М.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 22.03.2012 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
16.	**«Студія образотворчого мистецтва «Звичайне диво»**	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та

	Поліщук Т.І.		*від 22.03.2012 № 2*	технології» КОІПОПК
17.	**«Театральний гурток»** *Зеленський О.Ф.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 22.03.2012 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
18.	**«Театр моди «Діамодус»** *Юнцова Т.В., Полянська О.А.*	основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 22.03.2012 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
19.	**«Фольклорний ансамбль «Вишиванка»** *Маслюк В.М***.**	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
20.	**«Петриківський розпис»** *Злочевська А.Є.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
21.	**«Керамічна майстерня»** *Коряко С.Г.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
22.	**«Фітодизайн»** *Школьна С.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та

			від 25.04.2013 № 3	технології» КОІПОПК
23.	**«Дизайн-студія «Колорит»** *Павленко Ю.С.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
24.	**«Театр мод «Зоряночка»** *Модлінська Т.Л.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
25.	**«Прикрась свій дім»** *Ювченко Н.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
26.	**«Художні вироби з глини»** *Василенко О.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
27.	**«Тістопластика»** *Гончаренко М.С.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
28.	**«Рукоділля»** *Приходько О.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї

			від 25.04.2013 № 3	та технології» КОІПОПК
29.	**«Золоте руно (фелтінг)»** *Середа Л.П.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
30.	**«Студія образотворчого мистецтва»** *Мілейко О.Б., Синякевич І.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
31.	**«Світ майстрів»** *Варжик А.Є.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
32.	**«Вокальна студія «Едельвейс»** *Ковальчук Л.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
33.	**«Ансамбль сучасного танцю «Пріма»** *Левчик Н.О.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК

34.	**«Ансамбль народного танцю «Ровесник»** *Нікітчук В.О.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
35.	**«Гончарна майстерня «Майстер»** *Гоменюк Н.Й.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
36.	**«Ляльковий театр»** *Заболотня Л.П.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
37.	**«Гурток декоративно-вжиткового мистецтва «Подарунок»** *Дідовець Т.М.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
38.	**«В'язана іграшка»** *Заводовська А.А.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 30.10.2014 № 7*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
39.	**«Макраме»** *Піддубна Т.Б.*	початковий, основний,	*Протокол науково-методичної*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки,

		вищий	*ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
40.	**«Вишивка стрічкою»** *Гарбар Н.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
41.	**«Художня вишивка»** *Іванькова С.Л.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
42.	**«Театр-студія «Світла хвиля»** *Мельник Т.О.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
43.	**«Ліплення»** *Плешакова Н.Є.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
44.	**«Ансамбль спортивного бального танцю «Мрія»** *Пріхніч Л.І.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК

45.	**«Вокально-хореографічна студія «Сузір'я»** *Ружинська О.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
46.	**«Тістопластика»** *Середа І.В.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 30.10.2014 № 7*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
47.	**«Художня робота з тирсою»** *Ткалич Л.В.*	основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 30.10.2014 № 7*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
48.	**«Захоплююче лозоплетіння»** *Шейна О.І.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
49.	**«Крок до кольорових вражень»** *Юрківська А.В.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК

4.2. Навчальні програми з позашкільної освіти науково-технічного напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
50.	**«Технічне конструювання»** *Кучер С.М.,* *Кожем'яка Д.І.,* *Вихренко Т.О.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
51.	**«Основи інформатики та обчислювальної техніки»** *Ріллє Г.Б.,* *Чигирин Н.О.,* *Вихренко Т.О.,*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
52.	**«Юні користувачі персонального комп'ютера»** *Денисюк Д.В.,* *Вихренко Т.О.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
53.	**«Основи інформаційних технологій»** *Биковський Т.В.*	основний, вищий	*Лист МОНМС України від 02.04.2012*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О.

			№1/11-4292	та ін. − К., 2012. – 154 с.
54.	**«Основи Web-технологій»** *Тополюкова О. О., Вихренко Т.О.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
55.	**«Основи художньої комп'ютерної графіки»** *Тополюкова О.О., Вихренко Т.О.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
56.	**«Основи традиційної та комп'ютерної анімації»** *Полянська Т.М., Вихренко Т.О.*	початковий, основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
57.	**«Дитяча анімація»** *Іванов Ю.В., Вихренко Т.О.,*	початковий, основний, вищий	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 №1/11-4292*	Програми з позашкільної освіти : науково-технічний напрям / Биковський Т.В., Вихренко Т.О. та ін. − К., 2012. – 154 с.
58.	**«Звукозапис та аранжування»** *Шпіньов В.А., Дейдиш Л.А.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-53

			України від 18.12.2013 № 3	
59.	**«Історична реконструкція»** *Рязанцев Є.Є., Дейдиш Л.А.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 18.12.2013 № 3*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-53
60.	**«Модульне оригамі»** *Смаженко М.О.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 28.03.2013 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
61.	**«Дизайн»** *Чуб Л.М.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 28.03.2013 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
62.	**«Макетування та технічний дизайн»** *Домотенко Д.Я.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.04.2013 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
63.	**«Майстерність»** *Солодуха Я.Т.*	початковий, основний,	*Протокол науково-методичної*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки,

		вищий	*ради КОІПОПК від 24.10.2013 № 7*	перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
64.	**«Картинг»** *Воронцов С.М.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 27.02.2014 № 2*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
65.	**«Крейсерський яхтинг»** *Горбаченко В.Г.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
66.	**«Дитяча відеостудія «Креатив»** *Керпатенко М.А.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
4.3. Навчальні програми з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
67.	**«Юні рослинники»** *Пінчук М.О., Тетюра В.Х., Іванова К.Б.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-

				52
68.	**«Юні овочівники»** *Тетюра В.Х.,* *Пінчук М.О.,* *Іванова К.Б.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
69.	**«Юні картоплярі»** *Тетюра В.Х.,* *Іванова К.Б.*	початковий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
70.	**«Лікарські рослини»** *Козленко В.П.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
71.	**«Юні квітникарі»** *Матієнко Л.О.,* *Штурмак Л.І.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-

				52
72.	**«Флористика»** *Штурмак Л.І.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
73.	**«Юні лісівники»** *Бойко Є.О.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
74.	**«Юні садівники»** *Трегубова Л.А.*	початковий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
75.	**«Юні виноградарі»** *Мазур П.О.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-

				52
76.	**«Основи агрохімії»** *Пінчук М.О.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
77.	**«Юні генетики-селекціонери»** *Пінчук М.О., Іванова К.Б.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
78.	**«Юні бджолярі»** *Пінчук М.О., Іванова К.Б.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
79.	**«Юні кінологи»** *Плескін В.Г.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-

				52
80.	**«Птахівництво з основами ветеринарії та зоогігієни»** *Сидоренко І.В.*	вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
81.	**«Основи ветеринарної медицини»** *Сидоренко І.В.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
82.	**«Юні охоронці природи»** *Радченко Т.Д.*	основний, вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
83.	**«Юні екологи»** *Радченко Т.Д.*	основний, вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52

84.	**«Основи гідробіології»** *Леус Ю.В.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
85.	**«Основи біоіндикації»** *Карєва М.О.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
86.	**«Екологічна біохімія»** *Назаренко В.І.*	вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
87.	**«Юні ботаніки»** *Морозюк С.С., Тараненко В.І.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52

88.	**«Основи фізіології рослин»** *Драган О.А.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
89.	**«Основи ентомології»** *Котляревська В.А.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
90.	**«Біологія людини»** *Тукаленко Є.В.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
91.	**«Основи цитології»** *Пустовалов А.С.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52

92.	**«Основи біології»** *Адріанов В.Л.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
93.	**«Основи експериментальної мікробіології»** *Карєва М.О.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
94.	**«Основи біохімії»** *Дикий Є.О.*	вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
95.	**«Основи генетики»** *Дикий Є.О.*	вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52

96.	**«Юні конярі»** *Бочков В.М.,* *Русан Г.Л.*	вищий	*протокол комісії біології, екології та природознавства НМР з питань освіти МОНМС України від 23.10.2012 № 3*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
97.	**«Юні кролівники»** *Уманець Р.М.,* *Русан Г.Л.*	вищий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
98.	**«Основи перепелівництва»** *Кийко А.О.*	початковий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
99.	**«Флористика та фітодизайн інтер'єру»** *Штурмак Л.І.*	основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

				http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
100.	**«Любителі сукулентних рослин»** *Штурмак Л.І.*	початковий, основний	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
101.	**«Основи біоетики»** *Русан Г.Л.*	початковий	*Лист МОН України від 04.07.2013 № 1/11-10901*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-52
102.	**«Дослідники природи»** *Рассоха В.В.*	основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 23.02.2012 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
103.	**«Зелена економіка»** *Малишева Т.В.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
104.	**«Учнівське лісництво»** *Стукал Н.І.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК

105.	**«Я і природа»** *Чорненко Н.М.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 30.10.2014 № 7*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
106.	**«У гармонії з природою»** *Тихоненко Л.В.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 29.01.2015 № 1*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
4.4. Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
107.	**«Юні туристи-краєзнавці»** *Омельченко Д.Г.*	початковий	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
108.	**«Спортивне орієнтування»** *Наровлянська М.Д., Тяпкіна К.М.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-

				bbloteka/programi-gurtkv
109.	**«Спортивний туризм»** *Наровлянський О.Д., Петрова Н.М.*	вищий	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
110.	**«Географічне краєзнавство»** *Колодько Н.І., Омельченко Д.Г.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
111.	**«Геологічне краєзнавство»** *Скриль І.А.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
112.	**«Історичне краєзнавство»** *Мельник В.В.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

				http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
113.	**«Літературне краєзнавство»** *Бондарчук О.С., Бондарчук Д.О.*	основний	*Лист МОНМС України від 02.04.2012 № 1/11-4293*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
114.	**«Пішохідний туризм»** *Матюшков О.С.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
115.	**«Водний туризм»** *Кондратенко О.М.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv

116.	**«Велосипедний туризм»** *Іванов О.В., Куцевалов А.В.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
117.	**«Лижний туризм»** *Колотуха О.В.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
118.	**«Гірський туризм»** *Глей В.І.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv

119.	**«Мотоциклетний туризм»** *Полохін В.Г.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
120.	**«Археологічне краєзнавство»** *Кухарська О.М.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
121.	**«Екологічне краєзнавство»** *Шелегеда В.І.*	основний	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОН України від 19.06.2013 №2*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv

122.	**«Юні музеєзнавці»** *Собко Н.С.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
123.	**«Історико-краєзнавчий клуб «Легіон»** *Сологуб А.О.*	основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
124.	**«Юні краєзнавці»** *Коваленко О.В.*	основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
125.	**«Історико-краєзнавчий гурток «Пам'ять»** *Чередниченко З.В.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 30.10.2014 № 7*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
126.	**«Туристсько-краєзнавчий гурток»** *Личак І.С., Н.О. Сидоренко*	основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
127.	**«Туристсько-краєзнав-**	початковий,	*Протокол науко-*	Навчальні програми з

	чий гурток «Романтик» *Юшковець Т.В.*	основний, вищий	*во-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
128.	**«Спортивний туризм»** *Личак І.С.*	основний	*Протокол науко-во-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
129.	**«Водний туризм»** *Личак І.С., Хоменко П.А.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
130.	**«Гірський туризм»** *Глей В.І.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науко-во-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.

131.	**«Орієнтування на місцевості»** *Книш С.С.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
132.	**«Юні музеєзнавці»** *Глей В.І.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
133.	**«Юні екскурсоводи»** *Дюдя Л.Ю.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
134.	**«Юні музеєзнавці-екскурсоводи»** *Догаєва Г.А.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.

135.	**«Юні дослідники-краєзнавці»** *Гаврилюк В.Ю.*	основний	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» від 18.06.2015 № 5*	Навчальні програми з позашкільної освіти туристсько-краєзнавчого напряму : збірник / укладач В.Ю. Гаврилюк. – Біла Церква : КНЗ КОР «КОІПОПК», 2015. – 144 с.
4.5. Навчальні програми з позашкільної освіти фізкультурно-спортивного напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
136.	**«Футбол»** *Столітенко Є.В.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОНМС України від 05.04.2011 № 1/11-2789*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-57
137.	**«Баскетбол»** *Левко І.В.*	початковий, основний	*Лист ІІТЗО від 06.12.2010 №14/18 Г-827*	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2013. – 268 с.
138.	**«Волейбол»** *Кудрявець Д.С.,*	початковий, основний	*Лист ІІТЗО від 06.12.2010*	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи

	Афіцька І.А.		*№14/18 Г-827*	фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2013. – 268 с.
139.	**«Спортивна боротьба»** *Мельничук Ю.В., Леончук В.В.*	початковий, основний	*Лист ІІТЗО від 06.12.2010 №14/18 Г-827*	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2013. – 268 с.
140.	**«Настільний теніс»** *Калінкін Ю.О.*	початковий, основний	*Лист ІІТЗО від 06.12.2010 №14/18 Г-827*	Збірник програм факультативної, гурткової та секційної роботи фізкультурно-оздоровчого напрямку. – Донецьк : Витоки, 2013. – 268 с.
141.	**«Хортинг»** *Єрьоменко Е.А.*	початковий, основний, вищий	*Лист МОНМС України від 14.12.2012 № 1/11-19310*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-57
142.	**«Маленький дельфін»** *Морський В.П., Торба Ю.Д.*	початковий	*Протокол науко-во-методичної ради КОІПОПК від 15.06.2012 №4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК

143.	**«Футбол»** *Накорчемний В.Г.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
144.	**«Баскетбол»** *Глей В.І.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
145.	**«Корфбол»** *Строкін Ю.Б.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
146.	**«Лижні гонки»** *Юрчук Т.А.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
147.	**«Настільний теніс»** *Білановська О.О.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
148.	**«Аеробіка»** *Завєдєєва Б.А.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї

			від 25.03.2014 № 3	та технології» КОІПОПК
149.	**«Шахи»** *Юрчук Т.А.*	початковий, основний	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 25.03.2014 № 3*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
150.	**«Кікбоксинг»** *Попов О.В.*	початковий, основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 26.06.2014 № 5*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
4.6. Навчальні програми з позашкільної освіти військово-патріотичного напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
151.	**«Гурток козацько-лицарського виховання «Джура»** *Бондарчук О.С.*	основний, вищий	*Протокол комісії із захисту Вітчизни НМР з питань освіти МОНМС України від 01.06.2012 № 3*	Веб-сайт Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrjuntur.org.ua/nasha-bbloteka/programi-gurtkv
152.	**«Зірниця»** *Коломоєць Г. А.*	основний	*Лист ІІТЗО від 06.03.2012 № 14.1/12-г-70*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

				http://zpo.ucoz.ua/index/navchalni_programi/0-40
153.	**«Школа безпеки»** *Олексик В.Л., Горчинська Л.В., Єпіфанцев І.В.*	основний	*Протокол комісії із захисту Вітчизни НМР з питань освіти МОН України від 23.03.2011 № 1*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/navchalni_programi/0-40
4.7. Навчальні програми з позашкільної освіти дослідницько-експериментального напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
154.	**«Основи науково-дослідницької діяльності»** *Артем'єва О.О., Литвинчова Г. А., Лихота С.О.*	основний	*Лист МОН України від 01.06.2013 № 1/11-9328*	Веб-сайт Національного Українського державного центру «Мала академія наук України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://man.gov.ua/ua/resource_center/publishing
155.	**«Основи науково-дослідницької діяльності»** *Артем'єва О.О.,*	вищий	*Лист МОН України від 01.06.2013 № 1/11-9328*	Веб-сайт Національного Українського державного центру «Мала академія наук України» [Електронний ресурс]. – Режим

	Литвинчова Г. А., *Лихота С.О.*			доступу: http://man.gov.ua/ua/resource_center/publishing
156.	**«Астрономічний гурток»** *Мирошніченко Ю.Б.*	основний, вищий	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК від 29.05.2014 № 4*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» КОІПОПК
4.8. Навчальні програми з позашкільної освіти гуманітарного напряму Освітній портал КНЗ КОР «КОІПОПК». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kristti.com.ua/detail_content.php?id=64&level3=2&level2=3&level1=1 (сторінка навчально-методичного кабінету виховної роботи та позашкільної освіти)				
157.	**«Пізнай себе»** *Василюк Т.А.,* *Мазун Ю.М.*	основний, вищий	*Протокол науково-методичної комісії з позашкільної освіти НМР з питань освіти МОНМС України від 07.11.2012 № 4*	Василюк Т.А. Пізнай себе : навч.-метод. посіб. / Т.А. Василюк, Ю.М. Мазун. – Біла Церква, 2013. – 122 с.
158.	**«Юні філателісти»** *Нестеренко Т.М.*	основний	*Лист ІІТЗО від 24.07.2014 № 14.1/12-Г-1342*	Веб-сайт відділення змісту виховної роботи та позашкільної освіти ІІТЗО. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zpo.ucoz.ua/index/skachati/0-50

РОЗДІЛ VIII.
ВИХОВНА РОБОТА

8.1. Нормативно-правове забезпечення виховної роботи в навчальних закладах

Організація виховної роботи в ЗНЗ здійснюється відповідно до таких нормативно-правових документів:

Укази Президента України

1. «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» 12.06.2015 № 334.
2. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» від 24.03.2015 № 169.
3. «Про День Гідності та Свободи» від 13.11.2014 № 872.
4. «Про День Соборності України» від 13.11.2014 № 871.
5. «Про День захисника України» від 14.10.2014 № 806.

Розпорядження, Постанови Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України

1. Постанова «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 12.05.2015 р. № 373-VIII.
2. Постанова «Про затвердження Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року» від 26.03.2013 № 717.
3. Розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо інтеграції біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське» від 22.08.2012.
4. Розпорядження «Деякі питання військово-патріотичного виховання учнів загальноосвітніх навчальних закладів» від 27.08.2010 року №1718-р.
5. Розпорядження «Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об’єктів культурної спадщини» від 08.12.2009 №1494-р.

Концепції

1. Концепція екологічної освіти України

2. Концепція патріотичного виховання учнівської молоді
3. Концепція превентивного виховання
4. Концепція формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та підлітків
5. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах
6. Концепція сімейного виховання в системі освіти України «Щаслива родина» на 2012-2021 роки

Накази Міністерства освіти і науки України

1. «Щодо протидії пропаганді сепаратизму та антиукраїнській ідеології в системі освіти» від 24.06.2015 № 1/9-302.
2. «Про схвалення Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 28.05.2015 № 582.
3. «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді, Заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та методичних рекомендацій щодо національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх навчальних закладах» від 16.06.2015 № 641.
4. «Про затвердження плану заходів щодо посилення національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді» від 27.10.2014 № 1232.
5. «Про скасування наказу МОН від 24.05.2007 «Про заборону використання мобільних телефонів під час навчально-виховного процесу» від 07.08.2014 №910.
6. «Про Програму патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в навчальних закладах України та План заходів Естафети Перемоги на 2013-2015 роки» від 21.10.2013 № 1453.
7. «Про затвердження Типової інструкції з діловодства у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності» від 28.08.2013 №1239.
8. «Про затвердження Плану заходів щодо запобігання порушення серед дітей, попередження жорстокого поводження з ними» від 21.02.2013 №176.
9. «Про затвердження Плану заходів Міністерства освіти і науки, молоді та спорту з формування громадянської культури та підвищення рівня толерантності у суспільстві» від 11.06.12 № 677.

10. «Про Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» від 31.10.2011 №1243.

11. «Про затвердження Примірного положення про консультативний центр для батьків або осіб, які їх замінюють і дітей, які виховуються в умовах сім'ї» від 30.06.2011 № 714.

12. «Про виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.11.2010 № 2140» від 30.12.2010 №1313.

13. «Про виконання законодавчих вимог у зв'язку із прийняттям Закону України від 21 січня 2010 року № 1824 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо обмеження споживання і продажу пива та слабоалкогольних напоїв» від 29.03.2010 № 255.

14. «Про вжиття заходів щодо запобігання насильству над дітьми» від 01.02.2010 № 59.

15. «Про затвердження плану заходів щодо підвищення рівня патріотичного виховання учнівської та студентської молоді шляхом проведення на постійній основі тематичних екскурсій з відвідуванням об'єктів культурної спадщини» від 22.01.2010 № 28.

Листи та методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України

1. «Щодо протидії пропаганді сепаратизму та антиукраїнській ідеології в системі освіти» від 24.06.2015 № 1/9-302.

2. «Про відзначення Дня пам'яті та примирення і Дня Перемоги над нацизмом у Європі» від 23.04.2015 № 1/9-211.

3. «Про впровадження курсу «Культура добросусідства» від 29.05.2015 №1/11-7576

4. «Щодо відвідування музеїв та навчально-тематичних екскурсій» від 08.05.2015 № 1/9-235.

5. «Про відзначення 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України» від 17.10.2014 № 1/9-543.

6. «Про методичні рекомендації з патріотичного виховання» від 27.11.2014 № 1/9-614.

7. «Щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей» 28.10.2014 № 1/9-557.

8. «Про використання методичних матеріалів щодо організації навчання і перевірки знань, проведення інструктажів з питань охорони праці, безпеки життєдіяльності» від 16.06.2014 № 1/9-319.

9. «Про проведення заходів щодо протидії тероризму» від 25.07.2014 № 1/9-372.

10. «Про особливу відповідальність педагогічних та науково-педагогічних працівників» від 29.07.2014 № 1/9-382.

11. «Про проведення бесід з учнями загальноосвітніх навчальних закладів щодо уникнення враження мінами і вибухонебезпечними предметами та поведінки у надзвичайній ситуації» від 30.07.2014 № 1/9-385.

12. «Про проведення Уроків мужності» від 13.08.2014 № 1/9-412.

13. «Щодо проведення уроків та виховних заходів з питань протимінної безпеки населення та дітей у загальноосвітніх навчальних закладах» від 19.08.2014 №1/9-419.

14. «Про організацію фотовиставки» від 28.08.2014 № 1/9-429.

15. «Щодо взаємодії педагогічних працівників у навчальних закладах та взаємодії з іншими органами і службами щодо захисту прав дітей від 28.10.14 № 1/9-557.

16. «Щодо профілактичної роботи з запобігання правопорушенням та злочинності серед дітей та учнівської молоді» від 11.02.2013 № 1/9-96.

17. «Про впровадження навчальних програм «Сімейні цінності» від 02. 04.2013 № 1/9-235.

18. «Про співпрацю з Національною організацією скаутів України» від 26.07.2013 № 14.1/10-2592.

19. «Щодо виховання сучасного громадянина в полікультурному середовищі засобами позакласної роботи» від 27.07.2012 №1/9-530.

20. «Щодо громадянської освіти та виховання в навчальних закладах» від 09.08.2012 № 1/9-557.

21. «Про виховання культури поведінки учнів» від 30.07.2010 № 1.4/18-3127.

Розпорядження, накази, листи, методичні рекомендації ДОН КОДА

1. Розпорядження КОДА «Про Порядок виявлення та здійснення заходів щодо підтримки дітей, які опинились в складних життєвих обставинах» від 14.02.2011№ 53.

2. Розпорядження КОДА «Про вдосконалення роботи з патріотичного виховання в навчальних закладах області» від 09.12.2013 №148-1.

3. Наказ ДОН КОДА «Про впровадження курсу «Культура добросусідства» у навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році» від 17.06.2015 №187.

4. Наказ ДОН КОДА «Про посилення роботи з профілактики правопорушень серед неповнолітніх» від 18.12.2013 №412.

5. Наказ ДОН КОДА «Про вдосконалення роботи з патріотичного виховання в навчальних закладах області» від 13.12.2013 №405.

6. Наказ ГУОН КОДА «Про затвердження заходів з практичного впровадження Основних орієнтирів виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» від 16.12.2011 №404.

7. Лист ДОН КОДА «Про захист дітей та молоді від негативних інформаційних впливів» від 06.05.2014 №12-01-1301138.

8.2. Перелік програм виховної роботи, рекомендованих МОН України, науково-методичною радою КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів»

Авторські права на тексти навчальних програм належать Міністерству освіти і науки України та авторам програм.

№	*Назва програми, автор*	*Автор*	*Тип програми*	*Клас (-и)*	*Інформація про схвалення*	*Джерело (де опублікована програма, розміщена на сайті)*
1.	**У щастя людського є рівних два крила**	Беник О.Н.	Програма виховної роботи	10-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 6 від 24.06.2010*	1.Методичні рекомендації щодо організації та змісту навчально-виховного процесу в закладах освіти Київщини у 2010-2011 навчальному році. – Біла Церква: КОІПОПК, 2008. – С. 228-255 2. Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_roboti_starsha_shkola/0-253

2.	**Віночок вити – життя любити**	Федорченко Н.В.	Програма виховної роботи	1-4	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 6 від 24.06.2010*	1.Методичні рекомендації щодо організації та змісту навчально-виховного процесу в закладах освіти Київщини у 2010-2011 навчальному році. – Біла Церква: КОІПОПК, 2008. – С. 255-288 2. Сайт "Мій кращий урок" освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotipochatkova_shkola/0-111
3.	**Шляхи до успіху**	Котул Г.І.	Програма виховної роботи	5-7	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 4 від 26.05.2011*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotiosnovna_shkola/0-244

4.	**Інтегрована програма гармонійного розвитку особистості**	Мартиненко Л.В.	Програма виховної роботи	1-4	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 4 від 26.05.2011*	Сайт Березанського НВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bnvk102.at.ua/ntegrovana_programa_garmon_jnogo_rozvitku_osobisto.pdf
5.	**Зростаймо справжніми людьми**	Яблонська Л. Б.	Програма виховної роботи	1-4	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 4 від 26.05.2011*	Учительський журнал он-лайн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.teacherjournal.com.ua/shkola/klasnomu-keirvniku/7484-programa-vixovno-roboti-qzrostajmo-spravzhnmi-lyudmiq-z-uchnyami-1-4-klasv.html
6.	**Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська**	Автори-упорядники: Авєльцева Т.П., Бойчук Н.І., Грінчук Н.М.,	Програма виховної роботи	7-11	*Схвалено Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України протокол № 3*	Офіційний веб-сайт «Міністерство освіти і науки України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/Osobysta-

	позиція	Гулевська-Черниш А.В., Звєрєва І.Д. та ін.			*від 06.09.2011*	gidnist_programa.pdf
7.	**Мистецтво бути здоровим**	Пазініч Л. Б.	Програма виховної роботи	1-4	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 1 від 23.02.2012*	Вікі Освіта : мережеве об'єднання учасників навчально-виховного процесу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.eduwiki.uran.net.ua/
8.	**Здоров'я дитини – багатство України**	Кітаєва Г. В.	Програма виховної роботи	1-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 1 від 23.02.2012*	Сайт Березанського НВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bnvk102.at.ua/zdorov-ja_ditini-bagatstvo_ukrajini.pdf
9.	**Думай глобально – дій локально**	Кучеренко Т.Б.	Програма виховної роботи	10-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК № 1*	Сайт Березанського НВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bnvk102.at.ua/dumaj_gl

					від 23.02.2012	obalno-d_j_lokalno.pdf
10.	**Сімейні цінності**	Автори: Мельник О. В. Кравченко Т. В., Канішевська Л. В., Ковганич Г. Г., Кириченко В. І., Корецька Л.В., Прит В. І.	Комплекс програм сімейного виховання.	8-9	*Схвалено науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист МОН МОЛОДЬСПОРТ України від 03.07.2012 №14.1/12-Г-156.)*	Офіційний веб-сайт «Інститут інноваційних технологій і змісту освіти» [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://iitzo.gov.ua/navchalno-metodychne-zabezpechennya-vyhovnoji-roboty

11.	**Красному роду нема переводу**	Моцак О.С.	Програма виховної роботи	10-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_roboti_starsha_shkola/0-253
12.	**Паростки особистості майбутнього**	Левко В. М.	Програма виховної роботи	8-9	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotiosnovna_shkola/0-244
13.	**Гармонія в собі – гармонія в суспільстві**	Мотижен С. В.	Програма виховної роботи	10-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_roboti_starsha_shkola/0-253

14.	**Від спалаху мрії до феєрверку звершень**	Снігур Т. О.	Програма виховної роботи	10-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_roboti_starsha_shkola/0-253
15.	**Джерела толерантності**	Шкредова О.Л.	Програма виховної роботи	8-9	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotiosnovna_shkola/0-244
16.	**Золоті зерна істини**	Солоденко Л.І.	Програма виховної роботи	5-9	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotiosnovna_shkola/0-244

17.	**Бути серед людей Людиною**	Заїка Н.О.	Програма виховної роботи	5-9	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №2 від 28.03.2013*	Обласна виставка «Освіта Київщини: творчі здобутки, перспективні педагогічні ідеї та технології» Київський обласний інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів; Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotiosnovna_shkola/0-244
18.	**Від зернини – до людини**	Коренюк С.А.	Програма виховної роботи	1-4	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №3 від 25.04.2013*	Сайт «Мій кращий урок» освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bestlessons.at.ua/index/programi_vikhovnoji_robotipochatkova_shkola/0-111
19.	**Культура добросусід**	Араджіоні М.А.	Комплекс	ДНЗ, 1-4,	*Схвалено науково-*	Програма впроваджується в ЗНЗ Київської області, визна-

	ства		програм виховної роботи	5-9	*методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (лист ДНУ «ІІТЗО» від 30.07.2013 №14.1/12-Г-436*	чених у наказі департаменту освіти і науки Київської облдержадміністрації від 17.06.2015 № 187 «Про впровадження курсу «Культура добросусідства у навчальних закладах у 2015/2016 навчальному році»
20.	«Сім сходинок до успіху»	Єсюк Л.В.	Програма виховної роботи	8-9	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №2 від 27.02.2014*	Єсюк, Людмила. Сім сходинок до успіху : програма виховної роботи з учнями 8-9 кл. / Л. Єсюк ; [упоряд. Н. Чиренко]. – К. : Шк. світ, 2014. – 118 с. – (Б-ка Шкільного світу).

21.	«Витоки»	Салата В.І.	Програма виховної роботи	10-11	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №4 від 29.05.2014*	Віртуальний освітній ресурс інституту освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://vrpo-koipopk.wix.com/vrpo-koipopk#!programy-vuh/c1lq8
22.	«Зерна духовності»	Яременко Р.М.	Програма виховної роботи (ГПД)	4	*Протокол науково-методичної ради КОІПОПК №4 від 29.05.2014*	Віртуальний освітній ресурс інституту освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://vrpo-koipopk.wix.com/vrpo-koipopk#!programy-vuh/c1lq8
23.	«Кроки до життєвої компетентності»	Овсієнко Л. П.	Програма виховної роботи	1-4	*Протокол науково-методичної ради КНЗ КОР «КОІПОПК» № 7 від 30.10.2014*	Віртуальний освітній ресурс інституту освітнього порталу КОІПОПК. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://vrpo-koipopk.wix.com/vrpo-koipopk#!programy-vuh/c1lq8